

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШУЛЕНОК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 811.161.2'373.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ-ОРНІТОНОМЕНОМ У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ І
ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Спеціальність 035 Філологія
Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ О.С. Шуленок

Науковий керівник – **Стишов Олександр Анатолійович**,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

ШУЛЕНОК О.С. Фразеологізми з компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові: структурно-семантичні і етнолінгвістичні особливості. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 035 Філологія (03 – Гуманітарні науки). – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2023.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню особливостей фразеологізмів із компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові.

Під фразеологізмами з компонентом-орнітономеном розуміємо стійкі мовні утворення, до складу яких входять назви диких і свійських птахів.

Актуальність роботи зумовлена потребою в комплексному дослідженні орнітофразеологізмів української мови (кодифікованих і некодифікованих – розмовних, територіальних і соціолектних) у семантичному, структурному та етнолінгвістичному аспектах.

Мета роботи – простудіювати структурні, семантичні, етнолінгвістичні особливості орнітофразеологізмів сучасної української мови.

Джерельною базою дисертації стали орнітофразеологізми сучасної української мови, вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел («Фразеологічний словник української мови» (В. Білоноженко та ін.), «Фразеологічний словник української мови» (В. Ужченко, Д. Ужченко), «Українські прислів'я та приказки» (С. Мишанич, М. Пазяк), «Збірка українських приказок та прислів'їв» (А. Багмет та ін.), «Скарбниця народної мудрості» (Т. Панасенко), «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» (В. Ужченко, Д. Ужченко), «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (В. Чабаненко) тощо), художнього, медійного та розмовного дискурсів.

Наукова новизна роботи зумовлена тим, що в ній уперше на широкому матеріалі проведено комплексний аналіз кодифікованих і

некодифікованих фразеологізмів із орнітономенами; здійснено семантичний і структурно-морфологічний аналіз орнітофразем; описано етнолінгвістичні особливості диких і свійських птахів, відображених у стійких висловах української мови.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона сприяє поглибленню наукової бази вивчення фразеологізмів із назвами птахів, зокрема відомостей про семантичну, структурну й етнолінгвістичну спеціалізацію досліджуваних одиниць.

Практичне значення роботи. Матеріали й основні положення дисертації, її висновки можуть бути використані під час вивчення вишівських курсів «Сучасна українська літературна мова» (розділ «Фразеологія»), «Практична стилістика української мови», у спецкурсах і на семінарських заняттях у вищих навчальних закладах, під час написання підручників, навчальних посібників, у лексикографічній практиці, у подальших наукових дослідженнях української фразеології.

У *Вступі* дисертації наголошено на основних складниках: новизні, теоретичному та практичному значенні, апробації дослідження тощо.

У розділах роботи поетапно подано аналіз теоретичних основ вивчення фразеологізмів, представлено структурно-семантичну типологію та етнолінгвістичні особливості ФО з назвами птахів, що й було передбачено завданнями.

Перший розділ присвячено теоретичним засадам дослідження. У *другому розділі* представлено класифікацію орнітофразеологізмів за опорним компонентом, семантичними та структурно-морфологічними характеристиками. *Третій розділ* присвячено висвітленню етнолінгвістичних особливостей назв диких і свійських птахів у складі фразеологізмів української мови.

Проведене дослідження дало змогу зробити такі *висновки*.

Фразеологізм – це стійка мовна конструкція, яка формується переважно з двох або більше компонентів і має граматичну зв'язку відповідно до моделі

словосполучення або речення. ФО не може розділятися на окремі складники та має незмінне значення. Фразеологізми є сталою частиною мови й виражають специфічні поняття, що використовуються в різних мовних ситуаціях.

В українській мові досить поширені стійкі вислови з компонентом-орнітономеном. Ми дібрали та проаналізували 1561 ФО з указаними назвами. На матеріалі дослідження виявлено значно більшу кількість фразеологізмів із номенами диких птахів, ніж із назвами свійських. Зафіксовано 967 ФО, які містять номени диких птахів. Натомість кількість фразем, до складу яких входять назви свійських птахів, становить 594 одиниці.

У ході дослідження орнітофразеологізмів проведено аналіз, що ґрунтується на семантичній подібності. Це дозволило виокремити фразеотематичні групи за спільною тематичною сферою або семантичним змістом. Деякі з цих груп виявилися настільки важливими та широкими, що їхнє уточнення привело до виділення фразеотематичних підгруп – конкретизованих категорій із подібними особливостями.

Як засвідчує структурно-морфологічний аналіз, ФО з назвами птахів функціонують у формі словосполучень, простих і складних речень, усталених порівнянь, одного повнозначного слова (сполучення прийменника з іменником).

Український народ у процесі історичного розвитку створив фразеологізми, пов'язані з птахами, на підставі їхнього зовнішнього вигляду, голосу, поведінки, ролі у віруваннях і обрядах тощо. Птахи, переважно домашні, також представлені у фразеології як символи в господарстві та промисловості.

Відзначаємо, що серед диких птахів особливо важливими етнолінгвістичними символами є такі, як: *ворон, ворона, горобець, журавель, зозуля, ластівка, лелека, соловей* та ін. З іншого боку, із-поміж свійських птахів значний інтерес у цьому аспекті становлять: *голуб, гуска, індик, качка, курка, півень* і под.

Ключові слова: орнітономен, фразеологізм, семантика, структура, лінгвокультура, етнолінгвістика, символ, дискурс, українська мова.

ABSTRACT

SHULENOK O.S. Phraseological units with an ornithonym component in the modern Ukrainian language: structural, semantic and ethnolinguistic features. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 035 Philology (03 – Humanities). – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the study of the peculiarities of phraseological units (PU) with the ornithonym component in the modern Ukrainian language.

By PU with an ornithonym component we mean stable language formations, which include the names of wild and domestic birds.

The relevance of the work is determined by the need for a comprehensive study of PU with ornithonyms of the Ukrainian language (codified and non-codified – colloquial, territorial and sociolectal) in semantic, structural and ethnolinguistic aspects.

The purpose of the work is to study the structural, semantic, ethnolinguistic features of PU with ornithonyms of the modern Ukrainian language.

The source base of the dissertation is PU with the names of birds of the modern Ukrainian language, extracted through a continuous selection from lexicographic sources («Phraseological dictionary of the Ukrainian language» (V. Bylonozhenko and others), «Phraseological dictionary of the Ukrainian language» (V. Uzhchenko, D. Uzhchenko), «Ukrainian proverbs and sayings» (S. Myshanych, M. Pazyak), «Collection of Ukrainian proverbs and sayings» (A. Baghmet and others), «Treasury of folk wisdom» (T. Panasenko), «Phraseological dictionary of East Slobozhan and steppe sayings of Donbas» (V. Uzhchenko, D. Uzhchenko), «Dictionary of sayings of Lower Dnieper region» (V. Chabanenko) etc.), literary, publicistic and conversational discourses.

The scientific novelty of the work is due to the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of codified and non-codified phraseological units with ornithonyms was carried out on a wide range of material; a semantic and

structural-morphological analysis of ornithophrases was carried out; the ethnolinguistic features of wild and domestic birds, reflected in stable expressions of the Ukrainian language, are described.

The theoretical significance of the work lies in the fact that it contributes to the deepening of the scientific base of the study of PU with the names of birds, in particular, information on the semantic, structural and ethnolinguistic specialization of the studied units.

Practical meaning of the work. The materials and main principles of the dissertation, its conclusions can be used during the study of the university courses «Modern Ukrainian Literary Language» (section «Phraseology»), «Practical Stylistics of the Ukrainian Language», in special courses and at seminar classes in higher educational institutions, during writing textbooks, educational manuals, in lexicographic practice, in further scientific research of Ukrainian phraseology.

In the introduction of the dissertation, the main components are emphasized: novelty, theoretical and practical significance, approbation of the research, etc. In the sections of the work, the analysis of the theoretical foundations of the study of phraseological units, the structural and semantic typology and ethnolinguistic features of PU with the names of birds are presented, which was determined by the tasks.

The first section is devoted to the theoretical foundations of the research. *The second section* presents the classification of PU with ornithonyms according to the component, semantic, structural and morphological characteristics. *The third section* is dedicated to highlighting the ethnolinguistic features of the names of wild and domestic birds as the part of PU of the Ukrainian language.

The conducted research allows to make the following *conclusions*.

PU is a stable linguistic construction that is formed mainly from two or more words and has a grammatical connection according to the pattern of a word combination or a sentence. PU can not be divided into separate components and has an unchanging meaning. PU are a permanent part of the language and express specific concepts used in different language situations.

In the Ukrainian language stable expressions with an ornithonym component are quite common. We selected and analyzed 1561 PU with the specified names. The research material revealed a much larger number of PU with the names of wild birds than with the names of domestic birds. We recorded 967 PU that contain names of wild birds. Instead, the number of PU, which include the names of domestic birds, is 594 PU.

An analysis based on semantic similarity was carried out during the study of PU with ornithonyms. This made it possible to single out phraseological groups based on a common thematic area or semantic content. Some of these groups turned out to be so important and broad that their clarification led to the selection of phraseological subgroups – specified categories with similar features.

As evidenced by the structural and morphological analysis, PU with the names of birds function in the form of the word combinations, simple and complex sentences, comparisons, one full-meaning word (combination of a preposition with a noun).

The Ukrainian people in the process of historical development created idioms related to birds based on their appearance, voice, behaviour, role in beliefs and rituals, etc. Birds, mainly domestic, are also represented in phraseology as symbols in household and industry.

We note that among wild birds, the following are especially important ethnolinguistic symbols: *raven, crow, sparrow, crane, cuckoo, swallow, stork, nightingale*, and others. On the other hand, domestic birds are of great interest in this aspect: *pigeon, goose, turkey, duck, hen, cock*, etc.

Key words: ornithonym, phraseological unit (PU), semantics, structure, linguoculture, ethnolinguistics, symbol, discourse, Ukrainian language.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії “Б”

1. Шуленок О.С. Особливості функціонування фразеологізмів із назвами диких птахів у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2021. Вип. 54. Ч. I. С. 14–24. ISSN видання: 2312-0665. DOI статті: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.02> URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/3450>
2. Шуленок О.С. Семантичні й лінгвокультурні особливості фразеологізмів із компонентами курка (квочка), курча в сучасній українській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки: науковий журнал*. 2021. Вип. 2 (95). С. 161–171. ISSN видання: 2663-7642. DOI статті: [https://doi.org/10.35433/philology.2\(95\).2021.161-171](https://doi.org/10.35433/philology.2(95).2021.161-171) URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/247546/244823>
3. Шуленок О.С. Семантико-структурні й лінгвокультурні особливості фразеологізмів із компонентом-орнітономеном «горобець» у сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23 (2). С. 79–83. ISSN видання: 2663-4880. DOI статті: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.14> URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_2/14.pdf
4. Шуленок О.С. Семантичні й стилістичні особливості фразеологізмів із назвами свійських птахів у сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24 (2). С. 43–47. ISSN видання: 2663-4880. DOI статті: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.8> URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/24/part_2/8.pdf

Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження

(статті в інших виданнях, матеріали конференції, тощо)

1. Шуленок О.С. Семантичні особливості фразеологізмів із компонентами-орнітономенами «ворон (крук)», «ворона» на позначення людських рис характеру в українській мові. *Сучасна філологія: теорія та практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції : матеріали науково-практ. конф.*, 14 травня 2021 року. Київ. С. 391–392.

2. Шуленок О.С. Семантичні особливості українських фразеологізмів із орнітокомпонентом півень (когут). *Наука і вища освіта : тези доповідей XXX Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених : матеріали міжнар. науково-практ. конф.*, 10 листопада 2021 року. Запоріжжя. С. 254–255.

3. Шуленок О.С. Особливості функціонування фразеологізмів із орнітономенами «качка», «качєня» в українській мовній картині. *Глухівські читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук : Збірник матеріалів XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції : матеріали міжнар. науково-практ. конф.*, 8–10 грудня 2021 року. Глухів. С. 247–248.

4. Шуленок О.С. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів із компонентом гуси в сучасній українській мові. *Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди : матеріали науково-практ. конф.*, 16 лютого 2023 року. Вип. 10. Харків. С. 196–198.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ..	19
1.1 Фразеологізм у контексті лінгвістичних досліджень	19
1.2 Принципи класифікації фразеологізмів.....	35
1.3 Етнолінгвістична спрямованість фразеології	44
1.4 Особливості функціонування фразеологізмів із компонентом-орнітономеном	49
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	60
2.1 Класифікація орнітофразеологізмів за опорним компонентом	60
2.2 Семантична характеристика фразеологізмів із назвами птахів в українській мові	90
2.3 Структурно-морфологічна класифікація орнітофразеологізмів української мови.....	127
Висновки до розділу 2	154
РОЗДІЛ 3. ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	157
3.1 Національно-культурні особливості назв диких птахів у складі фразеологізмів української мови	159
3.2 Національно-культурні особливості назв свійських птахів у складі фразеологізмів української мови	199
3.3 Антропоцентричність фразеологізмів із компонентом-орнітономеном	216

Висновки до розділу 3	225
ВИСНОВКИ	227
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ДФО – дієслівна фразеологічна одиниця
- ІФО – іменникова фразеологічна одиниця
- СБР – складне безсполучникове речення
- СПР – складнопідрядне речення
- ССК – складна синтаксична конструкція
- ССР – складносурядне речення
- ФО – фразеологічна одиниця
- ФТГ – фразеотематична група
- ФТП – фразеотематична підгрупа
- Adj. – прикметник
- Conj. – сполучник
- N – іменник
- N₁ – іменник у формі називного відмінка
- N₂ – іменник у формі родового відмінка
- N₃ – іменник у формі давального відмінка
- N₄ – іменник у формі знахідного відмінка
- N₅ – іменник у формі орудного відмінка
- N₆ – іменник у формі місцевого відмінка
- Num. – числівник
- Прер. – прийменник
- Проп. – займенник
- V – дієслово
- V_{f-ся} – зворотне дієслово з постфіксом -ся
- V_{inf} – дієслово в неозначеній формі

ВСТУП

Фразеологія відображає тривалий процес історичного становлення народу, його унікальний спосіб життя та побуту, особливо його світосприйняття, яке виражається через використання мови та вкорінене в національну культуру. Вона фіксує та передає від покоління до покоління етнокультурні настанови й стереотипи, кодує культурну інформацію та накопичує знання як про саму людину, її ставлення до навколишнього світу, так і про довкілля.

Представлення тваринного світу у фразеологічних образах впливає з прадавніх традицій, що зародилися ще задовго до християнської доби. Саме тоді людина вважала себе невід'ємною частиною природи та під час цього персоніфікувала її, наділяючи тварин рисами, притаманними людині. Ця практика закріпилася у свідомості різних народів і культур протягом століть, визначаючи їхнє уявлення про представників фауни.

Фразеологізм є однією з мовних універсалій, яка володіє неперевершеним емоційно-експресивним потенціалом, образністю, здатністю влучно й дотепно характеризувати осіб, відображати поняття, реалії, ситуації та почуття, а також передавати важливий інтелектуальний зміст.

У досить значній частині фразеологізмів використано образи тварин і птахів, які надають цим стійким одиницям особливої маркованості. Саме вони вже були об'єктом наукового вивчення тією чи іншою мірою під узагальненою номінацією «фразеологізми з компонентом-зоонімом (назвами тварин)». Так, зазначені усталені одиниці досліджували: Н. Венжинович, І. Полюжин, Г. Кривенко, О. Панченко, Н. Петрова, І. Салата (в англійській мові); І. Передерій, А. Семотюк (у німецькій мові); М. Пасюрківська (у польській мові) І. Покровська (у турецькій мові); М. Петришин (у латинській мові) та ін.

В українській мові наукові праці зазначеній проблемі присвятили такі вчені: З. Дубравська, І. Голубовська, А. Гребенюк, О. Левченко,

Ю. Поздрань, В. Руснак, Л. Савченко, О. Семенова, Д. Ужченко Н. Франчук та ін. Однак у цих та інших роботах із зоофразеології лише частково висвітлено особливості стійких одиниць із компонентами-орнітономенами, а тому використання образів птахів у ФО є важливою проблемою і на часі.

Отже, **актуальність роботи** зумовлена потребою в комплексному дослідженні орнітофразеологізмів української мови (кодифікованих і некодифікованих – розмовних, територіальних і соціолектних) у семантичному, структурному та етнолінгвістичному аспектах.

Під фразеологізмами з компонентом-орнітономеном розуміємо стійкі мовні утворення, до складу яких входять назви диких і свійських птахів.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу здійснено відповідно до наукової теми Київського університету імені Бориса Грінченка «Розвиток європейських мов і літератур в контексті міжкультурної комунікації», номер державної реєстрації 0116U006607, термін виконання 2019 – 2023 рр. Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 10 від «28» листопада 2019 р.; протокол № 7 від «31» серпня 2023 р.), Науковою радою Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (протокол № 4 від «26» грудня 2019 р.).

Мета дисертації – простудіювати структурні, семантичні, етнолінгвістичні особливості орнітофразеологізмів сучасної української мови.

Поставлена мета зумовлює розв'язання таких основних **завдань**:

- розглянути сучасні тенденції у вивченні фразеології в лінгвістиці;
- виокремити та схарактеризувати типи орнітономенів у складі фразеологізмів української мови;
- визначити структурно-морфологічну організацію орнітофразеологізмів;
- проаналізувати семантичні особливості фразем-орнітономенів;
- дослідити етнолінгвістичну специфіку фразеологізмів із компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові.

Об'єктом дослідження є фразеологізми з компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові.

Предмет дослідження – структурно-морфологічні, семантичні та етнолінгвістичні особливості фразем із назвами птахів в українській мові початку XXI століття.

Джерельною базою дисертації слугували орнітофразеологізми сучасної української мови, вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел («Фразеологічний словник української мови» (В. Білоноженко та ін.), «Фразеологічний словник української мови» (В. Ужченко, Д. Ужченко), «Англо-український фразеологічний словник» (К. Баранцев), «Українські прислів'я та приказки» (С. Мишанич, М. Пазяк), «Збірка українських приказок та прислів'їв» (А. Багмет та ін.), «Скарбниця народної мудрості» (Т. Панасенко), «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» (В. Ужченко, Д. Ужченко), «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (В. Чабаненко), «Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови» (А. Коваль, В. Коптілов) тощо), художнього, медійного та розмовного дискурсів.

Теоретико-методологічна основа дослідження

Теоретичну базу дослідження становлять ґрунтовні наукові праці відомих фразеологів, зокрема Л. Скрипник, В. Ужченка, В. Жайворонка, М. Коломійця, В. Чабаненка, О. Селіванової, Ю. Прадіда, К. Мізіна, І. Голубовської, О. Левченко, Я. Барана, М. Жуйкової, Н. Венжинович, Л. Савченко, А. Григорапш, Д. Сизонова, Ш. Баллі та багатьох ін.

Методи та прийоми дослідження. Вибір методів і прийомів аналізу зумовлений специфікою об'єкта та завданнями роботи. Для розв'язання поставленої мети і завдань наукового пошуку використано такі методи і прийоми: *суцільної вибірки* – для виокремлення, оброблення фактичного матеріалу з метою його подальшого інтерпретування; *описовий* – із метою інвентаризації й класифікації фразеологізмів із компонентом-

орнітономеном; *індуктивний* – для визначення напрямку аналізу від накопичення корпусу студійованих одиниць до їх систематизації; *системний* – із метою розподілу ФО з назвами птахів за основними типами, групами та підгрупами; *структурний* – для проведення аналізу будови орнітофразеологізмів; *культурологічний* – із метою вивчення й інтерпретації використання назв птахів у стійких висловах із урахуванням їхніх культурних контекстів, символіки, історії та сприйняття українцями; *зіставний* – для виявлення та фіксування подібностей і відмінностей досліджуваних одиниць; *функційний* – із метою розкриття функцій відповідних фразеологізмів у художньому й медійному дискурсах; *компонентного аналізу* – для визначення семантики й усебічного вивчення значень досліджуваних орнітофразем; *контекстного аналізу* – із метою безпосереднього визначення умов текстового використання розглядуваних фразеологічних одиниць; *кількісного аналізу* – для кількісних підрахунків орнітофразем, що є підсумковим етапом опрацюванням фактичного матеріалу та ін.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше на широкому матеріалі проведено комплексний аналіз кодифікованих і некодифікованих фразеологізмів із орнітономенами; здійснено семантичний і структурно-морфологічний аналіз орнітофразем; описано етнолінгвістичні особливості диких і свійських птахів, відображених в стійких висловах української мови.

Теоретичне значення роботи зумовлене тим, що вона сприяє поглибленню наукової бази вивчення фразеологізмів із назвами птахів, зокрема відомостей про семантичну, структурну й етнолінгвістичну спеціалізацію досліджуваних одиниць.

Практичне значення роботи. Матеріали й основні положення дисертації, її висновки можуть бути використані під час вивчення вишівських курсів «Сучасна українська літературна мова» (розділ «Фразеологія»), «Практична стилістика української мови», у спецкурсах і на

семінарських заняттях у вищих навчальних закладах, під час написання підручників, навчальних посібників, у лексикографічній практиці, у подальших наукових дослідженнях української фразеології.

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному збиранні, систематизації й аналізі мовного матеріалу. Викладені положення та висновки дослідження одноосібно належать дисертантові.

Апробація. Основні положення й результати роботи було апробовано в доповідях на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів» (Київ, 2020, 2021, 2022, 2023), «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2020), «Міжнародна наукова конференція молодих українців і дослідників слов'янознавства» (Польща, Варшава, 2021), «Наука і вища освіта» (Запоріжжя, 2021), «Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2021), «Аристократка українського духу (до 150-річчя від дня народження Лесі Українки)» (Львів, 2021), «Сучасна філологія: теорія та практика» (Київ, 2021), «Актуальні проблеми літературознавства і мовознавства» (Київ, 2021), «Мова, думка, людина» (Харків, 2023).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у 8 одноосібних публікаціях: 4 – у фахових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 4 – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій.

Обсяг та структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (274 найменування). Загальний обсяг дисертації – 257 сторінок, із яких 233 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1.1 Фразеологізм у контексті лінгвістичних досліджень

Мова представляє собою комплексне явище, що має як матеріальну, так і ідеальну природу. Вона виступає когнітивною та культурною конструкцією, що розкриває й розшифровує довкілля. Іншими словами, мова втілює в собі засоби для сприйняття та відображення світу навколо нас. Мовна картина світу складається зі сукупності простих уявлень про реальність, які фіксуються на різних рівнях лінгвальної системи: лексико-семантичному, фразеологічному та граматичному.

Н. Венжинович слушно твердить, що сьогодні все глибше усвідомлюється той факт, що основна інформація про світ надходить до нас через мову взагалі та її невід’ємний фразеологічний склад зокрема. Якщо його ґрунтовно досліджувати, то відкриється багато прихованих або давно втрачених знань, матеріальні й духовні цінності соціуму. Ось чому одним із основних завдань лінгвістики в наш час є вивчення ментальності народу через мову, виявлення цілих комплексів культурних традицій, закріплених у мові, аналіз того, як міфологічні знання й вірування проявляють себе в сучасному значенні фразем і їхніх метафор. Водночас потрібно завжди мати на увазі, що фразеологізм, зафіксований у мозку людини, – це та частина несвідомого, яка не є результатом особистого досвіду, а успадкована носієм певної мови від багатьох попередніх поколінь (Венжинович, Фраземіка української літературної мови в контексті..., 2018, с. 108).

Мовні звороти, у яких слова виявляють своє значення тільки зв’язано, називаються *фразеологізмами*, або *фраземами*, *фразеологічними одиницями* (далі – ФО). Останні доповнюють і збагачують мову такими оцінно-експресивними засобами, яких не вистачає та які здатні досить докладно описати фрагмент позамовної дійсності, чого не можна здійснити в межах лексичної номінації.

В. Чабаненко зауважує, що експресивність у сучасній українській мові забезпечується: 1) мовноструктурними засобами (семантикою, наголосом, інтонацією, порядком слів та ін.); 2) різноманітними способами і прийомами стилістичної обробки мовних елементів (алітерацією, асонансом, трансформацією усталеної форми тощо); 3) застосуванням стилістичних фігур (антитези, градації, каламбуру, оксюморона, повтору і под.); 4) використанням тропів (метафори, гіперболи, перифразу тощо) (Чабаненко, 1993, с. 57).

Фразеологізми є позитивним явищем природної мови, оскільки відбивають розвиток культури. Адже природна мова, як і будь-яка знакова система, має обмежену кількість знаків, і особливість природної мови виявляється в її здатності охопити нескінченне порівняно обмеженим числом засобів вираження. Саме за таких умов ФО виконують функцію кумуляторів із істотною значенневою ємністю та рухливістю. Для фразем існують інші правила семантичної комбінаторики, ніж для звичайних слів природної мови, що підпорядковуються жорстким правилам поєднання значень (Важеніна, 2018, с. 24).

Фразеологізм передусім виконує номінативну функцію, тому в багатьох моментах він збігається зі словом: і слово, і фразема виражають певне поняття й служать для позначення предметів і явищ, а також їхніх ознак (Лесюк, 2016, с. 44). Однак, як зауважує О. Важеніна, фразеологізм не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі фразеологізми на словосполучення й речення. Кожний фразеологізм – це культурний текст. До того ж фразеологізм є результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією. Слово – це знак, а фразеологізм – символ (Важеніна, 2018, с. 35–36).

Якщо фразеологізм ставити на один рівень із іншими лексемами, то доведеться або визнати символічність слова, або вважати фразеологізм знаком, що аж ніяк не відповідає дійсності. Слово є одиницею мови, тоді як фразеологізм – мовленнєва одиниця, що може належати мові остільки,

оскільки є вербалізованою, вираженою словом. Фразеологізм є дотичним до первинного розуміння (або передрозуміння), яке визначається в його фундаментальних рисах традицією гуманітарної культури. Слово ж становить основу базового знання суб'єкта (Важенина, 2018, с. 35–36).

Українські й зарубіжні вчені по-різному трактують поняття *фразеологізм*. У ґрунтовній праці «Українська мова: Енциклопедія» за ред. В. Русанівського та ін. *фразеологізм* (фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема) М. Алефіренко визначає як нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів (Українська мова: Енциклопедія, 2004, с. 770).

Згідно з П. Дудиком, *фразеологізми* (грец. *phrasis* – зворот і *logos* – слово, вчення) – семантично й граматично пов'язані сполучення слів, а також речення, які використовуються в мові як її усталені та здебільшого легко й образно сприймувані одиниці (Дудик, 2005, с. 175). Учений також зазначає, що фразеологізми – це продукт багатомовної й особливої розумово-мовленнєвої творчості народу. У фразеології об'ємно й виразно відображено національну самобутність кожного народу, його духовну індивідуальність, зрілість, тільки йому властиве мовленнєве багатство (там само, с. 178).

У підручнику «Сучасна українська літературна мова» А. Грищенко визначає *фразеологізм* як семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (словосполучень чи речень), не створюється в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням (Грищенко, 2002, с. 203). На думку О. Гаращенко, відтворюваність розглядається як найбільш спільна властивість для фразеологічних одиниць, які різняться ступенем

ідіоматичності, характером метафоричності, граматичною структурою тощо (Гаращенко, 2010, с. 177).

Відповідно до дефініції, поданої в «Словнику лінгвістичних термінів» (уклад. Д. Ганич, І. Олійник), *фразеологізм* – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка за своїм складом і структурою, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові (Ганич, Олійник, 1985, с. 324–325). Зауважимо, що нарізнооформленість, тобто окреме написання компонентів, вважається однією з основних рис ФО (Шульженко, 2020, с. 35).

На думку Г. Удовиченка, *фразеологізми* – це семантично зв'язані й структурно замкнені мінімальні синтаксичні одиниці з номінативною функцією в комунікативній системі мови, семантична структура яких не мотивується лексичним значенням їхніх постійних компонентів (Удовиченко, 1984, с. 3).

Я. Баран зазначає, що *фразеологізм* – це віртуальний знак мови на зразок словосполучення і речення з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначення якого – виконання номінативно-експресивної функції (Баран, 1997, с. 77). Отже, експресивність є важливим аспектом у виокремленні та дослідженні фразеологічних одиниць, оскільки вони впливають на емоційну сферу мовлення.

Фразеологізми також називають *ідіомами* (*ідіоми* можуть співвідноситися зі *зрощеннями* та *єдностями*). На відміну від українських учених, термін *ідіома* активно використовують англійськомовні дослідники (Miller, 2020; Sailer, 2020; Udosen, 2017; Everaert, 2014; Ren, 2013; Leaneu, 2005; Keysar, 1995; Weinreich, 1969). Існують також інші терміни, такі як: *багатослівна лексична одиниця* (Cowie, 1992), *фіксована фраза* (Verstraten, 1992), *фіксований вислів* (Moon, 1992; Svensson, 2008) і т. ін.

Примітно, що в зарубіжній лінгвістиці фразеологію не виділено в окрему наукову дисципліну, аналіз та опис ФО має вузькоспрямований

характер, який визначається практичними цілями досліджень. Часто термін «ідіома» не має чіткого визначення й відрізняється двозначністю (Moon, 1998), виступає синонімом «мови» та «діалекту».

Д. Ганич та І. Олійник визначають *ідіому* як стійкий неподільний зворот мови, що виражає єдине поняття, зміст якого не визначається змістом його складових елементів (Ганич, 1985, с. 141). *Ідіома* трактується як особливість мови, яка часто має значення, відмінне від її граматичного чи логічного (Fiedler, 2007, с. 16).

Примітно, що У. Вайнрайх розмежовує поняття *фразеологічна одиниця* та *ідіома*. На думку вченого, *фразеологічною одиницею* є вислів, у якому хоча б один компонент є багатозначним і в якому вибір семантики визначається дієслівним контекстом. Натомість *ідіома* – це вислів, у якому щонайменше два компоненти є багатозначними та в якому вибір значення зумовлюється їхньою взаємозумовленою сполучуваністю (Weinreich, 1969, с. 42).

ФО подібні до слів: і слова, і фразеологізми використовуються як готові одиниці, а не створюються щоразу в процесі мовлення. Фразеологізми, як і слова, можуть входити до синонімічних рядів: *сказати* – *обізватися* – *подати голос*; *дрімати* – *куняти* – *клювати носом* та ін. У реченні фразема, як і слово, може бути членом речення: напр., *Втекти з поля* і *П'ятами накивати з поля*. Однак не всі ФО співвідносяться зі словом. Є такі, які швидше дорівнюють цілому реченню (*Вовків боятися* – *в ліс не ходити* тощо) або словосполученню (*як курці просо* та ін.) (Копусь, 2011, с. 30).

ФО, як і слово, має номінативне значення, тобто характеризується безпосередньою спрямованістю на осіб, предмети, поняття, явища, дії, стани, процеси та якості дійсності. Класифікувальна та номінативна природа слова практично дорівнює природі фразеологізму, хоча останній зазвичай стилістично й емоційно більш експресивний, «оскільки має образний або порівняльний характер» (Поздрань, 2018, с. 100). Саме тому можливі синонімічні заміни, на зразок: *кермо правління* = влада, *шкірити зуби* = насміхатися, *як курка лапою* = нерозбірливо, *вставляти палиці* (палицю,

палки) в колеса = заважати і т. ін. Якщо ж немає однослівної заміни, то все одно фразема позначає окремий предмет або явище, та властива їй номінація збігається з лексичною.

Згідно з Г. Артеменко, *фразеологізми* як результат пізнавальної діяльності людини є своєрідним логіко-лінгвістичними феноменом: на основі логічних мисленнєвих операцій відбувається закріплення семантики за цілісною зовнішньою формою й формування зовнішньої форми з різних, часто семантично неузгоджуваних компонентів (Артеменко, 2014, с. 5).

На нашу думку, *фразеологізм* – це самостійна (не зводиться ні до слів, ні до мовних афоризмів) номінативна (безпосередньо співвіднесена з позамовною дійсністю) мовна (масово відтворювана), а також переважно емоційно-експресивна одиниця, що володіє синтаксично членованою формою (= словосполученню або реченню) і виконує у фразі цілісну синтаксичну функцію (= члену речення); номінативність фраземи має лексичний характер, причому йдеться про ідіоматичну семантику. Ми вважаємо ідіоматичність основною властивістю фразем, яка вирізняє їх із-поміж інших мовних одиниць.

М. Яцьків зазначає, що розбіжності у тлумаченні фразеологізмів пояснюються відсутністю спільної думки щодо їхньої природи. Відомо, що фразеологізм переважно створюється не для номінації якихось нових фактів чи явищ навколишньої дійсності, а для конкретизації й експресивно-емоційної характеристики цих фактів і явищ, названих словами. Однак, характеризуючи вже названий словом предмет, ФО виділяє в ньому окремі сторони, грані, властивості й через них повторно його номінує (Яцьків, 2021, с. 39–40).

Зауважимо, що *паремії* (прислів'я та приказки), які ми зараховуємо до складу фразеології, відрізняються від *ідіом* і *фразем* предикативністю, синтаксичною подільністю, смисловою інтонаційною завершеністю. Якщо порівняти *паремію* як одиницю фразеології й *речення* як одиницю синтаксису, то вони мають чимало спільного: надслівність, роздільну оформленість,

предикативність тощо. Хоча і є багато відмінного: відтворюваність і стійкість семантики, складу та структури *паремій*, адже останні не утворюються, а відтворюються в мові як цілісні одиниці. Також їм властиві й інші факультативні ознаки: образність, ідіоматичність, непроникність (нездатність компонентів функціонувати дистантно). *Прислів'я* та *приказки* здатні вступати між собою в системні відношення (антонімія, синонімія, полісемія), їм притаманна також варіантність (Кобилецька, 2020, с. 38).

Зазначимо, що теоретичні дослідження торкаються питання розмежування *прислів'я* та *приказки*. Відповідно до структурного критерію *прислів'я* є завершеними замкнутими предикативними структурами, а *приказки* – це предикативні структури, граматично незавершені (Taylor, 1975).

Семантична цілісність звичайно ґрунтується на деактуалізації складників ФО. Водночас первинне значення компонентів тією чи іншою мірою позначається на семантиці усталеного звороту, із лексичного наповнення фраземи прямо чи опосередковано впливає її загальний зміст, у складі багатьох сталих одиниць зберігаються компоненти зі стертою семантикою, оскільки деякі з них повністю втратили первинне значення, деетимологізувалися. Однак для розуміння семантичних трансформацій, що їх зазнає фразеологізм, те чи інше усвідомлення внутрішньої форми компонентів і всього вислову загалом є вкрай важливим (Григоренко, 2010, с. 169). Внутрішня форма фразеологізму виражає засіб бачення світу носія мови, виступає способом відображення навколишньої дійсності. О. Майборода зауважує, що поняття внутрішньої форми дає ключ до розуміння способу поєднання думки зі звуковим комплексом (Майборода, 2002, с. 1).

Фразеологічний ярус мови містить засоби вторинної образно-символічної й оцінно-характеризувальної номінації, що функціонують у мові поряд із лексичною підсистемою як основною і прямою номінацією та виконують образно-номінативно-характеризувальну функцію у сферах спілкування (Дем'яненко, 2010, с. 51). Фразеологізм передає те чи інше

поняття через конкретний образ семантичними механізмами переосмислення (метафорою, метонімією, порівнянням тощо), за допомогою яких спрацьовує основний принцип трансформації дійсності у фраземах (Школяренко, 2003, с. 52).

Одним із домінуювальних чинників у формуванні семантичної цілісності ФО є оцінне значення. Воно може також об'єднувати різні фраземи в один оцінний тип. Тоді виникають значні можливості для стилістичного вибору одного потрібного фразеологізму або стилістичного добору синонімічного ряду фразем (Мацько, 2003, с. 38–39).

Синонімія фразеологізмів є досить поширеним явищем. *Фразеологічними синонімами* (або *синонімічними фразеологізмами*) називають ФО, які позначають той самий предмет дійсності, виражають те саме поняття, описуючи його різні сторони, і за різної внутрішньої форми та неоднакового лексичного складу мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність із оточуючими словами (Скрипник, 1973, с. 212). Отже, як і слова, ФО можуть бути багатозначними, омонімічними, вступати в синонімічні відношення з іншими фраземами й словами. Напр.: *обібрати до нитки, обдерти як липку, останню сорочку зняти, пустити з торбами* тощо. У реченні для підкреслення, виділення якоїсь риси, ознаки може вживатися цілий синонімічний ряд, у тому числі й фразеологізми. Напр.: *На жаль, весь стиль мислення й діяльності цих людей спрямований переважно на те, щоб схитрувати, ошукати, ввести в оману, приховати від інших свої наміри й мету* (Копусь, 2011, с. 33).

Окремі фраземи й цілі синонімічні ряди перебувають також в антонімічних зв'язках. *Фразеологічні антоніми* – це мінімум дві ФО, які асоціюються у свідомості як такі, що під час зіставлення взаємовиключають одна одну за значенням і характеризують явища та предмети дійсності з різних, але суміжних сторін. Напр.: *озиратися на задні колеса і йти на рожен; душі не чути в кому і ненавидіти всіма фібрами душі* тощо. Протиставлення у фразеологізмах найчастіше здійснюється через

заперечення. Пор., напр., антоніми, що ґрунтуються навколо домінант «значна особа» – «незначна особа»: *птиця (птаха) високого польоту – птиця (птаха) невисокого польоту; нашого пера пташка – не нашого пера пташка* та ін. (Скрипник, 1973, с. 231–232).

Серед фразеологічних одиниць української мови дещо рідше, порівняно із синонімами й антонімами, трапляються *омоніми* – однакові з лексичними та структурно-граматичними особливостями, але різні за змістом усталені звороти. Так, однозвучні фраземи мають різне значення: *пускати півня* «1) підпалювати; 2) зриватися на високій ноті»; *закривати очі* «1) помирати, бути присутнім при чийсь смерті; 2) навмисно не помічати чогось».

Отже, вивчення *синонімії*, *антонімії* й *омонімії* фразем розширює уявлення про системні зв'язки у фразеології та розкриває багатство й своєрідність виражальних засобів української мови, адже саме сталі одиниці надають мові яскравих національних рис і неповторного колориту.

ФО загалом можна поділити на дві великі групи: 1) фразеологізми, які мають споживчу цінність тільки у межах своєї мови; 2) фраземи, які в силу своєї унікальності, цінності, значущості вийшли за межі мови джерела й стали надбанням для тих, хто говорить іншою мовою (енергія проникнення ФО в інші мови іноді настільки значна, що згодом вони можуть визнаватися власністю мови-реципієнта).

Отже, поняття *фразеологізму* загалом є схожим в українській і зарубіжній лінгвістиці, однак певні відмінності у трактуванні можуть існувати залежно від школи мовознавства, мовної традиції та наукової парадигми. Термін *фразеологізм* трактуємо як стійке словосполучення або вислів, що має закріплену семантику та відрізняється від сукупності значень окремих слів, що його складають. ФО є результатом історичного розвитку мови й використовуються її носіями для передачі конкретних смислових нюансів або вираження певних ідей, стереотипів чи культурних уявлень.

Початок формування фразеології як лінгвістичної дисципліни пов'язують з ім'ям видатного швейцарського вченого Шарля Баллі, думки якого викладені в книгах «Нарис стилістики» (1905) і «Французька стилістика» (1909). На думку ученого, якщо в певному словосполученні кожен компонент частково або повністю втрачає своє значення й тільки сполучення в цілому зберігає чіткий смисл, то ми можемо стверджувати, що маємо справу з фразеологічною одиницею (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 7).

Вагомі успіхи лінгвістики в науковому опрацюванні фразеології пов'язані насамперед з виданням у 1973 р. монографії Л. Скрипник «Фразеологія української мови». У цьому дослідженні розкрито багатогранність і різноманітність жанрових і граматичних типів фразеологізмів, простежено їхній системний взаємозв'язок, схарактеризовано специфіку форми та змісту цих мовних одиниць. Крім того, І. Гнатюк зауважує, що жодна серйозна робота, присвячена проблемам української фразеології, не розпочинається з посилання на працю Л. Скрипник. Вона є взірцем теоретичної глибини, авторського наукового пошуку, професійного оперування багатим фактичним матеріалом, майстерного володіння українським науковим словом (Гнатюк, 2011, с. 21). Отже, завдяки працям Л. Скрипник значно посилилися теоретичні й прикладні дослідження фразеології в Україні.

Предметом фразеології як окремого розділу мовознавства виступає дослідження природи фразеологізмів, властивих їм структурних і семантичних ознак, а також джерел формування й закономірностей функціонування в мовленні (Грищенко, 2002, с. 226). *Об'єктом* вивчення *фразеології* є сукупність усіх фразеологізмів мови (Шкурятяна, 2000, с. 252).

Стійкі словесні поєднання, що існують у мові, різні за будовою та за характером використання. Їх об'єднує лише одне спільне – це їхня стійкість. Звідси вони так легко поєднуються назвою *фразеологія*. ФО передбачає у своєму складі як мінімум два компоненти, причому це може

бути поєднання двох повнозначних слів (*досягти апогею; пуститися берега; лебедина пісня* тощо), повнозначного зі службовим (*в ажурі; ні аза; із гаком* та ін.) і навіть двох неповнозначних на зразок *або-або* «одне з двох» (Скрипник, 1973, с. 73).

За Л. Мацько, *фразеологія* вивчає стійкі словосполучення й вислови, значення яких не виводяться із суми значень компонентів, а мотивуються внутрішнім образом. Напр., *бити байдики, дістати відкоша, позичити в Сірка очей, яблуко розбрату* тощо. Внутрішня форма зумовлює цілісне значення фразеологізму й часто визначає його додаткові семантичні відтінки (Мацько, 2003, с. 38).

Фразеологія – це одна з найхарактерніших і найоригінальніших галузей мовотворчості народу (Соболевська, 2018, с. 5). Фразеологія, яка є невід’ємним складником кожної мови, народною скарбницею, містить багатий матеріал про звичаї, традиції, вірування, історію, ідеали, мрії та сподівання етносу. У стійких одиницях цього типу відображено міжособові взаємини, фізичні та психологічні стани людини, а також плоди її розумової діяльності, різноманітні характеристики й влучні оцінки тощо. Вони містять культурну інформацію про світ, суспільство, народ і становлять значний інтерес у дослідників рідного слова. Сталі мовні сполучення й речення виступають важливим об’єктом етнолінгвістики, яка відстежує тісний взаємозв’язок мови й етносу, мови та етнокультури. ФО є тим будівельним матеріалом, навколо якого формується мовна картина певного етносу (Онуфрійчук, 2016, с. 5).

Як зазначав свого часу І. Огієнко, добірна національна фразеологія – душа кожної мови, сильно її красить і збагачує (Огієнко, 2001, с. 87). ФО є вагомим часткою національної культури, що так чи так відбивають етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення, переживання, світосприйняття тощо. За їхньою допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить народ. Символіка фразеологізмів яскраво відбиває етнопсихологічні особливості носія мови та демонструє вплив мови

на формування менталітету народу (Онуфрійчук, 2016, с. 44). Фраземи характеризуються ідіоматичністю, експресивністю, надають образності й емоційної забарвленості, відповідного лінгвістичного відтінку. Вони дають змогу точніше висловлювати думку та влучно передавати її зміст (Дубравська, 2018, с. 53).

Паремії (прислів'я, приказки) вирізняються афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленим чи буквальним узагальненим значенням, здебільшого, повчальним змістом (Колоїз, Малюга, 2012, с. 16). Т. Космеда й Т. Осіпова зауважують, що значна частина *паремій* містить у собі досвід українського народу щодо чинних законів, правил, стратегій, тактик, принципів, закономірностей, тенденцій і под. ведення комунікації. Знання *паремій* сприяє підвищенню рівня комунікативної спроможності мовців (Космеда, Осіпова, 2010, с. 6).

Констатуємо, що *фразеологія* зазвичай починається там, де вільне лексичне значення слова закривається фразеологічно пов'язаним, зрозумілим із усього словосполучення або речення, і тоді, коли якесь словосполучення чи речення стає повторюваним, загальновідомим, «крилатим», вирізняючись образністю, можливістю переносного вживання і т. ін.

Ю. Прадід визначає три періоди історії вивчення української фразеології:

1. Підготовчий (50-60-ті рр. ХХ ст.) – обґрунтування основних понять фразеології, опис стилістичного використання фразеологізмів у художніх текстах тощо;

2. Структурно-семантичний опис фразеології (70-80-ті рр. ХХ ст.) – систематизація фразеологічного матеріалу за структурою, семантикою, граматичними та стилістичними параметрами;

3. Функційне вивчення фразеології (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – комплексне дослідження фразеології в прагматичному, культурологічному, ідеографічному та інших аспектах із залученням досягнень наук, які вивчають людський феномен (Прадід, 2011, с. 51).

На думку Н. Венжинович, фраземи являють собою складні комплекси, які, з одного боку, – прості форми, а з іншого, – синтаксичні структури. Питання, що є предметом наукових дискусій у межах сучасної фразеологічної теорії, не мають однозначної відповіді через значну різноманітність мовного матеріалу, який належить до фразеологічних корпусів різних мов. Так, дотепер відсутня єдність думок між дослідниками в питанні про обсяг і межі *фразеології*, до якої вони зараховують: 1) *ідіоми* – ядро фразеологічного складу, оскільки тільки вони еквівалентні словам щодо виконання цілісної номінативної функції; 2) *фразеологічні сполучення* – ФО з аналітичним типом значення, які безпосередньо взаємодіють своєю структурою з одиницями лексико-семантичної системи мови; 3) *паремії* (прислів'я, приказки, афоризми) з притаманним їм прямим і переносним значенням; 4) *мовленнєві штампи*; 5) *різноманітні кліше*; 6) *крилаті вислови* (Венжинович, Фраземіка української літературної мови: когнітивний..., 2018, с. 51–52).

У мовознавстві існують два підходи щодо визначення обсягу *фразеології* – вузьке й широке його розуміння. У вузькому значенні об'єкт *фразеології* розглядають Л. Авксент'єв (1988) та ін., відносячи до ФО лише словосполучення, значення яких переосмислене та не відповідає сумі значень їхніх компонентів, тобто ідіоми. У нашій роботі, спираючись на праці Л. Скрипник (1973), О. Селіванової (2006), Ж. Колоїз (1996) та ін., розглядаємо об'єкт *фразеології* в широкому розумінні цього слова – до названого проміжного рівня включаємо як ідіоми, так і прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки і т. ін.

«Широке розуміння» фразеології є більш аргументованим, оскільки розширює межі дослідницької діяльності й урізноманітнює фразеологічний масив української мови (Бадюл, 2020, с. 37). Згідно з Д. Сизоном, саме широке розуміння обсягу фразеології нині домінує в європейській лінгвістиці, що об'єктивується новими стилістичними можливостями фразеології, не обмежуючи її потенціалу в форматах розмовного та/чи

художнього стилів. Фразеологічний ресурс вочевидь покриває всю стильову палітру української літературної мови, а тому можемо твердити про фразеологію як певний комунікативний універсум масової свідомості українців (Сизонов, 2019, с. 64–65).

Фраземи активно використовуються не лише в усному мовленні, а й у писемному, особливо у творах художньої літератури. А. Мойсієнко твердить, що будь-який фразеологізм, потрапляючи в авторський текст, передає останньому ту енергію, що вироблена й закріплена в ньому протягом тривалого функціонування в народному побуті, у виробничій, культурно-науковій та інших сферах. І, акумулюючись у художній структурі, така енергія у своєму сентенційному, характеристичному вираженні спрямована на певну подієвість, певний образ. Крім того, сам факт органічного введення в тканину твору фразеологічного вислову є важливим актуалізаційним чинником художньої структури. Причому, та сама фразема в різних контекстуальних ситуаціях може характеризуватися різною значеннєвістю, різною актуалізацією смислового, емотивного плану вираження (Мойсієнко, 2011, с. 115).

Більшість ФО породжена талантом і мудрістю народу, конкретні їхні автори не відомі. Джерела української фразеології всеосяжні: немає такої галузі соціального життя, у якій би не продукувалися фразеологізми (Дудик, 2005, с. 177). Важливим складником і значним джерелом фразеології є народні приказки і прислів'я: *де пройде, там золоті верби ростуть* тощо. Українська фразеологія також поповнюється за рахунок виробничо-побутових висловлювань: *сім раз відміряй, один раз відріж* та ін. Значний корпус ФО становлять висловлювання видатних і відомих людей: *І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь* (Т. Шевченко) і т. ін. В українській фразеології знайшли своє місце також історичні поняття та вислови: *авгієві стайні* тощо; біблійні вислови: *берегти, як зіницю ока* та ін. (Копусь, 2011, с. 31).

О. Стишов зауважує, що серед усіх рівнів мови лексичний і

фразеологічний є найрухомішими та зазнають істотних кількісних і якісних змін. В останні десятиліття вчені насамперед звертаються до сфери масової інформації. Показово, що саме на матеріалі мови електронних і друкованих масмедіа досліджуються нові процеси у сфері лексики і фразеології, оскільки саме розвиток ЗМІ в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. зробив їх головним джерелом поширення соціальної інформації в постіндустріальному суспільстві. До того ж із 90-х років ХХ століття в Україні набуває поширення ще один потужний вид масової інформації, комунікації та інтелектуалізації світової спільноти – інтернет (Стишов, 2015, с. 33).

О. Селіванова визначає такі основні вектори дослідження сучасної фразеології: характеристика постійно відтворюваних зв'язків ФО зі структурою етносвідомості, смислопороджувальними механізмами якої є не лише образи мислення, а й відчуття, почуття, інтуїція у новому ракурсі мотиваційних процесів; простеження «відбитків» культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, забобонів, міфів у процесах стереотипізації етнічних уявлень про людину, її довкілля та внутрішній рефлексивний досвід, позначений фразеологізмами; опис закономірностей знакової переінтерпретації у фразеосистемі культурних кодів українського етносу; вияв ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих у фразеологічних найменуваннях і їхній знаковій динаміці; аналіз зв'язку мовної парадоксальності, представлені у фраземах, із операціями й особливостями етнічної свідомості, семіотичними закономірностями мови; установлення механізмів збереження та трансляції знань фразеосистемою української мови (Селіванова, 2004, с. 8).

Фразеологія сьогодні продовжує активно розвиватися, і це відбувається завдяки використанню лінгвістичних досягнень минулого століття та інтеграції з іншими галузями науки, такими як лінгвокультурологія, когнітивістика, аксіологія тощо. Як результат, спостерігаємо формування окремих напрямків у фразеології – *пареміології*, *крилатології*, *ептології*. Нові дослідження, проведені в дискурсивному руслі, розкривають функційні

можливості фразеології та підкреслюють стилістичні й жанрові аспекти використання стійких одиниць.

Нині у фразеології вчені продовжують розробляти синхронний і діяхронний аспекти, уточнюють термінологію, досліджують системні зв'язки фразеологічних одиниць, розкривають механізм фразеотворення із залученням генетичних і типологічних паралелей та ін. Крім того, розвиваються нові аспекти у вивченні фразеології. Зокрема, на зміну структурно-семантичній парадигмі поступово приходить *психокогнітивний аспект*, який досить виразно представлений у праці О. Селіванової (2004). Наразі актуальними є дослідження *ареальної (діалектної) фразеології української мови*. Учені намагаються звернути увагу на подальше накопичування діалектного матеріалу, на необхідність подати ареальну фразеологію як систему, розробити ефективну методику ареального опису, проаналізувати фразеологію в ідеографічно-тематичному аспекті, уточнити дериваційну базу, способи й чинники фразеотворення. На останні роки припадає комплексне дисертаційне вивчення фразеології окремих регіонів. Також зросла увага до вивчення *жаргонно-арготичної фразеології*. Гостро ставиться й питання конотації ФО як важливого аспекту їхньої семантичної структури.

Активно розробляється у сфері фразеологічного значення *антропоцентричний аспект* стійких одиниць, тобто людини у фразеології як рушійної сили розвитку номінативних і емотивно-експресивних мовних засобів, що дає змогу аналізувати мову як систему культурних категорій, як константи культури. Об'єктами досліджень на матеріалі різних мов неодноразово ставали фразеологічні одиниці, зорієнтовані на людину (див. праці І. Гарбери (2017; 2018), Н. Грозян (2003), Н. Дем'яненко (2002), О. Забуранної (2003), К. Мізіна (2004; 2011), В. Хмари (2018), Н. Скоробагатько (2009), Т. Тоненчук (2015) та ін.).

Зміни у суспільстві, зокрема інтеграційні, глобалізаційні процеси, інтернаціоналізація та європеїзація, а також автохтонізація, сприяють

розвитку лексико-семантичної та фразеологічної систем. Як наслідок, потребують вивчення, зокрема, образно-емоційна основа фразеологізмів на внутрішньомовному та міжмовному рівнях, виявлення тенденцій становлення (особливо в засобах масової інформації), моделювання в межах лексико-семантичних систем, становлення ФО в тісному зв'язку з екстралінгвальними умовами, багатоаспектний зв'язок фразем і суспільства, ідеографічна класифікація ФО, виявлення найпродуктивніших фразеотвірних сфер (комп'ютерна мова), відродження стійких сполучень, механізми мовної еволюції, інтенсивність поповнення фразеологічними неологізмами, стратифікація ФО з погляду їхньої функціональної доцільності та фразеографічного статусу. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення розвитку *неографії* та *неофразеології* (Ужченко, 2007, с. 430–440).

Отже, *фразеологія* є окремою лінгвістичною дисципліною, що вивчає такі стійкі словесні поєднання, як фразеологізми (ідіоми), прислів'я, приказки, афоризми та інші стійкі словосполучення й речення. Ця дисципліна досліджує їхню структуру, семантику, походження, функціонування та роль у мовленні.

1.2 Принципи класифікації фразеологізмів

У фразеології розроблено чимало класифікацій сталих одиниць. У їхню основу покладено неоднакове розуміння обсягу цієї галузі лінгвістики та різні критерії класифікації. Залежно від того, який критерій становить основу кожної з них, сформувалися такі класифікації: семантична (Ш. Баллі, В. Ужченко, Н. Венжинович та ін.), структурна (Л. Булаховський, Л. Скрипник, Д. Баранник, М. Демський та ін.), структурно-семантична (Л. Авксентьєв, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.), граматична (Л. Авксентьєв, М. Демський, І. Лепешев та ін.), функційна (Д. Баранник та ін.), генетична (Л. Булаховський, Ф. Медведєв, Л. Скрипник та ін.), ідеографічна (Ю. Прадід, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.), стилістична

(Л. Мацько, П. Дудик та ін.), психологічна (С. Денисенко, О. Забуранна, О. Левченко та ін.). Зауважимо, що питання про класифікацію фразем тісно пов'язані з тим, що ці мовні знаки повинні підлягати детальному аналізу, адже вони відображають специфічні особливості, властиві певній мовній культурі, а також світогляду носіїв мови.

Відзначаємо семантичну класифікацію фразеологізмів, започатковану швейцарським лінгвістом Шарлем Баллі, який науково обґрунтував необхідність спеціального вивчення стійких словосполучень. Із-поміж усіх словосполучень лінгвіст виокремлює чотири типи: 1) *вільні словосполучення*; 2) *звичні сполучення* (із відносно вільним зв'язком компонентів); 3) *фразеологічні ряди* (групи слів, у яких два розташованих поряд поняття зливаються майже в одне); 4) *фразеологічні єдності* (сполучення, у яких слова втратили своє значення й виражають єдине нерозкладне поняття). Саме Ш. Баллі вперше виділив зовнішні та внутрішні ознаки фразеологізмів, тобто їхні структурні й семантичні властивості (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 8).

Проаналізуємо одну з найвідоміших семантичних класифікацій ФО у світовому мовознавстві. У її основі лежить ступінь видозміни значення слова в різних синтаксичних і стилістичних умовах фразеотворення. Маючи єдине значення в цілому, фраземи не є однаковими з погляду поєднання компонентів і співвіднесеності семантики всього вислову зі значенням його окремих складників. Відповідно, розрізняють чотири групи ФО: *фразеологічні зрощення*, *фразеологічні єдності*, *фразеологічні сполучення* та *фразеологічні вирази*.

Фразеологічні зрощення – абсолютно неподільні, нерозкладні, немотивовані ФО, у значенні яких немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, із семантикою їхніх компонентів. Їхня нерозкладність зумовлена наявністю неживаних або відмерлих, незрозумілих слів, граматичних архаїзмів, лексичних значень компонентів, що не мають відношення до розуміння цілого, дією експресивної індивідуалізації (*бити баглаї* «ледарювати»; *собаку з'їсти* «набути досвіду» і т. ін.).

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких певною мірою мотивоване значенням компонентів (нерідко є певний натяк). У них значення цілого пов'язане з розумінням внутрішнього образного стрижня фрази, потенційного смислу слів (*прикусити язика* «замовкнути»; *кров із молоком* «здоровий» та ін.).

Фразеологічні сполучення – фрази, створені за допомогою реалізації зв'язаних значень слів. У них значення слів виокремлюється чіткіше, різкіше, вони аналітичні: *зачепити честь* (*самолюбство, гордість, інтереси*); *порушити питання* (*справу, клопотання*) тощо.

Фразеологічні вирази – стійкі за своїм складом і вживанням фразеологічні звороти, які не тільки семантично подільні, але й цілком складаються зі слів із вільним значенням. Серед них розрізняються одиниці комунікативного характеру (*вовків боятися – у ліс не ходити* та ін.) й номінативного (*трудові успіхи* тощо) (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 98–100).

Н. Венжинович поділяє ФО на 30 тематичних груп: властивості, якості людини; дії, вчинки, поведінка людини; діяльність особи чи неособи в її стосунках із будь-ким; позначення мисленнєвої діяльності; позначення мовленнєвої діяльності; фізичний, емоційно-фізичний стан особи; стан особи, що характеризується зовнішніми проявами; перехід особи, предмета з одного стану в інший; стан предмета, явища тощо (Венжинович, 2009, с. 113–118).

Завдяки аналізу ФО, семантично орієнтованих на людину, можна отримати цінну інформацію про специфіку національного характеру етносу, його уявлення про норму життя. У зв'язку з цим є значний інтерес до цієї проблеми не лише в межах наукового середовища, а й у практиці міжкультурної комунікації. Отже, фразеологізми виступають як особливий інструмент оцінки дій людини, її способу життя, взаємовідносин із оточуючими людьми в межах певної культури.

Дослідниця М. Жуйкова поділяє ФО на два типи залежно від відповідності/невідповідності між образом, представленим внутрішньою формою вислову та концептуальною картиною світу. Зокрема, вона виокремлює: 1) квазіреальні ідіоми – ФО, які теоретично можуть бути знаками якихось реальних ситуацій, оскільки існування останніх не суперечить нашому досвіду: *вилетіти в трубу* «розоритися» тощо; 2) фантомні ідіоми – ФО, внутрішня форма яких творить фантомний, уявний образ, якому жодна ситуація в реальній картині світу не відповідає: *попа в решеті возити* «говорити неправду під час сповіді» та ін. (Жуйкова, 2007, с. 60–61).

Досить поширеними є класифікації ФО за структурою. Дослідниця української фразеології Л. Скрипник розподіляє всі ФО на два граматико-структурні класи: сталі сполучення, організовані за моделлю *словосполучення* (співвіднесеність з окремим словом і функціонування в ролі члена речення), та стійкі вислови, що мають структуру *простого* або *складного речення* (Скрипник, 1973, с. 19–23).

П. Дудик зазначає, що фразеологічні сполучення слів, які не бувають словосполученнями як особливими синтаксичними одиницями щонайменше з двох членів речення, завжди становлять тільки один член речення (ідіоми) або окреме просте чи складне речення, у якому лише з певною умовністю можна визначати члени речення: *Чесне діло роби сміло* (Нар. творчість); *Чуття єдиної родини* (П. Тичина) тощо. Будучи ідіомою, фразеологізм може також виконувати функцію одного члена речення: *Він сказав що-небудь? — Ні, набрав у рот повітря* (у знач. «мовчав») (Дудик, 2005, с. 176).

Серед різних спроб класифікувати фразеологічний склад мови помітне місце посідає семантико-граматичний розподіл фразем, намагання вписати їх у різні граматичні класи, що співвідносяться з певними частинами мови (Л. Авксентьев, М. Демський, І. Лепешев та ін.). Але якщо слова порівняно легко об'єднуються в граматичні класи за своїми більш-менш чітко вираженими семантико-граматичними ознаками, то класифікувати

фразеологізми за граматичним принципом значно важче, що зумовлено їхньою генезою та структурно-семантичними ознаками: фразеологізм є результатом переосмислення вільного словосполучення, надслівною структурою, у якій особливим способом поєднуються семантико-граматичні ознаки всіх компонентів. Нарізнооформленість фразем викликає суттєві розбіжності в класифікації. Дехто взагалі не визнає граматичних категорій у ФО (М. Копиленко, В. Рудов); інші класифікують їх за формально-граматичними ознаками стрижневого компонента (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 104).

Фразеологізми співвідносяться з різними частинами мови за належністю стрижневих компонентів до відповідних лексико-граматичних класів слів. У цьому виявляється їхній органічний зв'язок із лексичною й граматичною системами української мови, з участю в організації семантично-синтаксичних зв'язків і відношень у складі речень.

Розрізняють такі лексико-граматичні розряди фразеологізмів:

- а) дієслівні: *бити байдики; брати бика за роги; витрішки продавати; виходити сухим із води* тощо;
- б) іменникові: *блудна вівця; велика цяця; велике діло; рожеві окуляри* та ін.;
- в) прислівникові: *аж до неба; без задніх ніг; від роду і до роду* і т. ін.;
- г) прикметникові: *кров з молоком; ні риба ні м'ясо; гострий на язык* тощо;
- г) вигуківі: *ну й ну; от тобі й на; як би не так; чи бач і под.* (Грищенко, 2002, с. 206–207).

Існує значна група ФО, категоріальні властивості яких визначаються порівняно легко за граматично опорним компонентом: *перша ластівка; молодий та ранній; бити байдики; брати бика за роги; стояти кілком у горлі* та ін. Іншу групу становлять ФО, які мають категоріальні ознаки двох і більше частин мови, унаслідок чого їм властива розмитість меж. У них важко виділити стрижневий компонент, а співвідношення з певною частиною мови

визначається з урахуванням синтаксичної ролі (дієслівні, наприклад, найчастіше виконують функцію присудка, прислівникові – обставини, іменникові – підмета й додатка) Або за співвіднесеністю семантики фразеологізму зі значенням відповідної частини мови. Легко, наприклад, виділяються прислівникові й дієслівні ФО (*тихою сапою; під гарячу руку; під сурдинку; без вогню варити* кого «докоряти кому-н. чимось»; *азнати прочухана* від кого і без додатка тощо). Проте вже фразема *хоч у вухо бгай (клади)*, поєднуючись із субстантивом або вживаючись без додатка, класифікується як прикметникова – «дуже лагідний, покірний, податливий» (*У мене з села була. З півроку просто любя-мила, хоч у вухо бгай, а познайомилася з москалями зараз і пішла у хльондри* (Панас Мирний), а поєднуючись із прикметником, – співвідноситься з прислівником «дуже, у великій мірі» (*Оришка мене побоюється. Стає добра, м'яка, хоч у вухо її клади, і в усьому мене слухається* (О. Гончар) (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 105).

Для визначення морфологічних розрядів ФО М. Алефіренко пропонує спиратися на цілий комплекс факторів: характер фразеологічного значення фраземи; ступінь десемантизації та ідіоматизації компонентів; морфологічні властивості граматично стрижневого компонента; тип структурно-граматичної моделі вільного словосполучення-прототипу; граматичні значення службових частин мови в структурі фразеологізму; ступінь граматичної ідіоматизації фраземи (ступінь і характер деформації синтаксичних відношень і зв'язків); синтаксичні властивості ФО, зокрема специфіка їхньої синтаксичної дистрибуції та синтаксичних функцій у реченні (Алефіренко, 1987, с. 69–70).

Отже, у дослідженнях, присвячених класифікації ФО за граматичним принципом, серед лінгвістів відсутня єдина думка щодо критеріїв виділення цих одиниць в ту чи іншу групу. Жодний із названих підходів не містить вичерпного розв'язання цієї проблеми: залишається чимало ФО, які не можна віднести до якоїсь конкретної групи тільки за одним показником:

семантичним, морфологічним чи синтаксичним. Для максимально повного розрізнення лексико-граматичних груп ФО необхідно враховувати всі три названі критерії, тобто проводити цілісний аналіз семантики, морфологічних особливостей і синтаксичної функції (Яким, Зубрицька, 2002, с. 89).

Свого часу для усного монологічного мовлення Д. Баранник запропонував функційну класифікацію, виділивши п'ять основних груп: 1) фразеологічні метафори народного характеру: *брати в шори; пасти задніх; хитрий як лисиця* (ідіоми, приказки); 2) фразеологічні метафори літературного характеру: *аннібалова клятва; троянди й виноград* (крилаті метафоричні словосполучення); 3) фразеологічні образні узагальнення народного характеру: *який Сава, така й слава* (прислів'я); 4) фразеологічні образні узагальнення літературного характеру: *бути чи не бути; не той тепер Миргород* (крилаті синтаксично закінчені одиниці); 5) специфічно жанрова фразеологія: *що й треба було довести* (стабільні «робочі» формули) (Баранник, 1968, с. 34–38).

Існує генетична класифікація за джерелами, що налічує вісім груп: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів тощо; 4) цитати й образи зі Старого й Нового Завітів; 5) ремінісценції античної старовини; 6) переклади поширених іншомовних висловів (французьких, німецьких, італійських, англійських та ін.); 7) крилаті слова відомих письменників; 8) влучні фрази видатних людей (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 101).

Л. Скрипник поділяє фраземи на такі генетичні групи: 1) питома українські ФО (спільнослов'янські ФО: укр. *водити за ніс*; білор. *вадзіць за нос* та ін.; східнослов'янські ФО: укр. *під гарячу руку*; рос. *под горячую руку* тощо; власне українські ФО); 2) запозичені ФО (*ab ovo* – лат. – від яйця, переносно – із давніх-давен, із самого початку тощо); 3) фразеологічні кальки й напівкальки (*blue stocking* – англ. – синя панчоха і т.ін.) (Скрипник, 1973, с. 149–151).

Схожу класифікацію подає Я. Спринчак. За часом походження дослідник поділяє фразеологізми на три генетичні групи: 1) спільнослов'янські, тобто наявні в усіх або в більшості слов'янських мов: укр. *бити в очі*; біл. *біць у вочы*; рос. *бить в глаза*; пол. *bic w oczu*; болг. *бия на очи* тощо; 2) східнослов'янські, представлені тільки в східнослов'янських мовах, а в інших слов'янських мовах уживані як запозичення з них: укр. *роззявити рота*; біл. *разявіць рот*; рос. *разевать рот*; укр. *гріти руки*; біл. *грэць рукі*; рос. *греть руки* і т. ін.; 3) властиві окремим східнослов'янським мовам: укр. *передати куті меду*; *пекти рака (раків)*; *хлопець-другяка* (російською – *перестараться*; *краснеть от стыда*; *рубаха-парень*); рос. *на живую руку*; *поговорить по душам* (українською – *на швидку руку*; *поговорити по щирості*) (Спринчак, 1976, с. 33–38).

У монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» Ю. Прадід визначає такі завдання ідеографічного аспекту фразеології: 1) описати лінгвістичні та екстралінгвістичні принципи вирізнення фразеологічних мікро- та макросистем; 2) створити хоч би попередню (робочу) схему фразеологічної картини світу; 3) вирізнити з фразеологічного складу української мови ФО на позначення психічних процесів людини та провести їх лінгвістичний аналіз; 4) апробувати запропоновану методикку ідеографічного опису в цілому, а також окремих фразеологічних мікросистем; 5) опрацювати теоретичні й практичні засади укладання фразеологічних словників ідеографічного типу; 6) підготувати науково-практичні рекомендації щодо раціональних прийомів інтерпретації значення ФО в загальнономовних і фразеологічних словниках (Прадід, 1997, с. 4).

Лінгвостилістичний аспект аналізу фразеологізмів диктує певну систематизацію досліджуваного матеріалу на конкретизованому рівні. Загальна типологічна класифікація сталих словосполучень і речень не придатна для цієї мети. Стилістична класифікація може розглядатися або в аспекті основного типологічного поділу фразеологізмів, або ж як основна ланка у лінгвостилістичній площині (Баран, 1999, с. 120).

Лексика і фразеологія є будівельним матеріалом для створення образних засобів із заданим стилістичним ефектом. Оскільки джерельна база походження фразеологізмів української мови, як і лексем, надзвичайно широка, то і стилістичні можливості ФО є значними та різнобічними. Фраземи належать до текстотворчих стильових засобів. Це означає, що є ФО, які вживаються тільки або переважно у межах певного стилю та є суттєвими в ньому. Наприклад, у науковому стилі текстотворчими є фразеологізми: *технічний потенціал; доведення теореми* та ін. Проте в межах одного чи кількох стилів ФО диференціюються ще й за стилістичним значенням і колоритом. Для нової української літературної мови, що сформувалася в XVIII–XIX ст. на народнорозмовній основі, та її сучасної форми животворна стилістична стихія ФО є невичерпною (Мацько, 2003, с. 39–40).

Основними функціонально-стильовими розрядами фразеологізмів є *розмовні, просторічні, фольклорні й книжні*.

До *розмовних* належать літературні, дещо знижені фразеологізми, властиві переважно усному мовленню. Вони становлять найбільшу частину всього загальномовного фразеологічного фонду (саме тому в словниках біля них немає позначки «розм.») і характеризуються повсякденністю, буденністю. Розмовні фразеологізми найчастіше використовуються в побутовому невимушеному спілкуванні, у художній літературі, пожвавлюючи діалоги, надаючи авторській оповіді гнучкості. Генетично вони передусім пов'язані з фразеологізацією перемінних словосполучень чи речень побутового характеру: *на капусту бити; порожня кишеня; ще й кіт не валявся* тощо; пор. ФО усного мовлення: *беляндраси точити; молоти язиком; правити теревені* та ін.

Серед усіх функціонально-стилістичних груп *просторічні* фразеологізми – найбільш знижена частина всього ідіоматичного запасу (*квацати дьогтем; аж із горла лізе* тощо). Як і розмовні, вони вживаються в усному мовленні або в художній літературі, зазвичай у мові персонажів.

Фольклорні фразеологізми забарвлені емоційністю небуденності й належать і за походженням, і за вживанням до народнопоетичної сфери: *казка про сірого бичка; скоро казка мовиться; тридев'яте царство; красна дівиця; залишити ріжки та ніжки* та ін.

Книжні фразеологізми використовуються в наукових і медійних текстах, проте у художніх творах трапляються значно рідше. До літературних запозичень належать *ФО біла ворона; вовки в овечих шкурах; золота середина; пальма першості* тощо; до книжних – насамперед запозичення з грецької міфології, біблійних легенд, зі старослов'янської та європейських мов: *альма-матер; альфа і омега; наріжний камінь; до грецьких календ; лаври Герострата* та ін. На книжні стилі розраховані фразеологізми *проходити червоною ниткою; вічна пам'ять; нитка Аріадни; камінь спотикання; притча во язицех* тощо. Вони вживаються для створення урочистості, піднесеності мовлення (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 198–201).

Отже, різні класифікації фразеологізмів виникають через варіативні підходи, культурний і мовний контекст, розвиток лінгвістичних дисциплін і функційність мовлення. Кожна з описаних класифікацій є важливою, адже вона допомагає упорядкувати значний масив стійких словосполучень і висловів за певними категоріями, критеріями, що полегшує їх розуміння та вивчення.

1.3 Етнолінгвістична спрямованість фразеології

Етнолінгвістика спрямована на вивчення взаємодії між мовою, яка виступає в ролі посередника для передачі культурної інформації, культурою з усіма її цінностями та перевагами, а також особистістю, яка створює цю культуру, використовуючи мову.

Українська мова – складова культури українського народу, і її вивчення тісно пов'язане з етнокультурознавчими знаннями – сукупністю відомостей

про побут, звичаї, традиції народу (Соловець, 2004, с. 52).

Вважаємо, що фраземи є лінгвістичними одиницями, які віддзеркалюють світогляд конкретного лінгвокультурного суспільства. Основою семантики ФО є фразеологічний образ, який часто відтворює національну специфіку фразеологізму, оскільки він переважно ґрунтується на поняттях і реаліях, які є відомими тільки представникам певного етносу або культури.

Відповідно, під час вивчення фразеологізмів важливе значення відіграє етнолінгвістичний аспект. Значний внесок у розвиток етнолінгвістики зробили такі вчені: В. Жайворонок (2006), О. Потапенко (2016), І. Голубовська (2004), О. Галинська (2013), Н. Шарманова (2015) та ін.

Саме етнокультура українців і є генетичним ґрунтом національних фразеологічних одиниць. Тому одним із найактуальніших сьогодні напрямів мовознавчої науки є *етнолінгвістика*, дослідження якої дозволяють зазирнути у глибини світосприйняття пересічного носія мови та відкрити особливості його світорозуміння (Шостак, 2014, с. 227).

Джерельна база етнолінгвістичних студій винятково різноманітна, оскільки найбільший вияв національно-культурної семантики спостерігається у структурних одиницях мови, які безпосередньо й прямо відображають позамовну дійсність, називають предмети та явища навколишнього світу. До таких одиниць відносять *фразеологізми, власне паремії (прислів'я, приказки, примовки, замовляння, казкові формули тощо), афоризми, крилаті вислови* (Шарманова, 2015, с. 17).

Фразеологізми являють собою специфічні мовні формули, «картини світу» із закодованою інформацією про минуле, про наших предків, про їхній спосіб сприйняття світу та їхню оцінку всього сутнього; вони акумулюють культурний потенціал народу, маніфестують дух і неповторність ментальності нації (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 6). Фраземи називають «виразниками світоглядних домінант етносу» (Тимощук, 2019, с. 249).

Л. Скрипник зазначає, що ФО виступає як явище соціально зумовлене, апробоване спільною свідомістю носіїв мови (Скрипник, 1973, с. 11).

Стійкі одиниці увібрали історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи нашого серця, передають неосяжний світ людських почувань, вражають точністю асоціацій між природою, звичністю життєвих фактів і людською поведінкою, нашими емоціями та вчинками. Це скарбниця поетичних уявлень народу. Усе матеріальне життя, обряди, вірування, повір'я, забобони відклалися в стереотипах поведінки будь-якого народу й вербалізувалися в численних фразеологізмах (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 6).

Фраземіка як експресивно-образне уособлення «духовної енергії народу» становить особливу культурологічну значущість у системі будь-якої мови. Фразеологізми є двоплановими утвореннями в семантичному відношенні, бо вони співвідносні з об'єктами національної культури як первинними денотатами та створеними від них предметами думки. Завдяки такій двоплановості у семантичній структурі стійких одиниць міститься й своєрідно розвивається національно-культурний компонент, адже в образах при їх буквальному прочитанні закріплені в процесі вживання мови фрагменти побутового, історичного та духовного досвіду етносу, пов'язаного з його традиціями (Барилова, 2011, с. 111).

Фразеологія – це символічний світ, у якому різноманітні об'єкти, явища і процеси дістають символічні позначення. Фразеологічній репрезентації світу властива архаїчність, міфологізованість. Фрагментарність фразеологічної системи та репрезентованої нею картини світу компенсує високий рівень дискретизації певних ділянок, відмінних від тих, які категоризує лексика (Шарманова, 2015, с. 89).

На переконання В. Жайворонка, фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого, чітко простежується вплив мови на формування його менталітету. Дослідник вважає, що проблему

етнолінгвістичного вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід аналізувати в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос» (Жайворонок, 2007, с. 33).

Л. Савченко стверджує, що експлікація культурної цінності фразеологізму можлива на основі співвіднесення його значення й коду, тобто з урахуванням екстралінгвальної ситуації, прямого значення компонентів та аналізу вторинного змісту метафоризованого утворення (Савченко, 2013, с. 63).

Етноспецифічна інформація, зафіксована у ФО, стосується моральних, етичних, релігійних поглядів і традицій, практичного досвіду й т. ін. Окрім простого збереження інформації, фразеологізми називають і оцінюють певні дії людей, їхні риси, зовнішні ознаки, внутрішні якості тощо. Загалом фразеологія вимальовує своєрідну етномовну картину світу (Григоренко, 2010, с. 168).

Як зазначає Н. Венжинович, фраземи можуть відображати національну культуру трьома способами. По-перше, у фразеологічному значенні, тобто комплексно, усіма компонентами разом, що становить суть будь-якої ФО, яка позначає специфічну ситуацію або особливість національної культури. У цьому випадку саме носій мови, спираючись на знання своєї національної культури, може отримати адекватні уявлення, покладені в основу фразем, які є незрозумілими для іноземця. По-друге, у компонентному складі, тобто розчленовано. Таким чином, як правило, виявляються фонові схеми тих ФО, стрижневий компонент яких містить у собі екзотизм для іншомовної дійсності. По-третє, у фразеологічних генопрототипах, коли національно-культурна специфіка фраземи очевидна. До цієї групи належить значна кількість фразеологічних зоонімів, які нагадують про характер поведінки представників тваринного світу, давніх супутників людини, про шляхи метафоричного перенесення національно-культурного компонента на взаємини людей, особливості їхнього побуту та звичаїв (Венжинович, Фраземіка української літературної мови: когнітивний..., 2018, с. 162–163).

На думку Н. Венжинович, лінгвокультурологічний аналіз фразем має багат шаровий характер. Перший шар ґрунтується на інтерпретаційній моделі та є сприйняттям фраземи крізь призму базового знання людини, що містить архетипні форми свідомості й моделювання світу, давно сформовані міфологічні уявлення, до яких належать анімізм, фетишизм, табу, міфопоетичні уявлення, соціокультурні проскрипції або вияви культури, зокрема ритуал, етикет та ін. Другий шар інтерпретації культури – співвіднесення образу ФО з її кодами, наприклад, антропоморфним, соматичним, зооморфним тощо. Утворення системи цих кодів забезпечують джерела, переосмислені в культурі: людина в її діях, тіло, тваринний і рослинний світ, речі та ін. Третій шар інтерпретації культури фраземи пов'язаний із визнанням ролі, якої набуває певний мовний знак у ході сприйняття та опису світу. Це може бути роль символу, еталону, стереотипу тощо. Цей лінгвокультурологічний метод слугує виявом засобів утілення культурно зумовленого й світоглядного стану соціуму в зміст фразем, тобто з'ясуванням того, як наявні смисли концептуалізуються в мовних сутностях (Венжинович, Фраземіка української літературної мови: когнітивний..., 2018, с. 178–179).

Як вважає О. Лазер-Паньків, завдяки аналізу національно-культурної семантики фразем найбільш повно відображається своєрідність пізнавального й емоційного досвіду етносу, фіксуються його ціннісні орієнтації, система його естетичних, моральних та етичних уподобань (Лазер-Паньків, 2012, с. 259).

Найяскравіше мовна концептуалізація тваринного світу (включаючи пташиний) в українській фразеосистемі була висвітлена О. Селівановою, яка зазначає, що у фразеологічному фонді української мови звороти із зоонімічним компонентом репрезентують парадоксальну, преференційно не підкріплену тенденцію до інтеграції концептів *Людина* й *Тварина* як образне перенесення тварини в тіло людини з метою позначення її різних ознак. Мовна концептуалізація тваринного світу в українській фразеосистемі

характеризується процесами переважно антропоморфної аналогізації, що ґрунтується на використанні сценарних структур знань про ознаки, поведінку тварин, їхній зв'язок із людиною, а також на аксіологічних та емотивних стереотипах етносвідомості. Знаки концепту тваринного світу у фразеологізмах використовуються здебільшого на позначення психоемоційного, фізіологічного станів людини, її характеристик, а також у парадоксальних зворотах на позначення заперечення, міри, кількості, просторових та часових показників (Селіванова, 2004).

Примітно, що однією з важливих ознак фразеологічної системи є те, що здебільшого її одиниці характеризують негативні риси людини, процеси, явища й факти, особливо з використанням паралелі в тваринному світі (Шарманова, 2015, с. 90). К. Мізін вважає, що все негативне концептуалізується та категоризується людською свідомістю детальніше й глибше, проектуючи на рівні мови численні номінації (Мізін, 2011, с. 333). Відповідно, перевагу негативної оцінки над позитивною у сфері фразеології пояснюємо більш гострою емоційною й мовленнєво-мисленнєвою реакцією особи саме на негативні явища.

Отже, етнолінгвістична спрямованість фразеології полягає у вивченні стійких одиниць із погляду відображення ними культурних аспектів, звичаїв, традицій та особливостей конкретних етнічних груп у мовній системі.

1.4 Особливості функціонування фразеологізмів із компонентом-орнітономеном

Фразеологічний фонд кожної мови – це її національне надбання та багатство. Своєю експресивністю, образністю й емоційністю мова значною мірою зобов'язана саме фразеології.

Фразеологія, яка вміщує в собі назви фауни, становить чималий шар у фразеологічному складі будь-якої мови. Це пояснюється тим, що слова, які позначають тваринний світ, належать до найдавніших шарів лексики. Відомо, що чим більший вік слова в мові, тим ширша його семантична структура.

Отож, у таких слів розвиваються фразеотворчі можливості (Дица, 2005, с. 75–76).

Протягом тривалого часу людство має глибокі зв'язки з тваринами, особливо з тими, які були приручені. Спостерігаючи за поведінкою і способом життя різних тварин, люди почали проектувати на них власні характеристики. Значна кількість назв тварин стали символічними метафорами, які відображають різні аспекти людського характеру й поведінки. У результаті цього в багатьох мовах виникло чимало фразеологічних одиниць із компонентами-зоонімами. Такі фраземи відзначаються виразною образністю, влучністю, дотепністю та єдністю форми й змісту. Вони утворюють окрему підсистему фразеології української мови.

Образне мислення людей різних рас і національностей формує універсальні моделі, зокрема в галузі порівнянь. Загальні умови та рівень культурного розвитку сприяють спільності мислення (хоча не абсолютної). Це веде до «спільної мови» у стійких порівняннях і фразеологізмах, що існують у різних народів. Така типова спільність особливо виражена у фразеології, пов'язаній із тваринами. Ми вважаємо ці стійкі одиниці фразеологічними універсаліями.

Фразеологія – історичне дзеркало життя суспільства. Люди тисячоліттями перебували в нерозривному зв'язку з тваринним світом. Людина дивилася навколо себе та бачила в предметах, що її оточують, добре знайомих птахів і тварин. М. Кирилюк і Н. Ставчук слушно зауважують, що в процесі розвитку суспільства багато тварин набули культової значущості, а слова, які їх номінують, обросли своєрідними асоціаціями й конотаціями, формуючи національний фольклор, фразеологію та паремійний фонд носіїв мови, які є найбільш стійкими пластами лексико-фразеологічного рівня й тому володіють «когнітивною пам'яттю» (Кирилюк, Ставчук, 2018, с. 57).

Тварини завжди були важливими не лише як джерело їжі та матеріалів для одягу, а й як символи багатьох якостей людей – як фізичних, так і

моральних. Коли людина описує когось назвою тварини, вона фокусується на одній конкретній якості та робить тварину символом цієї якості. Відомо: якщо хтось має один із пороків, наприклад, пияцтво, суспільство негайно повертає цій особі звання тварини, засуджуючи таку поведінку. Примітно, що такі негативні характеристики, як правило, асоціюються з домашніми тваринами, які протягом тисячоліть віддано служать людству. Важко заперечити, що найбільше недоліків можна помітити тоді, коли живеш і працюєш поряд із живою істотою, будь-то тварина чи людина.

Чимало стійких порівнянь у різних мовах ґрунтуються на спостереженнях людей за характером і звичками тварин. Така подібність виникає завдяки спільності тваринного світу та популярності певних тварин у різних народів, які формують ці ФО. Різноманітні культури мають свої унікальні погляди на тварин, і ці погляди закріплюються в традиціях, віруваннях, міфах і легендах. Саме тому фразеологічний фонд кожної мови є одним із найбільш специфічних складників словникового запасу.

На сьогодні в мовознавстві представлено значну кількість наукових праць, присвячених вивченню фразеологізмів із назвами тварин, зокрема й птахів. Цю проблематику досліджували такі українські лінгвісти, як: М. Номис (1993), О. Потебня (1930), Б. Грінченко (1907-1909), Л. Савченко (2011), М. Алефіренко (1987), І. Казимир (2007), Н. Коваленко (2019; 2020), І. Голубовська (2003), З. Дубравська (2018), Г. Кривенко (2006), О. Левченко (2001), О. Панченко (2014), М. Пасюроківська (2007; 2009), І. Покровська (2007), І. Салата (2010), О. Семенова (2018), В. Ужченко (2005), Д. Ужченко (2000) та ін. Однак, як уже було зазначено вище, ФО з назвами птахів ще не є повністю та комплексно простудійованими в структурно-семантичному й етнолінгвістичному плані.

Інтерес до вивчення зоофразеологізмів, зокрема орнітофразеологізмів, можна пояснити тим, що такі одиниці мають антропоцентричний характер. В образах, створених за допомогою зоонімів, розкриваються риси тварин, які

людина переносить на себе. Для характеристики своєї поведінки, зовнішності або способу життя людина обирає тих тварин, звички та спосіб життя яких їй добре знайомі. Як наслідок, інтерпретація зооморфного образу й аналіз фразем із аніمالістичним компонентом дозволяють виявити особливості уявлення людини про саму себе і про світ, що її оточує (Семенова, 2018, с. 113).

Важливе місце в українській фразеології та пареміології посідають компоненти-орнітологізми, адже загальновідомо, що найближчий навколишній світ, зокрема і рослинний, і тваринний, є важливим чинником у продукуванні стійких народних висловів і паремій, у формуванні усталених оцінок. Рівень близькості співжиття людини й домашніх тварин чи птахів, їхня поведінка, регіональні особливості господарювання, зокрема й територія поширення тих чи тих птахів, впливають на частотність уживання назв у складі фразем і варіації їхнього конотативного значення (Коваленко, 2019, с. 53). Птахи здавна асоціювалися з людською душею, духом, божим виявом; птахи – це крилаті душі, усе духовне (Рудь, 2020, с. 145).

Отже, чимало назв птахів у процесі поступового пізнання людиною довкілля, виокремлення їх із-поміж інших живих істот закарбовано в усталених одиницях. Шляхом метафоризації чи метонімізації їхніх значень, за асоціативною зовнішньою чи внутрішньою подібністю з референтами орнітономени активно використовуються в усній народній творчості. Саме у фольклорі склалося традиційне уявлення про характери птахів, що ґрунтуються на багатовікових спостереженнях за їхніми звичками та способом життя. Наприклад, *ворона* – чорна, голодна; *горобець* – жвавий, веселий тощо (Новикова, 2015). Ж. Краснобаєва-Чорна слушно зазначає, що оцінний підхід до об'єкта накладається на пізнання його реальних властивостей, зв'язків і функцій (Краснобаєва-Чорна, 2019, с. 455–456).

Птахи здавна відігравали важливу роль у повсякденному житті людей, всюди їх супроводжуючи: у праці, на полюванні, у мріях – коли погляд спрямовується до неба, оскільки з усіх живих істот лише вони можуть

досягнути до нього (Артеменкова, 2019, с. 142). Важко уявити собі українську оселю без свійських птахів – *курей, качок, гусей, індиків* та ін. Із давнього часу український селянин розводив птицю, чим істотно поповнював свої харчові запаси м'ясом і яйцями. Характерно, що свійська птиця слугувала для людини не тільки засобом отримання продуктів харчування, але й своєрідною метеорологічною лабораторією. Стежачи за поведінкою птахів, хлібороби дізнавалися про зміну погоди; *півня* приносили в жертву напередодні жнив, яйця використовували в обрядах, магічних діях тощо (Павлюк, 1994, с. 314–315). Тварини, зокрема й птахи, тонко відчують усі зміни в природі, тому українці завжди були уважними до їхньої поведінки (Дмитренко, 1994, с. 132).

Отже, фігурування в сталих словосполученнях і висловах лексико-семантичної групи «назви птахів» пояснюється давнім співіснуванням птахів і людини. У свою чергу метафоричний перенос пов'язаний із обізнаністю людей щодо певних особливостей птахів (Дробаха, 2002, с. 147). Примітно, що у складі більшості висловів із компонентом-орнітономеном назва птаха відіграє провідну роль у побудові образної ситуації. Концепт «птах» розуміємо як фрагмент фразеологічної картини світу, що відображає колективне уявлення мовного соціуму про певний відрізок дійсності.

Поділяємо думку З. Дубравської про те, що зооніми вирізняються високим ступенем поширеності та активно використовуються в різних мовах для підсилення образної характеристики людини, ситуації, досить повно й концептуально представляють різні сфери матеріального та духовного життя народу. Зооніми репрезентують життєвий досвід людини, її поведінку, притаманні їй якості та допомагають у створенні загального образу, слугують для позначення таких рис характеру, як: сміливість, працьовитість, сила, слабкість, лицемірство тощо. Зооніми належать до найпродуктивніших лексем, семантичні структури яких містять найбільшу кількість метафоричних значень, що вживаються для опису людей (Дубравська, 2018, с. 51).

Існує теоретичний підхід, згідно з яким метафора вважається основою фразеології і часто асоціюється з когнітивною лінгвістикою (Lakoff, 1980; 1988; Langacker, 2000) Когнітивний підхід до фразеології на матеріалі різних мов акцентує увагу на метафорах та образах як ключових складниках сталих одиниць та надає інформацію про взаємодію між культурою, фразеологією та універсальними когнітивними принципами (Запухляк, 2021, с. 72–23).

В основі внутрішньої форми української ФО лежить образне світосприймання, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, вірувань із урахуванням психоповедінкових архетипів. Семантична мотивація, що зумовлює мовний феномен фраземи, поступово затьмарюється, відступає на другий план, хоч це є ілюзорним визволенням від прототипу. Первісне семантичне наповнення фразеологізму в сучасному вживанні лише опосередковано впливає на змістовий план, на властиві цій мовній одиниці модально-оцінні, підсилювальні значення, функційно-стилістичну стратифікацію тощо (Григоренко, 2010, с. 169).

Національні особливості виявляються у специфічній образності фразеологізмів, яка виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюється на основі постійних асоціативних реалій, тобто словесних образів-символів, які є результатом образного переосмислення предметів і явищ, які внаслідок метафоризації, окрім прямого значення, можуть уживатися переносно до позначення властивостей інших предметів та людських емоцій. У процесі аналізу образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір образу-прототипу – це вже вираження національного сприйняття (Назаренко, 2001, с. 5).

Метафоричний процес ґрунтується на асоціаціях, що виникають із людського досвіду, і в цьому контексті метафори часто мають антропоцентричний характер. Назви тварин при перенесенні на людей зазвичай позначають їхній зовнішній вигляд або риси характеру. Метафори, які порівнюють тварину і людину, мають чіткі та стійкі асоціації. Однак, коли

метафора, створена на основі назви тварини, застосовується до речей або предметів, то оцінні конотації зазвичай не виникають.

Метафори відображають як загальнолюдські культурні особливості й інтелектуальні асоціації, так і унікальні риси певної мови та культури. У багатьох мовах можуть розвиватися схожі метафори, що свідчить про наявність універсальних рис у мовних картинах світу, єдності закономірностей мислення й подібності досвіду людей, які спілкуються різними мовами. Проте кожна мова має власні специфічні метафоричні перенесення, які не мають аналогів в інших.

Фраземи з відносно прозорою мотивацією, більш-менш усвідомленим образним змістом продовжують своє існування в досить стійкому семному наборі, певною мірою зберігаючи первісну форму, первинний метафоричний зміст. В основі багатьох образів, створених народною уявою, лежать спостереження за навколишнім середовищем, природою, поведінкою людей і тварин, відображення трудових процесів, побутових ситуацій, насамперед того, що безпосередньо сприймається та створює цілісну модель світу (Григоренко, 2010, с. 169).

Як твердить Н. Венжинович, фразеологи відзначають ознаки, які відрізняють фразеологічну метафору від літературної: 1) стандартність, утрата індивідуальності; 2) перехід від фігури мовлення в мовний знак; 3) системний характер; 4) ситуативність, тобто перенесення значення здійснюється за подібністю цілої ситуації (Венжинович, Фраземіка української літературної мови: когнітивний..., 2018, с. 59).

Метафори в фразеології описують типові ситуації, які були характерні для певного історичного періоду життя мовного колективу. В основі образної мотивованості ФО зазвичай використовуються прості та зрозумілі метафори, які стали стандартними для мовного колективу і завдяки цьому пройшли процес фразеологізації. Отже, вивчаючи метафори в складі фразем, ми можемо виявити загальні та специфічні особливості мовної картини світу конкретної мовної групи.

Включення зоонімів до складу фразеологізмів свідчить про значущість тварин у загальній інтерпретаційній картині світу, що визначається традиційною моделлю переносу якостей тварин на людину й навпаки. Зооніми легко переходять до розряду слів-символів, відображають уявлення людей про різних тварин. ФО з компонентами-зоонімами становлять цікавий матеріал, який дає нам змогу простежити, яким чином ці компоненти впливають на формування національно-культурної семантики (Дубравська, 2018, с. 53).

Фразеологізми, до складу яких входять назви фауни, дослідники називають по-різному: «ФО з анімалістичним компонентом» (Бойко, 2007, с. 5), «ФО із зоосемічним компонентом», «зоосемічна фразеологія» (Семотюк, 1996, с. 7), «фразеологія живої природи», «зоосемічні ФО» (Петрова, 1983, с. 6), «фразеологізми з компонентом-зоонімом» (Петришин, 2014, с. 162; Поздрань, Франчук, 2019, с. 39), «зоофразеологія», «зоофразеологізми» (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 286).

На нашу думку, найоптимальнішим варіантом із усіх згаданих вище є терміни «зоофразеологія» і «зоофразеологізми», запропоновані Д. Ужченком. Під зоофразеологізмами розуміють порівняно чітко окреслену, семантично й тематично, групу стійких мовних утворень, у складі яких є фауноніми (зооніми) або їхні образно-генетичні елементи (Ужченко В., Ужченко Д., 2005, с. 286). Термін *зоофразеологізм*, за переконанням В. Ужченка, є лаконічним, він співвідноситься з родовим найменуванням відтворюваних надслівних стійких словокомплексів (*фразеологізм*); прозоріший за внутрішню форму деяких інших термінів (пор. *стереотипні зооморфні еталони*). Він обмежує поняття *фразеологія живої природи*, адже воно передбачає вербалізацію флори, а також перекидає собою поняття на зразок *ФО із зоосемічним компонентом*, оскільки генетичний мотиваційний зв'язок може не мати прямих фаунонімних маркерів у компонентному складі, структурній організації та в елементах внутрішньої форми (Ужченко, 2000, с. 16).

У лінгвістиці найбільш повною вважають класифікацію, у якій фразеологізми з компонентом-зоонімом поділяються на шість окремих груп: власне зоофразеологізми, орнітофразеологізми, ентомофразеологізми, іхтіофразеологізми, рептиліофразеологізми, амфібіофразеологізми. Зоофразеологізми й орнітофразеологізми містять по дві окремі підгрупи: фразеологізми з компонентом, що є назвою дикої або домашньої тварини, птаха (Передерій, 2015, с. 193).

О. Куцик проаналізувала походження зоонімів, а також охарактеризувала механізм метафоричного переносу, встановила джерела зоофразеологізмів. Дослідниця виділила кілька груп зоофразем: 1) звороти з творів зарубіжних письменників (напр., *синій птах*; *кіт у чоботях*; *буриданів осел*); 2) власне літературні вислови (*лис Микита*; *пізнатися на фарбованих лисах* тощо); 3) зоофразеологізми біблійного походження (*заблукана вівця*; *козел відпущення* та ін.); 4) зоофраземи, пов'язані з народним побутовим мовленням і просторіччям, а також звороти, відомі з античних часів (Куцик, 1997, с. 253).

Дослідниця М. Пасюроківська стверджує, що люди досить часто приміряють на себе риси тварин (зовнішності чи поведінки), однак подекуди людина наділяє і тварин суто людськими здібностями, що вказує на певний психологічний зв'язок людини й тварини. Так, деякі тварини вміють співати, танцювати, плакати, сміятися, навчати інших і навіть промовляти молитви. Шляхом порівняння своєї поведінки з тваринною людина надає їй певної оцінки, більшою мірою негативної (Пасюроківська, 2009, с. 14).

Зображення представників фауни в негативному плані пов'язано з різними чинниками. По-перше, у свідомості людини більшість тварин є носіями негативних якостей, оскільки тваринний світ становить для особи певну небезпеку. По-друге, людина має комплекс своєрідної зверхності відносно тварин, які стоять, на її думку, на нижчому щаблі розвитку. По-третє, в орієнтованій на персону лексиці позитивна оцінка усвідомлюється як норма, натомість негативно марковані відхилення закріплюються за

допомогою зоолексики світу. На думку О. Левченко, людство змінило з плином часу своє ставлення до тварин: від їх обожнення в тотемізмі до приписування тваринам усього негативного в байці (Левченко, 2005, с. 181).

Отже, фразеологізми з компонентом-орнітономеном є цінним складником багатства загальнонародної української мови та використовуються як експресивні засоби для передачі різноманітних ідей, образів і емоцій.

Висновки до розділу 1

Фразеологізм – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка за своїм складом і структурою, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові.

Фразеологізми відображають національну культуру, віддзеркалюючи етнокультурні, народно-психологічні, а також міфологічні концепції, переживання та сприйняття світу етносом. Ці стійкі одиниці допомагають формувати образ реального або уявного світу таким, яким його сприймає народ.

У галузі лінгвістики поширені два підходи до визначення обсягу фразеології: вузьке й широке її розуміння. Під час вивчення фразеології у вузькому розумінні, вона охоплює лише ідіоми. У нашій праці об'єкт фразеології вивчаємо в широкому значенні – до названого проміжного рівня включаємо як ідіоми, так і прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки тощо.

Досить актуальним складником дослідження є упорядкування фразеологічного фонду різних мов. На основі певних ознак фразем у лінгвістиці існують різноманітні класифікації цих одиниць за кількома принципами: семантичним, структурним, структурно-семантичним,

граматичним, функційним, генетичним, ідеографічним, стилістичним, психологічним та ін.

Фразеологія – це сфера мовної діяльності, у якій виразно відображаються етнопсихологічні особливості соціуму, і водночас виявляється вплив мови на формування його менталітету. Дослідження етнолінгвістичної спрямованості фразеологізмів будь-якої мови вимагає аналізу в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос».

У результаті опрацювання значного корпусу ФО виявлено, що українська фразеологія відводить важливе місце назвам птахів, відомим як орнітономени. Спрямованість людини до птахів, взаємодія з ними, їхні особливості поведінки, регіональні відмінності у веденні господарства серед українців, а також область поширення різних видів птахів – усе це впливає на частотність вживання назв у складі фразеологічних висловів і різноманітність їхнього конотативного значення.

Висока зацікавленість у дослідженні зоофразеологізмів, зокрема орнітофразеологізмів, пояснюється тим, що за допомогою цього аналізу виявляються риси та характеристики птахів, які вважаються схожими або аналогічними з властивостями людей. Людина обирає для порівнянь добре відомих їй птахів, вигляд, звички та спосіб життя яких асоціюються з певними рисами людської поведінки, зовнішності тощо.

Аналіз фразеологізмів із анімалістичним компонентом, зокрема орнітологічним, дає змогу краще зрозуміти, як людина сприймає себе й навколишній світ. За допомогою образів представників фауни, а саме птахів, особа вдається до універсального мовного коду, який передає її уявлення про різноманітні аспекти життя, природи та суспільства. Такий підхід дозволяє відчутти глибинний зв'язок між природним світом і культурним спадком, який впливає на спосіб вираження та сприйняття людського досвіду.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1 Класифікація орнітофразеологізмів за опорним компонентом

Птахи є невід'ємною частиною природи. Україна має значну різноманітність видів птахів, які населяють її територію, зокрема як диких, так і свійських. Багатство пташиного світу робить їх назви легко доступними для використання в фразеологізмах. Фігурування названих компонентів у складі ФО є відображенням культурної спадщини й традицій українського народу. Номени птахів є образними та поетичними, що надає сталим одиницям більшої виразності й ефектності. Вони додають кольору та глибини мовним висловам, створюють живі образи й переносять конкретні ідеї.

На основі значного пласту орнітофразеологізмів української мови, ми виокремили та проаналізували 1561 стійку одиницю з назвами диких і свійських птахів. Частотність уживання орнітономенів у ФО є важливим аспектом лінгвістичних досліджень, адже допомагає ґрунтовніше вивчати структуру мови та розподіл лексичних і фразеологічних одиниць. Вона вказує на популярність певних назв птахів у мовленні і свідчить про їх важливість у лексичній системі мови.

В українській мові кількісні дані, виявлені нами, є такими: перша група «**Дикі птахи**» нараховує 967 ФО (61,95%), друга група «**Свійські птахи**» складається з 594 сталих словосполучень і речень (38,05%).

Група «Дикі птахи»

Україна має багатий природний світ із різноманітними видами диких птахів. Це означає, що птахи є складовою частиною оточуючої природи та пов'язані з повсякденним життям людей. Унаслідок цього назви диких птахів знаходять своє відображення у фразеологічних конструкціях, які описують різні аспекти життя, природи, побуту та культури.

В українській фразеології у групі «Дикі птахи» ми виокремили такі опорні орнітономени: *вивільга (іволга), ворон (крук), ворона, галка (гала), глухар, гоголь, горлиця, горобеня, горобець, грак (гайворон), гава, деркач, дрізд, дрохва (дрофа), дятел, жайворонек, жовна, журавель, зозуля, канарка, канарок, каня, кібець (кібчик), кулик, куропатка (куріпка), ластівка, ластів'я, лебідка (лебедиця), лебідь, лелека (чорногуз; бусел; аїст; бусень; боціон; бузько; бузьок), лунь, одуд, орел, орлиця, орля, пава, павич (павлін), папуга, перепелиця, припунень, пугач, ракша, рябець, синиця, сич, снігур, сова, сокіл, соколиця, соколя, соловей (соловейко), сорока, соя, страус, тетерук, тетеря, фенікс, чайка, чапля, чечітка, чижик, чирка, шпак, шуліка, щиголь, щур (тур; стриж), яструб.*

Зібраний фактичний матеріал переконливо доводить, що в українській фразеології серед назв диких птахів найуживанішим є орнітономен *горобець*. Це пов'язано з тим, що *горобець* є одним із найвідоміших птахів в Україні, він адаптований до життя в міських і сільських умовах, а також добре переносить людське оточення. Відповідно, здатність легко пристосовуватися до різних умов, невибагливість зробили *горобця* знайомим і легко помітним птахом для населення, що й зумовлює високу частоту використання його назви в ФО.

Назву птаха засвідчено в 137 ФО: *і горобець у роті не наслідив* «хто-небудь дуже голодний, зовсім нічого не їв»; *стріляний (старий) горобець* «досвідчена людина, яку важко перехитрити, ошукати»; *горобці цвірінькають у голові* «хто-небудь легковажний, несерйозний»; *щоб тебе горобці подзьобали* «уживається як жартівливе побажання»; *1) за (як у) горобця; 2) із горобину душу; 3) із (на) гороб'ячий скік* «дуже мало»; *давати горобцям дулі* «сидіти без діла; тинятися, байдикувати»; *(старому) горобцеві (горобцю) по коліна* «неглибоко, мало води»; *вискочити (вистрибнути) як горобець зі стріхи* «недоречно, неадекватно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось» тощо.

Стійкі вислови з компонентом **горобець** досить поширені в розмовному, художньому та медійному стилях. Наприклад, аби наголосити на досвідченості особи (*Баиша допливла, порівнялася зі мною, і я, стріляний горобець, під чорним дулом її гармати мимоволі пригнувся, зігнувся і відчув, як у роті зсохся язик...* (М. Вінграновський); *Я й не забуваюся, знаю, з ким розмовляю, і прошу мене не лякати, я, прецінь, стріляний горобець, – відповів йому зухвало* (Р. Федорів); *Для неї цей політ перший, а для її колеги Метью Ковальські – космонавта зі стажем (Джордж Клуні) – останній. І цей стріляний горобець дрейфує у космосі, розповідає байки диспетчерам, слухає кантрі у вбудованому в скафандр програвачі, милується сходом сонця, словом, прощається з відкритим космосом* (umoloda.kyiv.ua, 08.10.2013), прагненні завжди займатися чимось, не проводити час даремно (*Якщо людина тимчасово не працює, вона не сидить вдома і не показує горобцям дулі, а йде до притулку і вигулює собак* (gazeta.ua, 19.05.2018, 00:16), незграбності (*Денис повертався, як ведмідь за горобцями: пекли ботинки* (Г. Тютюнник), надмірній балакучості (*– Дурне базікало! Навіщо розп'якав про мандрівку! Хто тебе тягнув за язика? Адже слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш! А тут...* (В. Малик); *Пам'ятайте: слово не горобець. Перед тим як зізнатися (прим. – у коханні), варто упевнитися в тому, що ви говорите це, тому що по-справжньому відчуваєте...* (ukr.media, 26.02.2021, 08:26); *Керуйте своєю мовою. Слово не горобець, випустиш – не впіймаєш* (life.nv.ua, 03.08.2017, 08:21) і т. ін.

Назва **ворона** також характеризується високою функційною активністю. Із указаним компонентом нами зафіксовано 116 фразеологізмів: *ворон ловити (лічити)* «нічого не робити; байдикувати»; *не каркай як та ворона* «уживається в розмові як застереження від чогось небажаного»; *упіймати ворону* «не зорієнтувавшись вчасно, втратити слушну нагоду, пропустити що-небудь»; *біла ворона* «той, хто виділяється серед інших чимось незвичайним, зовсім не схожий на інших»; *ворона вороні ока не виклює* «свій своєму не буде шкодити»; *лякана (полохана) ворона й куца (й*

тіні; й пня) боїться «про того, хто раз перелякався та потім усього боїться; дуже обережний»; *пізнати ворону по пір'ю* «побачити справжню суть людини за її поведінкою»; *вороняче гніздо в голові (мати)* «думати про погане, драматизувати»; *яка ворона у воду, така й з води* «про незмінність людської сутності» та ін.

У літературі та масмедіа досить продуктивні вислови з номеном **ворона**. Примітно, що ФО **біла ворона** часто фігурує в художній літературі на позначення постаті, яку суспільство не приймає, побоюється: *Тепер ви розумієте, чому треба стати болільником? Щоб не відставати від життя, щоб не бути білою вороною на стадіоні, в товаристві й т. п.* (О. Чорногуз). Крім того, згадана фразема у тому самому значенні поширена в стилі засобів масової інформації: *Бути «білою вороною» означає відчувати свою невідповідність; Шлях «білої ворони» до самодостатньої особистості починається з усвідомлення, що немає «гірших і кращих». Інший – це просто інший* (life.pravda.com.ua, 19.09.2020).

В українських фразеологізмах досить продуктивними є й інші назви птахів. Наприклад, орнітономен **сорока** наявний у 71 фраземі: *сорока на хвості (на крилі) принесла (звістку)* «кому-небудь стало відомо про щось (при небажанні повідомляти джерело інформації)»; *як (мов) сорока на хвості розносить (рознесла)* «дуже швидко поширюються якісь чутки»; *дивитися як сорока в (на голу) кістку* «дуже уважно»; *сидіти як сорока на тину* «незручно, неприродно»; *жити як сорока на тину* «невлаштовано, непостійно»; *вертітися як сорока на тину* «неспокійно»; *писати як сорока лапою (по тину)* «незграбно, неакуратно»; *кричати як сорока* «галасувати, репетувати»; *на кого сороки, на того й ворони* «про того, із ким усі ворогують»; *як сорока побіліє* «нескоро; ніколи» тощо.

Наведемо переконливий приклад уживання ФО **розносити як сорока на хвості** в художньому творі для відтворення балакучої людини, яка полюбляє поширювати певну інформацію: *Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усядах про весілля* (І. Нечуй-Левицький). Фіксуємо

вислів *сорока на хвості принесла звістку* в масмедіа для небажання указувати того, хто повідомив про якусь подію: *Не встигли «янголи» відсвяткувати народження донечки їхньої моделі Бехаті Прінслу та Адама Лівайна, як сорока на хвості принесла звістку про те, що ще один «янгол», 27-річна Кендіс Свейнпол, в одній із клінік Лос-Анжелеса народила первістка* (umoloda.kyiv.ua, 11.10.2016).

Номен *сова* фігурує у складі 64 фразем: *не бачити смаленої сови* «бути недосвідченим, не зазнавати труднощів, випробувань у житті»; (*не знатимуть*) *ні сич, ні сова* «ніхто не довідається про щось»; *знати як сич із совою* «нічого не знати»; *лізти як сова* «настирливо; із широко розкритими очима»; *як сови ночували в голові* «хто-небудь відчуває сильний головний біль від втоми, безсоння»; *очі як у сови* «дуже великі, широко відкриті»; *сліпий як сова* «про людину, яка з віком погано бачить»; *спить сова, а курей бачить (баче)* «про того, хто удає з себе»; *сова не виведе сокола* «про безнадійну справу»; *сова знесла, індик вилупив та й мужика виплодив* «про незвичайне походження кого-небудь»; *совині брови* «про заокруглені брови»; *розумна як совиця й хитра як лисиця* «кмітливий» та ін.

Переконливі приклади активного функціонування ФО з аналізованим номеном засвідчено в художній літературі. Наприклад, для акцентування уваги на тому, що абсолютно ніхто не знає про що-небудь: *Але, звичайно, ніхто про те не відав – ні сич, ні сова, ні наймудрішого сатани голова* (Є. Гуцало). Або для порівняння людських очей із совиними: *Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє...* (І. Нечуй-Левицький).

Компонент *зозуля* наявний у 54 фразеологізмах. Наприклад, *зозуля (зозуля-матір) підкинула* «про народження дитини»; *зозулина дитина* «позашлюбна дитина»; *зозуля закує* «хтось помре»; *плачуть неначе зозуленька (зузуленька) кує* «дуже сильно»; *зозуля вже відрахувала* «хто-небудь своє вже прожив»; *бити як глуху зозулю* «дуже сильно лупцювати»;

зозулине (зозульчине) сіно «запашне сіно, висушене в червні на початку сінокоосу»; зозульчині черевички (чобітки) «вид лісових квітів; первоцвіт весняний»; *Щоб ти зозулі не почув!* «лайливе побажання померти»; 1) *Зозуле, зозуле! Скажи, скільки (скільки) мені років (год) жити (жити)?*; 2) *Зозулько, зозулько, накуй мені віку довгого* «звертання до зозулі, коли чутно її крик»; 1) *зозуля житнім колосом удавилася*; 2) *про те зозуля кує, що свого гнізда не має* «вірування» тощо.

В українських творах відзначаємо фраземи-вірування із номеном **зозуля**. Наприклад, ... *а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля, що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос, – літо, літечко!* (М. Стельмах).

У медійних текстах фіксуємо вислови, пов'язані зі звичкою птахи підкладати яйця в чужі гнізда, що асоціюється з безвідповідальною матір'ю: *Перу японського письменника Рю Муракамі належить роман «Діти з камери зберігання». У ньому йде мова про долі хлопчиків, яких новонародженими підкинули зозулі-матері* (education-ua.org, 17.02.2016).

Орнітономен **соловей** (**соловейко**) представлено у 52 стійких одиницях: *співати (виводити; розливатися; заливатися) соловейком (солов'єм; як соловей)* «із надмірним запалом, довго та пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь; обманювати»; *хоч солов'єм співати* «кому-небудь радісно на душі»; *сидіти як соловейко на калині* «робити те, що дуже подобається»; *як у спасівку соловейко заспіває* «ніколи (уживається для вираження повного заперечення змісту речення)»; *соловей співає, поки дітей не виведе* «про того, хто не має серйозних турбот»; *золота клітка солов'я не тішить* «відчуття особистої залежності, духовної несвободи гнітить людину, навіть якщо вона матеріально забезпечена»; *у дурного солов'я дурна й пісня* «про нерозумну персону»; *очі як у солов'я (соловійом)* «нетверезий» та ін.

ФО зі вказаним вище номеном поширені в художній літературі. Наприклад, наявні фраземи, у яких спів *солов'я* й *галки* зіставляється з людським голосом: *Васька думав, що співає, як соловей, а хрипів, як сорокалітня галка* (Л. Первомайський). Ще відзначимо вислів, який уживають під час відмови робити щось: *Марися. Люблю другого, йому слово подала, і не розлучить нас ніхто – хіба могила, а за вас я тоді вийду заміж, як у спасівку соловейко заспіває!* (І. Карпенко-Карий). Так говорять, коли доводиться задовольнятися тим, що є: *Що-ж! Не прилетів соловей – нехай іволга за нього править, – послухаємо, як вона витинатиме... Еге-ж!* (О. Кониський).

Компонент *сокіл* також вживається у багатьох фраземах. Ми зафіксували 44 ФО з назвою цього птаха: *вродливий як сокіл* «привабливий»; *очі ясні як у сокола* «про людину з гострим зором»; *як (мов; ніби) підстрелений сокіл* «не володіючи собою, безсило, важко опускатися на що-небудь»; *знати сокола по польоту, а доброго молодця по походці (пана по походу)* «соціальну важливість персони оцінюють за її поведінкою, зовнішністю тощо»; *сокола з рук не пускай* «потрібно цінувати те, що маєш»; *хоч би сова попід небом літала, то соколом не буде* «про абсолютно різних людей»; *і сокіл вище сонця не літає* «можливості кожної особи, навіть дуже вагомої, не є безмежними»; *сова не виведе сокола* «про безнадійну справу» тощо.

ФО з орнітономеном *сокіл* представлено в художній літературі. Наприклад, для опису соціального стану (*Що ж робити? Видно пана по поході, а сокола по польоту. Видно було і мене всюди: того ні утайш, ні заховаєш, всюди воно перед моїми й чужими очима...* (П. Мирний). Крім того, наведемо приклад авторського трактування вислову з аналізованим номеном: *«І сокіл вище сонця не літає». Це так. Не літає. Вище сонечка, але очевидно він все ж таки літає вище всіх крилатих, коли про нього і в прислів'ї згадується* (В. Чемерис).

Номен **ворон (крук)** наявний у 37 фраземах: *ворон ворону ока не виклює* «свій своєму не буде шкодити»; *поки ворон дітей не купає (купа)* «опівночі, у ніч на чистий четвер»; *не дурний крук пустити з рук* «про хитру постать»; *ще жодне мило крука не змінило* «про лиху людську вдачу»; *круки на стерво сідають, а пани на людську душу чигають* «про жорстокість»; у *ворона* «народна гра» та ін.

В українській літературі фіксуємо вислів із указаним компонентом для опису поганих людей, які, перебуваючи у тісних стосунках, не будуть шкодити один одному: – *Військо зібрали. Села палять, людей катують, церкви руйнують. А король де? Хіба він приборкати їх не може? – Він теж такий, як вони. **Ворон ворону ока не виклює*** (В. Кулаковський); – *Ми станемо волами. А вони... **Ворон ворону ока не виклює*** (Р. Іваничук). Крім того, відзначаємо фразему для опису когось або чогось глибокого чорного кольору: *Я летів красивим чортом; На коні, як ворон, чорнім* (Б. Олійник).

Відзначаємо орнітономен **орел** у 37 ФО: *як орел (сизокрилий)* «вродливий, сильний»; *гордий як орел* «поважний»; *білий орел* «нетверезий»; *пускати орла* «зриватися з каната по схилі (про шахтну вагонетку)»; у *орла* «народна гра»; *краще битися з орлом, ніж жити зайцем* «протиставлення сміливості та полохливості»; *хвалися не родичами орлами, а своїми ділами* «особу цінують за її власні досягнення, а не зв'язки з ким-небудь»; *орлиний клекіт здалека (із-під хмар) чути* «людина розкривається в її поведінці, вчинках, конкретних справах» тощо.

У художній творчості фразеологізми з аналізованим номеном уживають як найменування гарного, сміливого чоловіка: *Борис? Він, він, мій любий! Це ж він, мій **орел сизокрилий!*** (М. Кропивницький); *Не хочючи пішла Дарина дрібушечками, але музика нібито промовляє: «А козак, як орел, як побачив, так і вмер»* (Л. Старицька-Черняхівська).

Назва **журавель** наявна у 34 фразеологічних зворотах: *як журавель* «дуже високий; худий»; *журавель у небі* «щось цінне, значне; мрія, яка не може здійснитися» (частина вислову *краще синиця в руках (жмені), ніж*

(чим) журавель у небі «краще мати хоч що-небудь зараз, ніж тільки надіятися на ліпше»); журавликів хапає туп'як «важкодум»; літати на журавликах «погано вчитися в школі»; 1) журавлика вловили (піймали); 2) журавель (на крилах) приніс «про вагітність та народження дитини»; унадився журавель до бабиних конопель «про ненаситну особу» та ін.

У творах українських письменників подано семантично різні фраземи з номеном журавель. Наприклад, спостерігаємо вживання вислову, пов'язаного з тим, що не варто бути занадто перебірливим, гордовитим, зокрема у любовних стосунках, бо можеш zostатися самотнім: *Возний: «Наталка неблагорозумна: любить такого чоловіка, которого – тее-то як його – может бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі»* (І. Котляревський). Того, хто дуже швидко зростає, характеризують за допомогою ФО з указаним птахом: *Він ріс, як біб на городі, як журавель на болоті* (Б. Харчук). Швидкоплинність часу змальовують так: *Дні летять, як згря журавлів, Гострим кутом дивляться вперед...* (Л. Могилянська).

Орнітономен *ластівка* входить до складу 25 ФО. Наприклад, як *ластівочка* «про акуратну дівчину»; *пасти ластів'ят* «бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше»; *перша ластівка* «перші ознаки появи кого-, чого-небудь»; *як ластівчине крило* «про тоненькі брови»; *ластів'яче рябютиння* «вірування: веснянки, спричинені ластівкою»; *як ластівка змостить під хатою гніздо, так щастя буде тому домові* «народне вірування»; *одна ластівка ще весни не робить* «окремі ознаки певного явища ще не свідчать про його виникнення, існування»; *ластовинне зілля* «назва рослини» і т. ін.

У літературі відзначаємо уживання висловів із компонентом *ластівка*, у яких поведінка птахи порівнюється з людською: *От побіжу хіба та єму скажу, аби прилагодивсь, а сама мотнусь до печі, аби децю на харч приладити!.. Та і стрибнула Сеня, мов та ластівочка* (Ю. Федькович).

У сфері масмедіа фіксуємо фразему *одна ластівка ще весни не робить*, модифіковану за допомогою додаткових компонентів: *Виступ*

Зеленського оглядачі назвали резонансним, проте не варто забувати, що одна ластівка навіть у останній декаді лютого весни не робить (ukrinform.ua, 21.02.2022, 09:00).

Фактичний матеріал, зібраний нами, засвідчив, що у ФО української мови наявні й інші назви диких птахів, проте вони характеризуються меншою уживаністю порівняно з описаними вище номенами.

Компонент *сич* наявний у двадцяти фраземах: *старий сич* «про немолодого, досвідченого, часто відлюдкуватого чоловіка»; 1) *надутися* (*насупитися; дмитися; сердитий*) як *сич* (*на погоду*); 2) як *сич* у лісі «про ображену, сердиту людину»; *коли надувся, як сич, то гостей не клич* «так кажуть набундюченій особі»; *брови як у сича* «гострої форми»; *сичика* (*сичиків*) *ловити* «дуже мерзнути»; *як сич кричить на хаті або в дворі, так це перед нещастям* «прикмета» тощо.

В українській літературі часто уживають ФО з назвою *сич* для позначення сердитої персони. Пор.: *Але й мирився Валера завжди перший. Підійде, штурхоне Глечика в плече: «Ну, чого надувся, як сич? Теж мені! Ходімо, я щось придумав...»* (В. Нестайко); *Не сунся, як чорна хмара, не дмись, як сич на погоду, і не визвірайся, як на батька* (Є. Гуцало).

Номен *чайка* фіксуємо у вісімнадцяти фразеологізмах: *безтурботна як чайка* «про того, хто не має ніякого клопоту»; *вибиратися як чайка за море* «дуже повільно збиратися»; *оце тобі, чайко, за те й плата, що в тебе голівка чубата* «так говорять про того, хто заслужив щось недобре»; *іти на чайки* «іти ввечері за місто підстерігати закохані пари»; *у чайки* «назва гри»; *Донбаська чайка* «ворона»; *замічай, куличок, куди чайка летить* «порада кому-небудь бути уважнішим» і т. ін.

У літературі вислови з аналізованим компонентом уживають для опису емоційного стану персонажа. Для прикладу, палкого бажання допомогти кому-небудь (*Ганна билася, як чайка об кригу, рятуючи інших дітей* (Ю. Мушкетик), смутку, стурбованості (– *Стерялась, бідна, з журби... Як чайка б'ється грудьми...* (Г. Косинка) тощо.

Із номеном **синиця** дібрано сімнадцять стійких одиниць. Для прикладу: *(с)піймати синицю в руку* «досягти чогось важливого, бажаного»; *синиця казала* «про пусту обіцянку; невідоме, вигадане джерело інформації»; *синицю (посади) хоч на пшеницю, так вона усе синиця (так не буде толку)* «про фізичні особливості людини»; *за морем і синиця птиця* «особа, яка вимушено проживає на чужині, рада всьому, що нагадує їй рідну землю»; *хвалилася синиця, що море запалить* «про брехливу постать» та ін.

Примітно, що у літературі й масмедіа назва **синиця** символізує як те, реалізація чого є малоімовірною або й неможливою (*Забагато я втратити можу. Землі не заберу з собою, як прийдеться втікати. **Кращий горобець у жмені, як синиця на стрісі.** Подумаємо над тим* (Б. Лепкий), так і те, здійснення чого є цілком реальним, хоч і не становить високої цінності (*Девіз дня – **краще синиця в руках, ніж журавель у небі.** Не варто братися за справи, у яких ви новачок* (gazeta.ua, 08.02.2023, 06:00).

Назва **кулик** входить до складу шістнадцяти ФО: *кулик кулика бачить здалека* «свій свого впізнає завжди»; *кулик – не велик, а все-таки птиця* «зовнішність, фізичні особливості та ін. не є основою для оцінки значущості постаті»; *1) кожний (кожен) кулик своє болото хвалить (вихваляє); 2) де кулик вилупиться, в тому болоті й живе; 3) знає кулик своє болото; 4) кожний (усякий; усяк) кулик до свого болота (озера) звик (привик); 5) кожний кулик у своєму болоті велик* «для кожної людини свій рідний дім є найкращим»; *надутися мов кулик на вітер* «про сердиту особу» тощо.

В українській художній літературі та масмедіа досить уживаним є вислів *кожний (кожен) кулик своє болото хвалить (вихваляє)*. Пор.: *(Сокол) – Я горджуся й пишаюся тим, що мене nobілітовано і маю всі права великопольського дворянства!*; *(Павлюк) – **Кожний кулик, звиняйте, пане Соколе, своє болото хвалить*** (В. Чемерис); *Звісно, «кожен кулик своє болото вихваляє», тож «болотні школи» особливо схильні до показухи. Це чи не єдиний спосіб зовнішнього маскуваня невтішних внутрішніх реалій* (facebook.com, В. Громовий, 09.04.2017, 15:24).

Компонент **грак (гайворон)** наявний у п'ятнадцяти усталених висловах: *чорний (чорнявий) як грак* «темного кольору (переважно про волосся)»; 1) *ловити граки*; 2) *граків ганяти* «марно витратити час; байдикувати»; *і грак не скаже* «нетверезий»; *і граки не літають* «про погану дорогу»; *як граків на смітнику* «дуже багато»; *бідняк, що грак – із долини та в байрак* «про матеріально незабезпечену постать»; *грак грака бачить здалека* «свій свого впізнає завжди»; *як гайворон на стерво* «нестримно, із пожадливістю» та ін.

У художній творчості поширені фрази з вказаним номеном, які характеризують зовнішність героя: *Яковенків сусід, маленький, чорний, як грак, молодший сержант захоплено совався на стільці і тихенько повторював кінець кожної фрази, яка йому припала до смаку...* (П. Загребельний); *Поруч з молодницею, од вікна у затінку, сидів чоловік плечистий, приземкуватий, з чорним щетинястим усом; чорне волосся посивіло в його космами; од лівого виска він чорнявий як грак; а з виду дивився він спідлоба, або збоку, наче кого підгледжував злими очима своїми...* (М. Вовчок).

Спостерігаємо вживання назви **лелека (чорногуз; бусел; аїст; бусень; боцюн; бузько; бузьок)** у чотирнадцяти фразеологізмах: *де лелека водиться, там щастя родиться* «вірування»; 1) *(щедрий) лелека (аїст; бусень; боцюн) приніс (на крилі) (бузьки принесли)*; 2) *боцюн залітав*; 3) *чихотливий бусел приніс на кубло* «про народження дитини»; *жаба-цьотка-бузько-дедько* «про дуже далеких родичів або й зовсім чужих людей; про того, хто безцеремонно втручається в справи, які його не стосуються»; *клацати зубами мов чорногуз* «тремтіти від холоду»; *виграв бузько на костьолі* «людина, яка, граючи в якусь азартну гру, нічого не виграла, а до того ще й програлася» тощо.

Характерно, що в літературі й масмедіа часто уживають вислови з аналізованим птахом, пов'язані переважно з народженням дитини. Пор.: *Як там тебе – Гасан, Мехмет, Алі? Тебе ж приніс лелека на крилі!* (Л. Костенко); *Усього щедрий лелека приніс до оселі волинян Андрія та Ганни вісім діточок – двох дівчаток і шістьох козаків* (volynnnews.com,

06.01.2022, 19:47). Звернемо увагу на виразний приклад уживання антонімічної пари ФО *лелека приніс – лелека не прилітав*: *Приміром, торік у Шаболтасівку лелека взагалі не прилітав: жодної дитини не народилося. А ось позаторік влітку та восени лелека приніс у сповиточку двом родинам – Грищенкам та Шелегам – хлопчиків* (m.gorod.cn.ua, 17.02.2023, 14:35).

Номен *галка (гала)* зафіксовано в тринадцяти ФО: *галок (галки) лічити* «нічого не робити, не працювати, ледарювати»; *галок ловити* «бути неухважним»; *вискочити (вистрибнути) як галка (гала) з конопель* «недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось»; *докоряв ворон галці, що чорна* «критикувати когось за якісь вади, не помічаючи власних, можливо значно більших» і т. ін.

У багатьох творах часто використовують вислови з аналізованим компонентом. Для прикладу, колір птахи порівнюють із зовнішністю особи (*З ним була дочка – чорна, як сім галок, їй було років шістнадцять* (Ю. Яновський) або природним явищем (наприклад, хмарою) (*Чорна, як чорна галка, хмарка вилискувала своїм боком. Там, за нею, з'явилося аж дві – доладніші й чорніші* (Б. Харчук). Пор. ще уживання вислову, пов'язаного із пташиним забарвленням: *Через хвилину він сховався в тумані, як галка в мисці молока* (В. Винниченко).

Компонент *лебідь* присутній у тринадцяти словосполученнях і реченнях: *лебедина пісня (лебединий спів)* «останній (переважно найвизначніший) твір, вияв таланту, діяльності кого-небудь»; *гарний як лебідь* «про вродливого хлопця»; *білий (біленький) (як) лебідь* «про людину, вбрану в біле чи незасмаглу»; *іти як лебідь по суші* «некрасиво» тощо.

В українській літературі ФО з номеном *лебідь* характеризуються семантичним розмаїттям. Для прикладу, знаходимо фразему на позначення визначного витвору мистецтва, останнього вияву таланту, діяльності кого-небудь: *В останньому листі Ти написав мені, що Твоя «Буковинська рапсодія» повинна перевищити все, що Ти створив дотепер, бо це буде Твоя лебедина пісня* (І. Вільде). Наведемо вислів, ужитий для зображення щасливої сімейної

пари: *Князь з княгинею сиділи в голові столу, як лебідь з лебідкою, і, обоє сиві, мовчки дивилися одне на одного, і сльози блищали на їхніх очах* (В. Малик).

Назва **нава** входить до складу тринадцяти сталих висловів: *(нарядитися) як нава* «про вродливу дівчину; у яскравому, барвистому або багатому вбранні»; *горда як нава* «із надмірним почуттям власної гідності»; *походжати (ходити) як нава* «гордовито»; *гарна нава пером, а жінка – норомом* «варто звертати більшу увагу не на привабливу зовнішність, а на внутрішні якості людини»; *ні нава [й] ні тава (ворона)* «який нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину)» і т. ін.

В українській літературі відзначаємо вислови з номеном **нава** на позначення гарно вбраної персони (*Під'їхав, а директорова вже на танку стоїть. Нарядилась, як нава. До району ж, а не в стодолу* (А. Дімаров), гордовитої особи (*Якщо ти добрий був би, то я ще й нині ходила би, як нава, бо кращої дівки на всю сотню не було, правда? А може ти забув, то я тобі пригадаю* (Б. Лепкий) та ін.

Орнітономен **шпак** входить до складу тринадцяти фразеологізмів: *шпаками годований* «про хитру людину»; *шпака забити* «заснути, задрімати (переважно пополудні)»; *шпаки весною прилетіли, на крилах принесли* «про народження дитини»; *учений шпак говорить всяк* «про балакучу, брехливу особу»; *вилетіло, як мак, а учинило, як шпак* «про поганий вчинок когонебудь» і т. ін.

У художній творчості існують випадки застосування фразем із компонентом **шпак**. Наприклад, спів героя порівнюється зі щебетанням птаха: *А як натомиться хлопчак і відпочити сяде – свисток співає, наче шпак на вишні серед саду!..* (А. Костецький). Фіксуємо вислів на позначення нерозумної, нікчемної особистості: *Дар'я Іванівна (протягом усієї промови Дзюби тільки хитає головою, промовляючи тихо). О... Ну ж... дивись, персона... Дурень... дурень гражданський... шпак безхвостий...* (І. Кочерга).

Фіксуємо номен **яструб** у дванадцяти фразеологізмах: (*загострений*) *зір як у яструба* «той, хто добре бачить»; *яструб із яструбів* «сміливий; прихильник жорсткої політики»; *жалів яструб курку, доки всю обскуб* «пожаліти на словах, а насправді заподіяти великої шкоди»; у *своім гнізді й ворона яструбові очі виколе* «кожна особа завжди оберігатиме власне житло» тощо.

У художній творчості про людину, яка добре бачить, говорять: *Зір був загострений, як у яструба; слух ловив щонайменші шелести; звіряча спритність прокинулася в його істоті, знівеченій потворним візантійським аскетизмом* (О. Слісаренко). Засвідчено фразему для зображення того, хто може з часом заподіяти шкоду: – *Мартохо, та ніколи ж я не був простим, як свиня, і лукавим, як гадюка. Я не той, що вкусить – і меду дасть. – Не той, суца правда. Жалієш мене, суца правда... Але жалів яструб курку, доки всю обскуб!.. Спасибі за чуйність і сердечність, що не зізнався за сіамського кота!* (Є. Гуцало). У масмедійному стилі відзначаємо вислів для характеристики рішучої особистості, зокрема у політичній сфері: *Але, з іншого боку, у вимірі протидії Росії після «Страсбургу» Сунак, очевидно, має бути яструбом із яструбів* (24tv.ua, 08.02.2023, 12:44).

Зібраний і проаналізований нами фактичний матеріал засвідчив, що досить рідкісними компонентами українських фразем є такі назви птахів: **дрізд** (9 ФО: *давати (давать) дрозда* «дуже ляяти, сварити кого-небудь; бити, громити кого-небудь; робити щось із великим завзяттям»; *схватити дрозда* «бути битим»; *пустити дрозда* «сфальшивити під час співу»; *упіймати дрозда* «замерзнути» та ін.), **чапля (цапля)** (9 ФО: 1) *чапля ходяча*; 2) *як чапля (цапля) (на каблуках)* «дуже високий; довгоногий»; *як стара чапля* «про людину старшого віку»; *не хотіла чапля рибок, а тепер їсть жаби* «той, хто не цінував те, що має» тощо), **дятел** (8 ФО: *дятел у голові в кого-небудь* «нерозумний»; *дятел-стукач* «доносник»; *дятлик-стукун* «працелюбний» та ін.), **шуліка** (8 ФО: *розставив руки як шуліка крила* «широко розкинув»; *шуліка з'їла чоловіка* «примовка»; *добра квочка одним оком зерно бачить, а*

другим шуліку «про завбачливу персону» тощо), **жайворонок** (7 ФО: *пекти жайворонків* «народний звичай на свято Сорока Святих»; *собака жайворонка ловив та й господаря згубив* «про надмірну захопленість однією справою, яка відволікає від іншої» тощо), **перепелиця (перепілка)** (7 ФО: *спритний як перепілка* «про працюовиту людину»; *брівки як у перепілки* «про тонкі брови»; *у перепелиці (перепілки)* «про весняну дитячу гру» та ін.), **тетеря** (6 ФО: 1) *глуха тетеря*; 2) *Глухар Тетерович* «той, хто погано чує»; *сліпа тетеря* «той, хто погано бачить» тощо).

Незначну кількість словосполучень і висловів (п'ять-чотири ФО) зафіксовано з такими назвами птахів: **гава** (5 ФО: *ловити гави (гав)* «марно витратити час; байдикувати»; *нарядилась як пава, а кричить як гава* «той, хто привабливо виглядає, але погано себе поводить» та ін.), **навич (навлін)** (5 ФО: 1) *ходить навичем (як навлін)*; 2) *іти як навич* «триматися поважно, гордовито»; *гарний навлін (як навич)* «про вродливого хлопця/чоловіка» тощо), **пугач** (5 ФО: *пугач паскудний* «для вираження негативного ставлення до когось»; *не показуй пугачеві дзеркала, бо він і так знає (сам знав), що гарний (красний)* «про гордовитого»; *цокотала сорока пугачеві і про те, і про се, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: «Пугу!»* «порівняння балакучої та мовчазної особи» і т. ін.), **горлиця** (4 ФО: *битися як горлиця* «дуже тужити, побиватися, переживати через кого-, що-небудь»; *гарна як горлиця* «про вродливу дівчину» тощо), **каня** (4 ФО: *киснути як каня на дощ* «дрімати; довго мокнути»; *каня дощу просить* «настирливо й жалібно (часто до набридливості) випрошувати щось» та ін.), **лебідка (лебедиця)** (4 ФО: *встидлива як лебідка* «про сором'язливу людину»; *пливти як лебедиця* «повільно пересуватися» і т. ін.).

Маловживаними (три ФО) є такі орнітономени: **канарка (канарейка)** (*жовтий як канарка* «жовтого кольору»; *канарейку співати* «служити у війську» тощо), **рябець** (*так вони й рябцем (заміж дівчата)* «швидко»; *так рябцем і вхопить* «раптово накинетися» та ін.), **страус** (*страусова поведінка (політика)* «намагання не втручатися в

дійсність, не помічати її»; *ховати голову як страус* «уникати правди» тощо), **щиголь** (як *щиголь* «про акуратного чоловіка»; як *щиголь співає (співа)* «дуже гарно» та ін.).

Менш продуктивними виступають такі назви птахів: **глухар** (1) *глухий* як *глухар*; 2) *Глухар Тетерович* «про людину, яка з віком погано чує»), **горобеня** (*жовтодзьобе горобеня* «недосвідчений»; *голопуцькі* як *горобенята* «про малих дітей»), **кібець (кібчик)** (*кібчик* – *птичка невеличка, та пазурі гострі* «про підступну особу»; *Кобчику! Кобчику! Сплети мені лапті – не великі, не малі, щоб були од неба до землі* «цими словами діти намагаються зупинити кібчика в повітрі»), **куропатка (куріпка)** (*не мати хатки без куропатки* «хтось у сім'ї виділяється чимось»; *спритний як Матвій до куропатів* «моторний»), **лебеді** (*такий білий, що аж лебеді вхоплять* «про привабливу постать»; *закохані лебедики* «про взаємини між чоловіком і жінкою»; як *лебедята до смерті разом* «щасливе сімейне життя»; *відлетіти білими лебедями* «швидко промайнути»), **лунь** (*лунь тебе (його та ін.) вхопить* «помре хто-небудь»; *сивий (білий) як лунь* «зовсім посивілий»), **одуд (додик)** (*гарне пір'ячко на одуді, та сам смердить* «про погану особу з приємною зовнішністю»; *та мені й додик закує* (відповідь на побажання «Щоб ти зозулі не почув!»)), **пануга** (*перебалакує як пануга* «балакучий»; *ховається як пануга* «боязкий»), **соя** (як *соя* «про ліниву людину»; *соя – клюшниця од вирію* «раніше за всіх летить у вирій та після всіх повертається»), **чижик** (*бігати як чижик* «швидка хода»; у *чижика* «назва дитячої гри»), **щур (тур; стриж)** (*сидить як щур (тур) у горах* «усамітнено, ховаючись від інших»; *стрижі канають* «ідуть літні люди»).

Крім того, зафіксовано поодинокі випадки вживання назв диких птахів у складі усталених одиниць: **гоголь** (*ходити (походжати) гоголем* «триматися поважно, гордовито тощо»), **деркач** (*брехач* – як *деркач: усе дерчить* «про того, хто постійно обманює»), **дрохва (дрофа)** (*високий як дрохва (дрофа)* «про високий зріст людини»), **іволга (вивільга)** (*не прилетів соловей, нехай же іволга за нього править* «задовольнятися тим, що

є»), **жовна** (язик як у жовни «про жінку, яка не вміє зберігати таємниць, пліткарку»), **канарок** (здох канарок «про стан втоми, виснаження, цілковитої непрацездатності»), **ластів'я** (як ластівка з ластів'ятами «турботливий»), **орлиця** (поглядає як стрілець на орлицю «дуже уважно»), **орля** (молоде орля, та вище старого літає «про молодого, недосвідченого, який перевершив когось більш маститого»), **припунень** (ходить як припунень «рухатися без певної мети, без визначеного напрямку»), **ракша** (ракша – клюшниця од вирію «раніше за всіх летить у вирій і після всіх повертається»), **снігур** (хилку лозинку і снігур зігне «про піддатливу людину»), **соколиця** (шугу, соколе з соколицею: качки на ставу «треба діяти, поки для цього існують сприятливі обставини»), **соколя** (діти мов соколята «про малих дітей»), **тетерук** (глухий як тетерук «той, хто погано чує»), **чечітка** (лупилось курчам, а вилупилась чечітка «співвідношення позитивного й негативного»), **чирка** (не туди чирка носом кирує (сидить) «недоречно говорити щось»), **фенікс** ((відродитися як) фенікс із попелу «символ вічного оновлення, безсмертя»).

Кількісний розподіл назв диких птахів у складі ФО української мови наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Назва птаха	Кількість ФО	Назва птаха	Кількість ФО	Назва птаха	Кількість ФО	Назва птаха	Кількість ФО
Горобець	137 (14,17%)	Галка	13 (1,34%)	Лебідка	4 (0,41%)	Деркач	1 (0,10%)
Ворона	116 (12,00%)	Лебідь	13 (1,34%)	Канарка	3 (0,31%)	Дрохва	1 (0,10%)
Сорока	71 (7,34%)	Пава	13 (1,34%)	Рябець	3 (0,31%)	Іволга	1 (0,10%)
Сова	64 (6,62%)	Шпак	13 (1,34%)	Страус	3 (0,31%)	Жовна	1 (0,10%)
Зозуля	54 (5,58%)	Яструб	12 (1,24%)	Щиголь	3 (0,31%)	Канарок	1 (0,10%)
Соловей	52	Дрізд	9 (0,93%)	Глухар	2 (0,21%)	Ластів'я	1 (0,10%)

	(5,38%)						
Сокіл	44 (4,55%)	Чапля	9 (0,93%)	Горобеня	2 (0,21%)	Орлиця	1 (0,10%)
Ворон	37 (3,83%)	Дятел	8 (0,83%)	Кібець	2 (0,21%)	Орля	1 (0,10%)
Орел	37 (3,83%)	Шуліка	8 (0,83%)	Куропат- ка	2 (0,21%)	Припу- тень	1 (0,10%)
Журавель	34 (3,52%)	Жайворо нок	7 (0,72%)	Лебеді	2 (0,21%)	Ракша	1 (0,10%)
Ластівка	25 (2,59%)	Перепели -ця	7 (0,72%)	Лунь	2 (0,21%)	Снігур	1 (0,10%)
Сич	20 (2,07%)	Тетеря	6 (0,62%)	Одуд	2 (0,21%)	Соколиця	1 (0,10%)
Чайка	18 (1,86%)	Гава	5 (0,52%)	Папуга	2 (0,21%)	Соколя	1 (0,10%)
Синиця	17 (1,76%)	Павич	5 (0,52%)	Соя	2 (0,21%)	Тетерук	1 (0,10%)
Кулик	16 (1,65%)	Пугач	5 (0,52%)	Чижик	2 (0,21%)	Чечітка	1 (0,10%)
Грак	15 (1,55%)	Горлиця	4 (0,41%)	Щур	2 (0,21%)	Чирка	1 (0,10%)
Лелека	14 (1,45%)	Каня	4 (0,41%)	Гоголь	1 (0,10%)	Фенікс	1 (0,10%)
Разом 967 (100%)							

Група «Свійські птахи»

Як відомо, свійські птахи живуть поруч із людьми, а тому є важливими елементами великого колективного, фермерського або домашнього господарства. Їхня присутність у житті народу робить цих птахів більш знайомими та легко помітними, що сприяє їх використанню в фразеологічних одиницях.

На основі опрацьованих лексикографічних джерел констатуємо, що в українській мові наявні фразеологізми з такими назвами свійських

птахів: *голуби (голубки; голубочки), голуб (голубець), голубка, голуб'я, гусак, гуска, гусеня (гуся), індик (гиндик; індюк; дундук), індюшиця, качка (крячка; вутка), каченя (кача; вутя), качур, курка (квочка), курча, півень (когут).*

В українській фразеології найпоширенішим орнітономеном у групі «Свійські птахи» є *курка (квочка)*. Це зумовлено тим, що *курка* є птахою, яка доступна більшості людей, особливо в сільській місцевості, де є традиційним тримати свійських птахів. Тому її назва стала широко вживаною в мовленні та увійшла до значної кількості фразеологічних конструкцій.

Ми зафіксували 268 фразем із назвою *курка (квочка)*: *сліпа курка* «людина, яка погано бачить»; *писати як курка лапою* «недбало, неохайно, неакуратно»; *як мокра (змокла) курка* «безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд особа»; *носитися як (мов; ніби) курка з яйцем* «пріділяти значну увагу чомусь незначному»; 1) *курці ніде клюнути*; 2) *і курки ніде (нікуди) випустити* «дуже багато людей; немає вільного місця»; *і кури загребуть (заклюють)* «хто-небудь може пропасти, безслідно загинути або опинитися в скрутному становищі»; *(грошей) (і) кури не клюють* «дуже багато»; *кури засміють (будуть сміятися)* «хто-небудь своїми діями викликає засудження»; *розводити Химині кури* «говорити про що-небудь не варте уваги»; *курам (курці) на сміх* «щоб викликати глузування»; *куряча голова (курячий мозок, курячий розум)* «некмітлива, нерозторопна, неуважна людина»; *курячий дощ* «дрібний короткочасний дощ у сонячний день»; *(хатка) на курячій ніжці (на курячих ніжках)* «маленька, убога, стара» та ін.

Ілюстрації вживання ФО з компонентом *курка (квочка)* широко представлені в українській художній літературі. Наприклад, для порівняння досвідченого та недосвідченого персонажа: *Мовчи, хлопче, – перервав Юрка батько, – яйця курей не вчать!* (Ю. Яновський). Звернемо увагу на те, як характеризують заможну постать: *Чуже добро очі дере, чуже щастя задрість буде: он у того лани не міряні, а в мене й ступня немає, у того грошей і кури не клюють, а в мене хоч кишені*

виверни (П. Мирний). Скаржачись на що-небудь, використовують фразу з аналізованим номеном: *Кажу вам, таку мені Бог долю дав, ніби **курям на сміх*** (Б. Лепкий). Ось як говорять про того, хто є безпомічним, слабохарактерним: *Як же ти без мене і житимеш? Тебе ж **і кури загребуть*** (А. Дімаров). Крім того, фіксуємо у літературі протиставлення різних соціальних прошарків, зокрема наголошення на тому, що герої є заручниками чужого рішення, бажання, примхи: *Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке! Бо таке наше діло: хоч панам добре ведеться, хоч їм горе йметься, а нам певно одно: **кому, каже, весілля, а куриці – смерть!*** (М. Вовчок).

Також нерідко ілюстрації фразем із аналізованими складниками засвідчено в медійному стилі. Наприклад, для опису заможності (*Такі депресивні райони і є благодатною електоральною базою для олігархів, у яких **грошей кури не клюють*** (pravda.com.ua, 25.10.2012, 17:04), зацикленості на чомусь (*А редакція «Ліберасьйон» закликає співвітчизників сказати на референдумі «ні» конституції на зло... американським консерваторам. Оскільки, на думку газети, всі консерватори світу однієї масті й об'єднані у свій «інтернаціонал». Ось уже дійсно, **кому що, а куриці просо*** (umoloda.kyiv.ua, 12.05.2005). Крім того, вислови з указаним номеном використовують із метою характеристики рис людини (*Наприклад, якщо дитина виводила літери акуратно, а за короткий проміжок часу почала **писати як курка лапою**, то це означає, що в її житті сталося щось погане. Зазвичай це свідчить про проблеми в сім'ї* (ukr.media, 05.10.2016, 18:01), емоційної реакції на що-небудь (*Побувати на святі слив і не добути кілька автентичних рецептів – **кури засміють**. Переймаємо досвід, як і з чим їх їсти – сезон саме у розпалі!* (ukrinform.ua, 08.09.2021, 10:00) тощо.

В українській мові компонент *півень (когут)* входить до складу 102 ФО: як *півень розмальований* «одягнений без смаку»; *півень убрид* переходить «дуже мілко»; *червоний (вогняний) півень* «пожежа»; *пускати (червоного) півня* «підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати,

помсти»; *ходити півнем* «триматися поважно, гордовито»; *до перших півнів* «до півночі»; *до других (третіх) півнів* «за північ; до пізнього часу або ранку»; *після других півнів* «перед світанком»; *після третіх півнів* «на світанку»; *із першими (другими; третіми) півнями* «надзвичайно рано, вдосвіта»; *діло півняче* «що-небудь не стосується когось, хтось не повинен втручатися»; *мертвий півень* «крах; невдале завершення справи; даремно»; *кому ведеться, тому й півень (когут) несеться* «про того, кому щастить» і т. ін.

У художній літературі фразеологізми з номеном *півень (когут)* уживають, наприклад, для позначення емоційного стану персонажа: *Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму. Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю...* (В. Шкляр). Відзначимо ФО з указаним орнітономеном, яку застосовують із метою опису недосконалого співу людини: *Один соліст у хорі торгівців зірвався і пустив півня* (М. Тарновський). Спостерігаємо використання висловів, пов'язаних із часовими характеристиками: *На буфеті у пакеті проживає чай. Він до півнів аж до третіх булька, як ручай* (І. Андрусяк). Крім того, фіксуємо у творах українських письменників прикмети з аналізованим компонентом: – *Ага, може, пізніше, – згоджується Настка. – День довгий. А пам'ятаєш, що баба Варка вчора сказала? «Коли на Стрітення півень на порозі води нап'ється, то на Юрія віл у полі напасеться»* (Є. Гуцало).

Відзначаємо ФО з компонентом *півень (когут)* у масмедіа. Для прикладу, так йменують підпал чого-небудь: *Битва відосиками вже була, а от щоб за відосики пустити червоного півня – такого ще не було* (5.ua, 12.10.2021, 23:59). Далеку відстань за допомогою фраземи з аналізованим орнітономеном характеризують так: *Рись – найбільша у Європі дика кішка. У Карпатах вона зазвичай мешкає «там, де не чути як півень співає» – у горах вище 1000 м над рівнем моря* (kalushcity.gov.ua, 24.02.2023, 10:55).

Номен *гуси* присутній як складник 46 фразеологізмів: *травити гусей* «звертати на себе увагу»; *знати гусей* «удавати з себе дурня, який не розуміє чогось; говорити неправду, нісенітницю»; *із гусима* «про психічно нездорову людину»; *родич як корова з гусьми* «дуже далека рідня»; *алья-улю, гони гусей* «до побачення»; *аж гусяча шкіра (шкура) вилізла* «про відчуття сильного холоду»; *гусяча шерсть* «про щось несправжнє»; *гусячий молочай* «бур'ян»; *у гусей* «весняна дитяча гра»; *нехай тебе задні гуси візьмуть* «усталена формула з казки про Івасика»; *чорний як гуси* «про щось неправдиве» тощо.

У літературній творчості широко використовуються усталені одиниці з назвою *гуси*. Зокрема відзначаємо вислови, пов'язані з особливостями поведінки птаха, які образно характеризують персонажа. Пор.: *Пригадався мені хлопчачий паровоз, коли ми вдвох або втрох ставали на одні лижі, потім незграбно, як гуси, перевалювалися з боку на бік* (В. Близнець); *Хлопцям дірки не видно було, але вони тим уважніше вп'ялись очима в палицю. Як вона хоч трохи хиталась, вони всі витягали голови, як гуси, й напружено чекали* (В. Винниченко); *І не мав сили, не хотів спинитись над тим, що з ним робилось, струшував з себе всі думки й сумніви, як гуси з крил воду, перепливши нарешті річку* (М. Коцюбинський); *Всі сидять підряд, як гуси при березі* (А. Свидницький).

В українській мові орнітономен *гуска* фігурує в 27 фразеологічних зворотах: *із кого-небудь як (мов; ніби) із гуски вода* «хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось»; *нести голову високо як гуска* «пихато поводитися»; *ходити як гуска* «про ходу жінки, яка очікує дитину»; *сидіти (умоститися) як гуска на мотоциклі* «незручно»; *личити (пристати; іти) як гусці галстук* «зовсім не пасувати»; *1) безмозга гуска; 2) дурний як гуска* «про нерозумну постать»; *хитрий як Панасова гуска* «про лукаву людину»; *пнутися як жаба до гуски* «бути хвалькуватим»; *жити як гуска зі свинею* «недружньо»; *лишитися як гуска на воді* «про самотню жінку, вдову» і т. ін.

У художній літературі та масмедіа досить поширена фразема (*із когонебудь*) як (*мов; ніби*) *із гуски вода*. Наприклад, вказану стійку одиницю можуть використовувати для опису чогось, що не впливає (не впливало чи не впливатиме) на людину. Пор.: *Раніше легко випивав дзбан меду, а венгржину – без кінця-краю... і як з гуски вода! А тепер от... задихаюся!* (М. Старицький); *Вона була настільки здивована і зізналася, що ніколи не думала, що її крик так відображається на ньому, їй завжди здавалося, що з нього, як з гуски вода всі її крики* (provse.te.ua, 05.10.2022, 08:09); *Але раз споживши цю їжу, ви відчуєте, як ваше тіло сповнюється енергією і життям. І з часом постійні крапання на мізки – «будь надзвичайним», «стань крутим» – стікатимуть із вас як із гуски вода* (ukrinform.ua, 10.04.2020, 13:07).

Менш поширеним у стійких висловах української мови є орнітономен *курча*. Фіксуємо 27 ФО з назвою цього птаха: *інкубаторське курча* «квола людина»; *не вартий* (*не варт; не стоє*) і *курчати* «нічого не значити»; (*він спритна людина:*) *із вареної крашанки* (*із вареного яйця*) *курча висидить* (*вилупить*) «надзвичайно хитрий»; *курча жовтороте* (*пухнасте*) «малодосвідчений, дуже молодий»; *курчат лічити* «підводити підсумки, оцінювати результати»; як (*мов; ніби*) *курчат погубити* «хто-небудь розгублений»; як *курча дохле* «безсилий, хворобливий»; як *курча за лопухом* «дуже низького зросту»; *хоч* (*хоть*) *курчат паси* «про веснянкувате обличчя» та ін.

Варто акцентувати, що в художній літературі фраземи з компонентом *курча* вживають із різною стилістичною метою. Наприклад, для вказівки на те, що герой буде заробляти на життя за допомогою хитрощів: *Але хай уже я торги-переторги знатиму, гендлюватиму, хай уже я з варених крашанок, як мовиться, курчата висиджуватиму, а ти, Хомо, знай працю, бо тобі, чесному, всюди честь, хоч і під лавкою* (Є. Гуцало). Крім того, автор може використовувати ФО для опису емоційного стану персонажа: – *Чого се ти така стала? – аж скрикнули в один голос. – Яка? –*

Поблідла, пожовкла... очі згасли і немов курчат погубила! – От, вигадуйте!
– *одмовляю їм та й повернула додому* (П. Мирний).

Примітно, що у масмедійній сфері досить поширений вислів *курчат восени рахують* для акцентування на тому, що про що-небудь судять лише за кінцевим результатом. Пор.: *Якщо курчат восени рахують, то про претендентів на виграш будь-якої велобагатоденки, особливо «Тур де Франс», можна говорити лише ближче до її завершення* (umoloda.kyiv.ua, 03.07.2013); *Якщо уряд так чи інакше вже виходить із нинішньої халепи, то курчат, як відомо, рахують восени. Треба чекати на чергові жнива...* (pravda.com.ua, 20.05.2005, 17:42); *Закони, як і курчат, рахують восени* (pravda.com.ua, 07.07.2011, 14:22).

В українській мові назву *качка (крячка; вутка)* вжито у 24 ФО: *розумний (вумний; грамотний) як качка (вутка) (а плаваєш як утюг; а тупий як валянок; та тільки отрубей не клює; та тільки не несеться; тільки не кряка; тільки яйця не несе)* «нерозумний; той, хто несподівано виявив свій розум»; *писати як качка хвостом по воді* «некрасиво, неакуратно»; *як качка крива* «кривоногий (переважно про дівчину)»; *ходити (іти) (перехильцем) як качка (качечка)* «рухатися, перевалюючись із боку на бік, із ноги на ногу, похитуючись і не поспішаючи; часто про ходу жінки, яка очікує дитину»; *ні дитини, ні качини* «нікого»; *сидіти крячкою* «перебувати в нерухомому положенні, безвідлучно; наполегливо займатися чим-небудь» тощо.

Приклади використання фразем із компонентом *качка (крячка; вутка)* спостерігаємо в художній літературі. Пор. ФО, у яких особливості ходьби пташки метафорично переносяться на людину: *Він іде, як качка, поважно й перевальцем* (В. Шевчук); *Дід Антип вийняв з рота люльку й дивився вслід онукові, як він ішов перехильцем, як качка, коливаючи своїм химерним горбом, і якимось кумедно махав руками, вивертаючи долоні* (С. Черкасенко). Подаємо також діалектну за походженням фразему *щоб (бодай, най) тебе (тя) качка копнула (копне)*, яку використовують у творах для передачі локального колориту, а також із метою опису ставлення одного героя до

іншого: – *Порода! А бодай тебе, пане добродію, качка копнула! А мені все здавалось, що ти хлопський син!* (І. Вільде).

Відзначимо три стійкі одиниці з указаним номеном, ужиті разом у одному реченні в медійному стилі з іронічною метою: *Але іноді якщо щось виглядає як качка, крикає як качка і ходить як качка, то ми, науковці, з властивою нам нерішучістю, починаємо замислюватися, чи не качка перед нами* (life.nv.ua, 22.07.2022, 01:40).

Назву **індик** (**гиндик**; **індюк**; **дундук**) відзначаємо у двадцяти фразеологізмах: *гордий як индик* «про пихату особу»; *надутися (наприндитися) як индик (гиндик)* «сильно, дуже»; *1) индик думав та й у борщ попав*; *2) индик думав, думав, аж йому голову втяли*; *3) индик хоч не співає (співа), та багато думає*; *4) думаютъ тільки (тіки) одні индики та люди дикі* «говорять тому, хто надто довго розмірковує, філософствує»; *напужаний як индик* «сердитий, невдоволений чоловік»; *пижитися як индик* «хвалитися»; *фуфуритися як индюк* «причепурюватися; злитися»; *посиніти як пуп индикий* «дуже, зовсім змерзнути»; *дундук із пустими ящиками* «нерозумний» та ін.

Нерідко знаходимо приклади використання орнітофразем із назвою **індик** у художній творчості й масмедіа, зокрема для змальовування емоційного стану персони. Для прикладу: невдоволеності (*Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі надувся, мов индик* (М. Коцюбинський)); відчуття гордості (*Я саме пишаюся, мов индик, бо у московській «Литературной газеті» про мене маститий критик сказав 10 рядків петитом. У тебе очі на лоба полізуть з подиву, коли ти вчитаєш там, що я «самостоятельный».* *Отаке-то* (inlviv.in.ua, 13.03.2021, 10:00).

Компонент **гусак** (**гусь**) фігурує у дев'ятнадцяти ФО: *1) нести голову як гусак*; *2) гордий як гусак (на вигоні)* «про пихату людину»; *(із кого-небудь) як (мов; ніби) із гуся (гусака) вода* «хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось»; *гусаку по коліна* «мілко (про річку, ставок)»; *гнати гусака* «обманювати»; *пристало як гусаку роги* «зовсім не личить»; *сидіти (умоститися) як гусь на мотоциклі* «незручно»; *з'їли гади гусака!*

«емоційний вигук у випадку, коли щось пропало»; *розмовляти як гусь із порослям* «говорити не влад, не знаходячи взаєморозуміння» тощо.

У літературі використовують аналізовану фразу *шипіти (сичати) як гусак* для підкреслення подібності пташиного звуку до людського: *Не «шалишь», як то слід було казати по-російському, цебто пустуєш, а саме – «шилишь!»*, *яке він вимовляв, шиплячи, як гусак* (Б. Антоненко-Давидович); *Батько, сичачи, як гусак, обдирав смолу з своїх волохатих ніг* (А. Дімаров). Крім того, відмітимо як уживають названу ФО у медійному стилі: – *Прийшов із загостренням хронічного бронхіту. Дихав, ніби шипить гусак. Так буває, коли заважає пухлина, згусток крові або вдихнув якийсь предмет* (gazeta.ua, 23.02.2015, 07:45).

У масмедіа часто вживають ФО (*із кого-небудь*) *як (мов; ніби) із гуся (гусака) вода*. Наприклад, із метою зображення того, хто уникнув відповідальності за поганий учинок: *Поліція каже, що мамі вручили протокол тільки тому, що це вона прийшла забирати дитину. А не батько. З нього як з гуся вода. Чудова логіка. Тобто замість шукати того, через кого дитина опинилася в небезпеці, і проводити з ним бесіди, і вручати протокол, поліція вирішує, що логічним буде покарати матір* (nv.ua, 20.05.2021, 18:05).

Компонент *голуб (голубець)* входить до складу вісімнадцяти фразем: *сивий (білий) як голуб* «зовсім посивілий»; *невинний (чистий) як голуб* «негріховний»; *тихий як голуб* «спокійний, урівноважений»; *блідий як голуб* «із нездоровим кольором обличчя»; *голуб гукає як пари шукає* «про бажання влаштувати сімейне життя»; *знати голуба* «поспішати»; *із дому йде, як голуб гуде, додому повертається – і голосу позбувається* «порівняння станів енергійності та втоми»; *ловить яструб безкарно кури, а голуба і за просо б'ють* «зіставлення понять справедливості/несправедливості»; *козак як голуб, знявся та й полинув* «легковажність»; *коли не годна молодиця, то не хочу голубця* (тобто старого, сивого як голуб); *коли молод бував, під колінця голубця вибивав, а як стар став, всього того перестав* «характеристика молодості й старості» і т. ін.

ФО з орнітономеном *голуб* поширені в художній літературі. Наприклад, відзначимо фразему, вжиту в класичному творі для відтворення зовнішності героя: *Захар Беркут – се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді* (І. Франко).

Також фіксуємо усталені одиниці з указаним номеном у масмедіа. Зокрема досить поширена ФО книжного походження *голуб миру*. Указана фразема фігурує як назва певних масових заходів – акцій, флешмобів тощо. Наприклад, *В Ізраїлі відбулася акція «Голуб миру», в якій взяли участь ізраїльські діти* (espreso.tv, 24.10.2014, 10:37). Вислів *голуби миру* часто подається в текстах ЗМІ: *Маленькі ізраїльтяни створили «голубів миру» з паперу* (espreso.tv, 24.10.2014, 10:37). Крім того, зазначене стійке словосполучення здатне трансформуватися у відфразему-оказіоналізм, вживаючись у протилежному значенні: *«І збав нас, Боже, від голубів-псевдомиротворців, які пропонують завершити війну за один день»*, – пише 43-річний музикант Святослав Вакарчук у статті для сайту «Українська правда» (gazeta.ua, 19.09.2018, 15:25).

Орнітономен *голуби* (*голубки; голубочки*) входить до складу п'ятнадцяти фразем: *як печені голуби полетять* «ніколи»; *випускати голубів* «хрещенська обрядодія»; *аби пшоно, а голуби налетять, аби мед, а мухи налізуть* «була б винагорода, а охочі її заслужити завжди знайдуться»; *жити (голубитися) як (ті) голуби (голубки; наче пара голубочків)* «у повній злагоді, дуже дружно»; *голуби принесли (на крилах)* «хто-небудь народився»; 1) *ганяти голубів*; 2) *голубам дулі давати* «байдикувати» та ін.

В українській літературі ФО з аналізованим номеном використовуються для опису люблячих, вірних людей: *Губернатор – спасибі йому – нічого ж то і не розсердився, а дивлячися на них, що як голуби голубляться, аж сплакнув та відвернувся від них, став платочком сльози втирати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Компонент *голубка* фігурує в тринадцяти фразеологізмах: *як голубка* «із любов'ю, прихильністю»; *сива як голубка* «зовсім посивіла»; *молода*

голубка «про дівчину»; *полинути голубкою* «побігти; полетіти»; *не спаруєш голубки до півня, бо голубка півневі не рівня* «про абсолютно різних людей» і т. ін.

У художній літературі фраземи з назвою *голубка* вживають для характеристики зовнішності героїні (*Лишень моя мила, Як голубка, сива, Вона спати не лягає! Дитину колише, Дрібне листя пише, З буйним вітром розмовляє...* (В. Стефаник), особливостей її поведінки (*Йому хотілось одного – не покинуть Києва, а другого – знайти тиху, добру, як голубка, і співучу жінку* (І. Нечуй-Левицький) тощо.

Орнітономен *каченя (кача; вутя)* ми виявили в шести ФО української мови: *гидке (бридке) каченя* «про невродливу або відчужену від інших людину»; *рости як каченя на воді* «про дитину, яка дуже швидко зростає»; *розпалитися (роззявити губу) як жаба до каченяти* «сердитий»; *умний як вутя: воду п'є й назад падає* «нерозумний» та ін.

У художній творчості фіксуємо стійке словосполучення зі вказаним компонентом для відтворення емоційного стану героя: *Бачу, роззявляється в Одарки губа, мов у жаби до каченяти, дивиться зашморгом на непрохану ранкову гостю* (Є. Гуцало). Наведемо використання антонімічних висловів *гидке (бридке) каченя* і *білий лебідь* для зіставлення зовнішності персонажів (*Матрос Платоша у засмальцьованій тільняшці й лисючих кльошах поряд із капітаном мав вигляд, наче гидке каченя поряд із білим лебедем* (В. Нестайко). Відзначаємо уживання фраземи *бридке каченя* для опису самотнього, нікому не потрібного героя (*Я можу, зрештою, дивитися у порожнє жерло нашого під'їзду, а в голові в мене плестимуться сині сіті, і в тих сітях вільно плутатиметься золота риба моїх думок та вигадок – я ж бо бридке каченя в цьому світі...* (В. Шевчук).

У медійному стилі також досить поширена ФО *гидке каченя*. Вказану фразему вживають для зіставлення зовнішності птаха як із людиною, так і з твариною. Пор: *Колумбійська акторка Ана Марія Ороско стала першою, хто зіграла «гидке каченя» в оригінальному серіалі Betty la fea* (tsn.ua, 19.03.2021,

10:45); *Гидке каченя*: померанський шпіц, від якого відмовилися заводчики, став зіркою інтернету (unp.com.ua, 04.08.2018, 13:07).

Рідко вживаними назвами свійських птахів у складі стійких висловів є такі: *голуб'я* (чотири ФО: із *голуб'ячий ніс* «мало; малий»; *сизокрилі голуб'ята* «ласкаве звертання до кого-небудь»; *всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?* «порівняння молодості й старості» тощо), *гусеня (гуся)* (три ФО: *роззявив губу як жаба на гусеня* «сердитий»; *так живе як гуся на воді* «заможний»; *як мокре гуся* «ні до чого не здатний, недотепний»), *індюшиця* (одна ФО: *індюшиця горбата* «нестатурна жінка»), *качур* (одна ФО: *умивається як качур* «охайний»).

Кількісне співвідношення назв свійських птахів у складі ФО української мови представлено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Назва птаха	Кількість ФО	Назва птаха	Кількість ФО	Назва птаха	Кількість ФО
Курка	268 (45,12%)	Індик	20 (3,37%)	Голуб'я	4 (0,67%)
Півень	102 (17,17%)	Гусак	19 (3,20%)	Гусеня	3 (0,51%)
Гуси	46 (7,74%)	Голуб	18 (3,03%)	Індюшиця	1 (0,17%)
Гуска	27 (4,55%)	Голуби	15 (2,53%)	Качур	1 (0,17%)
Курча	27 (4,55%)	Голубка	13 (2,19%)		
Качка	24 (4,04%)	Каченя	6 (1,01%)		
Разом 594 (100%)					

2.2 Семантична характеристика фразеологізмів із назвами птахів в українській мові

Серед досліджених орнітофразеологізмів української мови на основі семантичної однорідності виокремлено фразеотематичні групи (далі – ФТГ), а у межах деяких із них – фразеотематичні підгрупи (далі – ФТП).

Розглянемо детально кожен із вказаних ФТГ, а також ФТП у їх складі.

1. ФТГ «Риси характеру»

В українській мові високим рівнем поширеності відзначаються ФО з назвами диких і свійських птахів, що окреслюють позитивні й негативні риси характеру людей. Для прикладу, фраземи *сміливий як орел (сокіл); боротися як рябець; яструб із яструбів* описують персону, яка володіє великою сміливістю й мужністю, а тому готова брати на себе ризики та виконувати складні завдання. Стан, коли особа почувається комфортно та впевнено в своєму середовищі, де вона має повний контроль і домінуючу позицію, передає низка фразем: *і курка на своїм смітнику господиня; і півень (когут) на своєму гнізді (смітті) сміливий (гордий); на батьковому смітнику й півень воєвода*. ФО *у своїм гнізді й ворона яструбові очі виколе* свідчить про те, що людина, яка відчуває загрозу або небезпеку, може вжити активних заходів для захисту своїх інтересів або власної безпеки, навіть якщо це призведе до негативних наслідків для інших людей.

Натомість боягузтво, нерішучість передають такі фразеологізми: *сміливий як горобець; горобине (гороб'яче) серце; (як) мокра (змокла) курка (як змоклі кури); як курка обпатрана; (і) курки (курку) не заріже; ви утръох та злякались вовка, а ми усєми та тікали від сови; живе так як сорока на тину: хто йде, сполохне; ховати голову як страус (діал. струс; струсь)* «уникати правди». Опозицію «сміливість – боягузливість» яскраво представлено у стійкому сполученні *краще битися з орлом, ніж жити зайцем*, де порівнюються дві ситуації: боротьба з могутнім орлом, що є символом влади й сили, та пасивне й безпечне існування зайця, який

вважається слабким і вразливим. Отже, зазначена ФО використовується для вираження переваги активної боротьби, ризику та визначеності над бездіяльністю, безпекою й пасивністю.

Вислови *горобець на все удалець; як дві баби та гуска, то весь базар; три гуски, три невістки зроблять ярмарок; дятлик-стукун; курка на те гребе, аби щось вигребти; спритний як перепілка; у доброї господині й півень несеться; сокіл на одному місці не сидить, а де бачить птаха, туди й летить* функціонують на позначення особи, яка демонструє вміння ефективно виконувати різноманітні завдання або справлятися з різними ситуаціями, незалежно від їхньої складності чи обмежень. Вона проявляє працьовитість, наполегливість та гнучкість, щоб досягати своїх цілей та розвиватися. Фразема *сидіти як квочка (куриця) на яйцях (крячкою)* використовується для опису людини, яка пильно й уважно стежить за чим-небудь або дбайливо опікується певними речами, як *мати-квочка*, яка зігріває та оберігає свої яйця, щоб вони могли вилупитися в маленьких пташенят.

Фразеологічний фонд української мови впродовж свого історичного розвитку й формування нагромадив одиниці на позначення людини, яка виявляє лінощі, небажання працювати, відмовляється виконувати свої обов'язки, брати на себе відповідальність, що може мати негативні наслідки або викликати незадоволення оточуючих. Ілюстрацією слугують такі вислови: *ловити (лічити) ворон (галок; галки; граки; тав; тави; сорок); ганяти ворон (граків; голубів); сидіти мов обципана ворона; гав ловити та витрішки продавати; (навчитися) давати (горнути; загортати; крутити) горобцям дулі; горобцям пальці (пальця) показувати (тикати); горобцям пір'я шерстити; ганяти (лякати; пужати) горобців (у полі); (працювати) як пень за горобцями; голубам дулі давати; гусей (журавлів) завертати; сорокам дулі крутити; сидіти як квочка на яйцях; ходити як кручена курка (як припунень); як соя; ховатися наче курка від дощу «ухилитися від роботи».*

Того, хто удає, що шукає праці, а насправді робити не хоче, описують так: *журавель ходить по болоту, наймається на роботу*. Указаний фразеологізм використовується для підкреслення невідповідності між зовнішнім враженням, яке створює людина, та її справжніми намірами або мотивацією. Він вказує на те, що особа виявляє недостатній інтерес або неправдиву мотивацію до праці, намагаючись знайти спосіб уникнути виконання обов'язків чи залучення до реальної праці.

Опозицію «працьовитість – лінощі» закарбовано у ФО *хто роботу (діло) робить, а хто ворон (тави) ловить*. Наведений фразеологізм наголошує на важливості праці, зображуючи відмінність між людьми, які займаються корисною діяльністю та виконують свої обов'язки, і тими, хто не займається чимось конструктивним і витрачає свій час на непродуктивні справи.

Надійну, щирю, віддану людину у взаєминах, роботі, дружбі або інших сферах життя описують за допомогою таких ФО: *вірна як лебідка; вірний як (наче) лебідь*. Указані вислови походять від звичаю лебедів завжди залишатися вірними своєму партнеру, бо лебеді звичайно обирають одну пару на все життя. Семантику вірності передає й стійке сполучення *півень кризь ніч за своїм хазяїном побивається*. Натомість фразема *сова плаче – сліз не має* номінує нещирість. Наведена ФО передає ідею, що хтось виглядає дуже сумним, переживає або скаржиться на щось, але фактично не виявляє жодних зовнішніх ознак сльозливості. Особу, яка вчиняє щось не по совісті, характеризують так: *у пона піст, а в зубах курячий хвіст*. Цей вислів свідчить про те, що людина виступає як привертаюча увагу до своїх моральних або релігійних цінностей, але насправді не дотримується їх і вчиняє недоречні чи протилежні дії. ФО *козак як голуб, знявся та й полинув; як горобець літом; горобці (тобі) в голові (макітрі) цвірінькають; гуси в голові; вірна як зозуля; жити як зозуля; зозуля своє гніздо не в'є; жінка куриці (куриці) до пари – аби з двору, вже й пропала; дочка як ластівка: пощебече, пощебече та й полетить* характеризують легковажну, безвідповідальну, безтурботну персону. Крім того, про людину, яка ставиться до своїх

обов'язків байдуже, без належної старанності, не піклується, не турбується про кого-, що-небудь, зауважують: *переміряв журавель десятину, каже: «Вірно»*. Про особливості поведінки особи, яка бере щось у борг у кого-небудь, свідчить вислів *як позичають, то очі солов'ячі, а як віддають, то свинячі*. У цьому вислові використано образну метафору, де «очі солов'ячі» вказують на виразне проявлення вдячності при позиці, а «очі свинячі» символізують байдужість, непорядність та небажання дотримуватися обов'язків щодо повернення боргу.

Персону, яка полюбляє говорити неправду, вигадувати історії, причому робить це занадто часто, характеризують за допомогою таких фразем: *брехач як деркач: усе дерчить; це той, що одним пострілом сорок сім качок б'є; курячі яйця бовтати; заливатися солов'єм; співати (залювати; свистіти) солов'я (соловейком; як соловей); учений шпак говорить всяк*. Відзначаємо й ФО *гнати (заганять) гусака (гусей)*, пов'язану з людиною, яка говорить неправду, нісенітницю або удає з себе дурня, який не розуміє чогось. Наведені вислови мають на меті підкреслити недовіру до людини, яка постійно вдається до обману та недостовірності в своїх словах і діях. Про того, хто обманює, але зрештою сам себе видасть, зауважують: *сама скаже сорока, де гніздо звила*. Крім того, людину, яка надмірно цікавиться чужими справами й намагається знайти щось негативне або компрометуюче, називають *дятлом-стукачем*. Цей вислів походить від звичаю *дятла* стукати своїм дзьобом по дереву для різних цілей, включаючи пошук їжі та повідомлення партнеру про свою присутність.

На позначення покірної, лагідної особи виокремлюємо вислів *тихого та смиренного й кури не клюють*. Ця ФО вказує на те, що людина, яка проявляє терплячість, спокій і повагу до оточуючих, зазвичай не зазнає негативних наслідків або конфліктів у взаєминах з іншими людьми. Натомість фразема *мов зозуля в чужому гнізді* асоціюється з особою, яка поводить себе некоректно або проявляє нахабство, вважаючи, що має право на все, навіть у чужому

місці або середовищі. Аналогічно до зозулі, яка вдирається до гнізд інших птахів, така особа не має поваги до меж та власності інших людей.

Фразема *добра як голубка* характеризує жінку, яка доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до інших. Вислів *голуб миру* використовують, коли йдеться про чиєсь прагнення вирішити конфлікт мирним шляхом, жити без ворожнечі. Натомість семантику злостивості передають ФО, на зразок: *кібчик – птичка невеличка, та пазурі гострі; і когут не заспіває (запіє) за кимось; не давай зайцеві моркву берегти (доглядати), а лисиці курей стерегти; там, де лисицею пройде, три роки кури не несуться; гарне пір'ячко на одуді, та сам смердить; вилетіло як мак, а учинило як шпак.* Крім того, фіксуємо вислови, сенс яких у тому, що незалежно від того, які блага або переваги надаєш особі, яка має певні недоліки або негативні характеристики, вона все одно залишатиметься неприємною чи недоброю: *ворону хоч пшеницею годуй, а все буде погана; яка ворона у воду, така й з води; не допоможе вороні купіль, а крукові мило (ворону мило, а мертвому кадило); ще жодне мило крука не змінило.*

Той факт, що особа, яка радіє невдачам, нещастю інших сама з часом може потрапити у скрутне становище, закарбовано у стійкій одиниці *насміхався кулик із болота та й сам туди заліз.* У народі вважають, що мати часто буває жорстокою, безжалісною з нерідною дитиною. Це підтверджує ФО *скільки ворон білих, стільки мачух добрих.* Контрастування молодої, доброї дівчини та зрілої, злої, сварливої жінки наявне у вислові *всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?*

Вислів *хто краде яйця, буде красти й кури* стосується особи, яка займається злодійством. Фразема вказує на те, що людина, яка має звичку займатися незаконними або морально неприпустимими діями, продовжуватиме вчиняти подібні порушення в майбутньому, навіть збільшуючи свої злочинні дії, виходячи зі своєї природи та характеру. ФО *жалів яструб курку, доки всю обскуб; хвостиком виляє й курочок хапає; щебече як соловейко, а кусає як гадюка* символізують підлість,

підступність. Зазначені фразеологізми описують людину, яка може мати привабливий зовнішній вигляд або поводитися дружелюбно, але при цьому бути небезпечною або негативно впливати на інших. Отже, це нагадує нам про необхідність бути пильними та не довіряти лише зовнішньому враженню, оскільки деякі люди можуть приховувати свої справжні наміри або характер під ласкавими словами й зовнішнім спокоєм.

Про особу, яка завдає шкоди, кажуть: *молодці як горобці: всюди їх повно і всюди шкоду роблять*. Фразема *пустити вовків між вівці, лисиць на курей, а мух на мед* реалізує значення «навмисне заподіяти шкоду кому-небудь». Підпал чогось, виклик пожежі з метою розплати, помсти маніфестує фразеологізм *пускати/пустити (червоного) півня кому*. ФО *ловить яструб безкарно кури, а голуба й за просо б'ють* описує людей, одна з яких чинить велику шкоду та не несе за це відповідальність, а іншу карають і за дрібниці.

Фраземи, на зразок: *умиватися як качур; гарний півень; як щиголь*, використовуються як позитивна оцінка хлопця/чоловіка, який старанно турбується про свою зовнішність і чистоту. Стійке порівняння *як ластівочка* слугує для вираження похвали та високої оцінки зовнішньої привабливості дівчини/жінки. Зокрема підкреслюється її охайність, елегантність та бездоганний стиль, а також її граціозність та витонченість. Натомість неохайність, неакуратність, недбалість описують за допомогою таких фразем: *писати як качка хвостом по воді (як сорока по тину); писати (дряпати) як курка (лівою) (діал. лабою; ногою) (діал. бабрає ги курка лабов (бабрати – писати некаліграфічним почерком); як курка по воді; як курка походила; як півень хвостом (начеркав)*. Крім того, за допомогою ФО *курачі лапи* характеризують непривабливий або недоглянутий зовнішній вигляд ніг або стоп людини. Вислів походить від порівняння з лапами *курки*, які вважаються грубими та неестетичними.

Примітно, що балакучу особу описують так: *співати (виводити; розливатися; заливатися) соловейком (солов'єм); скрекотати (скреготіти;*

торохтіти; цокотати; чваркотіти; щebetати) як сорока; діал. цорконит ги сорока (цорконіти – говорити швидко, не вгаваючи; цокотати); говорити як сорока білобока; мовчати як сорока в гостях; розводити (гонити; говорити про) Химині кури; от і поніс Химині гуси! «говорити про що-небудь пусте, не варте уваги». Натомість про мовчазну жінку кажуть: мовчить як курка. Опозиція «балакучість – мовчазність» наявна у фраземі цокотала сорока пугачеві і про те, і про се, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: «Пугу!».

Того, хто дуже гарно, складно розповідає щось, характеризують так: *як щиголь співає (співа)*. Однак про особу, яка не має здібності до ефективного й майстерного висловлювання, не здатна передавати свої думки чи ідеї зрозуміло й переконливо, кажуть: *із нього промовець як із грака (рака) соловей*. Вислови *вилетіти (вискочити; вистрибнути) як горобець зі стріхи; не туди чирка носом кирує (сидить)* вживають на позначення того, хто недоречно, недоладно або невчасно говорить що-небудь чи виступає з чимось. Про швидку зміну теми чи об'єкту розмови жартують так: *із ворон почали, а на сороки перевели; почне про воли, кінчає про голуби*. Наведені фразеологізми вказують на безладність або нелогічність мовлення, коли особа розповідає щось непослідовно, переходячи від однієї теми до іншої без чіткого зв'язку. Зрештою, це може призвести до заплутаних або незрозумілих висловлювань, що важко сприймаються або розуміються оточуючими.

ФО *сорока на хвості (крилі) принесла (вістку); сорока летить, а собака на хвості сидить* свідчать про повідомлення якої-небудь новини. Відзначимо фраземи, пов'язані з персоною, яка полюбляє поширювати не підтвержені фактами чутки, звістки про кого-, що-небудь: *хвостата сорока; сорока – сороці, ворона – вороні (грак – гракові, дурень – дурневі) (та й піде чутка); розкажи куриці, а вона всій вулиці; ніхто не буде знати, тільки сич, та сова, та людей півсела; рознести як сорока на хвості (по селі); язик як у жовни*. Вислів *всяка сорока від свого язика страждає* вказує на те, що пліткарство не призводить до добра. Відповідно акцентується увага на

обережності у власних словах і висловлюваннях, адже неконтрольована мова може мати негативні наслідки й призводити до конфліктів, непорозумінь або інших проблем.

Відома фразема *ловити тави (тав)* стосується того, хто розглядає все навколо з надмірною цікавістю. Натомість ФО *не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти; нехай твого батька журавлі, а мого чаплі* символізують байдужу людину. Про особу, яка критикує кого-небудь за якісь вади, недоліки чи помилки, не помічаючи власних, можливо значно більших, зауважують: *докоряв ворон галці, що чорна; не знає сова, яка сама, зате інших бачить*. Наведені ФО нагадують про важливість самоаналізу, самокритики та усвідомлення своїх власних слабкостей. Більше того, аналізовані вислови ставлять під сумнів об'єктивність або справедливість критики, яка здійснюється тим, хто не може об'єктивно оцінити свою власну ситуацію. Про персону, апатичну до справедливих зауважень інших, говорять: *як солов'ю; (зійде) як (мов; ніби) із гуски (гусака; гуся) вода*.

Досить значний за обсягом ряд ФО вказує на кмітливу особу: *не дурний (такий) крук пустити (випустить) (щоб впустив) із рук; чує курка носом, де поживиться просом; і сліпа курка зерно знайде (деколи найде зерна(я); розумна як совиця й хитра як лисиця; сова знає, де кури ночують*. Натомість для опису нерозумної людини використовують ще більшу кількість висловів: *ворона літає, а дурень голову задирає; умний як вутя: воду п'є й назад падає; летіти як горобці на вогонь; страшне перо не в гусака, а в дурака; знати курячу петельку і ту не всеньку; соловейко в голові щебече (співа) в кого; дурний думає, як сорока літає*.

Примітно, що неосвічену, неграмотну, але з претензіями на освіченість, персону іронічно характеризують так: *грамотний як попів індик*. Зауважимо, що вислови *сліпий як сова; сліпа тетеря* асоціюються не лише з особою, яка погано бачить, а й з тим, хто є недотепним.

Фразема *літати на журавликах* фігурує зі значенням «погано навчатися в школі, одержувати двійки». ФО *як мокре гуся; уміти, що курка*

забула характеризують персону, нездібну, неспроможну робити, виконувати що-небудь. Фразеологізм *жінчині гроші півнем співають* засвідчує безрозсудне, неефективне витрачання коштів, що часто пов'язане із задоволенням дорогих або непотрібних бажань. Вислів *покрутити біля лоба як горобець крилами* означає показати жестами, що хтось несповна розуму. Важливість здобуття повноцінної освіти, щоб бути компетентним та успішним у практичній діяльності, підкреслюється у фразеологізмі *краще сороці без хвоста літати, ніж письменному уміти читати та не вміти писати*. Розумну й нерозумну людину жартівливо порівнюють у таких стійких одиницях: *яйця курей не учать; мудріші тепер яйця, ніж кури; тепер яйця старше й курей; старої курки яйце*.

Такі негативні риси, як жадібність, ненаситність, неконтрольований споживацький спосіб життя, передають фраземи: *ворона хоч мала, а рот великий; мала ворона, а великий кусок м'яса ковтає; проси у ворони сиру (сира); вороняче горло; за копійку горобця в полі догнати (дожсене); горобця (в полі) за гроші (за копійку; за двадцять копійок) (на колінах) заганяє; горобця в полі може заганяти за копійку; за руб (і) горобця в церкві (чистім) полі заганяє; унадився журавель до бабиних конопель; усяка курка не дурна: не від (од) себе, а все до себе гребє; дав курці грядку, а їй і городу мало; скоріше в курки молока випросиш; ласий як лис на кури; ворона (сорока) скаже, що сир, та й з'їсть (ухопить)*. Наведені ФО виражають непостійну та незадоволену природу деяких людей, які ніколи не задовольняються тим, що вже мають, і завжди хочуть отримати ще більше.

Хитрість позначають ФО, на зразок: *каркає як ворона, а хитрий як чорт; хитра (хитрий) як Панасова гуска (курка; сорока); «Не до вас, гуси, я йду, – водиці напиться», – каже лисиця; качок заганяти (качки заганять); як (мов; немов; ніби) курячим зубом обчеркнутий; шпаками годований*. Про особу, яка приховує свої дії або вчинки, вигадує неправдиві історії, намагаючись виглядати невинуватою, свідчить вислів *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав, що полетіла*.

Хитрість, що призводить до негативних наслідків саме для тієї особи, яка виявляє таку поведінку, описують за допомогою фраземи *хитрив, хитрив та й став, бо за курку горобця дістав*. Семантику використання особою лестощів, компліментарності, підношень, зайвої запопадливості й люб'язності в корисливих цілях для вилучення будь-якої вигоди втілює вислів *як заставить по-курячій, Сидір кудкудакає*. Хитру особу й нерозумну, наївну зіставляють у таких висловах: *горобці шкоду роблять (крупу з'їли), а синиця в спаш упаде (клітку попала); синиця шкоду робить, а журавель попадеться*.

Про людину, яка є меткою, моторною, вправною в роботі, діях, зауважують: *спритний як Матвій до куропатів; (він спритна людина:) із вареного яйця (із вареної крашанки) курча висидить (вилупить)*. Семантику «з'їсти щось смачне швидко, не добираючи смаку» передає одиниця *упоратися як курка з алмазом*. Водночас фіксуємо вислови, що номінують повільність, нерішучість: *індик думав (думав) та й у борщ попав (аж йому голову втяли); індик хоч не співає (співа), та багато думає (дума)*. Невправність особи виражає ФО *набудувати як сорока* «побудувати житло невдало».

В українській мові семантику гордовитості, пихатості, зарозумілості передають такі стійкі одиниці: *ходити (походжати) гоголем (гускою; павичем; півнем; як пава (павлін; півень); і на горобця не гляне; нести (свою) голову (високо) як гуска (гусак); гордий як гусак (на вигоні) (індик; орел; павич; півень; сокіл); горда як пава; видно паву і по носі, що бродила по просі; піти як павич; задерти хвоста як півень; не показуй пугачеві дзеркала, бо він і так знає (сам знав), що гарний (красний); знає сова, що красна сама*.

Про людей, які часто люблять хвалитися, кажуть: *кричать як горобці на дощ; хвалилися гуси, що їх предки Рим спасли; пнутися як жаба до гуски; пижитися як індик; рисак із-під квочки; хвалилася синиця, що море запалить*. Діалектна фразема *жаба-цьотка-бузько-дедько* указує на того, хто безцеремонно втручається у справи, які його не стосуються. ФО *курча*

сльота позначає невідступну, набридливу особу. Натомість про сором'язливу постать говорять: *сидить як квочка на кублі; встидлива як лебідка*.

Про того, хто регулярно вдається до конфлікту, бійки, сварки, глузування з інших, кажуть: *драчливий півень ситий не буває*. Цей вислів підкреслює залежність конфліктної поведінки від недостатнього задоволення потреб або нещасливого стану особи. Коли людина має достатньо матеріальних, емоційних ресурсів, мир і гармонія стають переважальними, а агресія – непотрібною.

Фразема *невдячний мов ледачий горобець* функціонує для критики людини, яка не висловлює вдячність за отриману допомогу, підтримку або ласку, і при цьому не проявляє активності або зусиль для самостійного досягнення успіху або розв'язання проблем.

Обачність, розсудливість, спостережливість вербалізується за допомогою ФО *добра квочка одним оком зерно бачить, а другим шуліку*. Натомість фраземи *ворон ковтати; гав (галок) ловити* пов'язані з неуважною персоною, яка не зосереджується на деталях або не приділяє достатньої уваги важливим аспектам. Як наслідок, це може призводити до помилок, неправильних висновків або недосягнення бажаних результатів.

2. ФТГ «Емоційні стани»

Засвідчуємо значну кількість ФО з компонентом-орнітономеном, що пов'язані з емоційними станами особи. Життєрадісну, жваву, енергійну людину характеризують за допомогою фразем, на зразок: *веселий як горобець (горличка; дрізд; весняний жайворонок); горобець на все удаець; хоч солов'єм співати; бадьоритися як та чапля*. Виокремлюємо й фразему *ворону проковтнути* у значенні «сміятися, широко відкриваючи рота». Стан цілковитого задоволення життям, відчуття безмежної радості, яких зазнає хто-небудь, виражає фразеологізм *щастя – не курка, решетом не накриєш*. Зазначена ФО нагадує нам, що справжнє щастя залежить від нашого ставлення до життя, наших внутрішніх цінностей, взаємодії з іншими людьми

та власного розвитку. Воно не може бути отримане через матеріальні блага або зовнішні обставини, які можуть бути непостійними.

Натомість існує низка фразем зі значеннями смутку, розпачу, невдачі: *як ворона обмочена; шукав корову, а попав ворону; битися як горлиця; опустити крила як обскубана гуска; плакати неначе зозуленька кує; скиглити як чайка; моє щастя таке, як у тої (тієї) курки, що качата вивела (водить); (виглядати) як мокра (вимочена) курка; мов курчата (як курчат) погубити. ФО жінці плакати, що гусакові босоніж ходити* асоціюється з жіночою емоційною слабкістю. Зауважимо, що у вказаній фраземі наявний стереотип: жінка є надто емоційною та звертає увагу на дрібниці. Варто пам'ятати, що кожна людина, незалежно від статі, має різні емоційні реакції та рівень чутливості. Фразеологізми, на кшталт: *уже нема тої (тієї) курочки, що два яєчка несла на день; поминай як звали ту курку, що золоті крашанки несла; вмерла та курочка, що несла татарам золоті яйця*, використовуються для вираження ностальгії або втрати, коли ми згадуємо про когось або щось, що було цінним або цікавим у минулому, але більше недоступне або вже не існує. Отже, наведені ФО наголошують на тому, що потрібно цінувати й бути вдячними за блага, можливості та позитивні аспекти нашого життя.

Про людину, яка відчує сильний гнів, роздратування або обурення, говорять: *накапузитися як горобець на дощ; роззявити губу (розпустить губи) як жаба на гусеня; розлютитися (розпалитися; пнутися) як жаба до гусяти (каченяти; на каченята); розпорощатися як квочка на яйцях; надутися як кулик на вітер; надутися (наприндитися; напужаний) як (мов; ніби) індик; напустити брови як пугач (пущик; пугало; сова); надутися (насупитися; ходити; бути; надутий; сердитий) як сич у лісі (на дощ; вітер; мороз; негоду; курі; сову; галушки); виглядати як сова; набубнявітися як страус. Песимістично налаштовану особу характеризують так: *вороняче гніздо в голові мати*. Цей вислів передає ідею, що у такої людини є тенденція бачити негативні аспекти в усьому та виявляти схильність до негативних думок.*

Вислови за курку судилась — гусака несе; лучив ворону, а попав у корову; цілив у орла, а попав у вола; Отак! Не бродячи качку піймав! втілюють щасливий перебіг обставин для когось. Про людину, яка досягає успіху в чомусь, говорять: *кури ведуться; багачеві ведеться (у кого щастя заведеться), бо йому (у того) й півень несесться*. Проте у разі, коли комусь не таланить у чомусь, кажуть: *десь у людей і курка піє, а в мене й когут не хоче; коли не ведеться, то й курка не несесться; трапилося сліпій курці зерно, та й тим удавилася; півень нижче пупа клюнув; мавши сокола в руках та впустити*.

Семантику зосередженості передають такі стійкі одиниці: *дивитися як ворона на золото (як півень на тік); поглядати як стрілець на орлицю; заглядати (дивитися) як сова на зайця (на мишу); дивитися (заглядати; зазирати) як сорока в (на) (голу; мерзлу) кістку (у маслак; на сир; на подвір'я)*. Наведені вислови описують стан людини, який характеризується високим рівнем уваги, відсутністю відволікань, свідомим витрачанням енергії та ефективністю у виконанні певних завдань. Відзначимо й ФО *запустити журавля* з семантикою «уважно читати щось». Емоційний стан захоплення певним заняттям, коли особа відчуває високий рівень енергії, відданість і концентрацію на чому-небудь, символізують фраземи, на зразок: *мати бузька; давати дрозда; сидіти крячкою; півень коли піє, то й очі жмурить; сидіти як соловейко на калині*. ФО *пасти ластів'ят* вказує на перебування кого-небудь у задумі.

Спокійну, врівноважену персону, яка знаходиться у стані внутрішньої гармонії, описують так: *тихий як голуб; тиха як голубка; спокійний як курка на сідалі*. Натомість хаотичну поведінку, неорганізований спосіб дій людини вербалізують такі вислови: *товктися як ворона у гнізді; мотатися як горобець по сараю; ходити як горобець по конюшні; чуткий як качка (утка); розходитися як квочка перед бурею; вовтузитися як квочка на воді; бігати як жарена курка (курка по гарячому попелі); крутитися наче курка в решеті; усіх курей розлякати; кричати як сорока; вертітися (крутитися) як*

сорока на тину; Крім того, існує ФО *щитать (рахувати) курей*, що використовується для опису постійних конфліктів і сварок у стосунках із сусідами або іншими людьми, підкреслюючи негативний аспект таких взаємин.

Примітно, що метушливій, нетерплячій особі кажуть: *не поспішай, бо горобці спішили, та маленькими (ся) вродили*. Фразеологізми *носитися (бігати) як (мов; ніби) курка (квочка; півень; петух) з (за першим) яйцем* стосуються особи, яка приділяє незаслужено значну увагу чому-небудь. Зацикленість людини на певній ідеї, бажанні чи мрії втілюють ФО, на зразок: *голодній курці просо на думці; кому що, а (сліпій) курці (усе) просо (сниться); спить сова (лисиця), а курей (кури) бачить (баче); спить, а Химині кури бачить; рудій лисиці усе курчатко сниться*. Зауважимо, що подібна ув'язненість у власних думках чи прагненнях може бути безперспективною або неприродною, коли особа стає перенасиченою однією ідеєю та втрачає зв'язок із реальністю. Про того, хто ніяково, спантеличено почуває себе, кажуть: *сидіти як сорока у сливах*. Почуття, стан людини, дуже враженої чимось незвичайним, дивним, незрозумілим, передають такі фраземи: *дивитися як курка на перший сніг; дивуватися як сич на сову; витріщити очі як сова*.

Вислови *сидіти як курка (квочка) в гнізді (на яйцях); сидіти крячкою* характеризують особу, яка перебуває в нерухомому положенні або знаходиться де-небудь безвідлучно, нікуди не виходячи чи не від'їжджаючи. Порівняння з *куркою*, яка сидить у своєму гнізді, підкреслює безпечність, затишок та незалежність від зовнішнього світу. Людина, якій приписують наведені ФО, проявляє поведінку, що характеризується пасивністю, відсутністю бажання або можливості вийти зі звичного середовища, або є відірваною від подій і розвитку, зосередженою на своїх повсякденних справах. Про особу, яка не схильна часто змінювати місце перебування, кажуть: *не вилітала ворона замолоду у вирій, то й не полетить на старість*. Наведена ФО також використовується для підкреслення того, що якщо

людина не розвивалася, не робила успішних кроків у молодості, то, ймовірно, вона не матиме здобутків й у старості.

Відзначаємо фраземи, що функціонують як емоційні вигуки. Вислів *нехай ще сорока побіліє* кажуть у значенні «нехай ще трапиться щось незвичайне». *Ах ти куряча сліпота!* слугує емоційним вигуком до некмітливої людини. *ФО чи й не півень!* уживається, коли треба розвінчати пихату особу (переважно, коли вона удає з себе великого керівника). На лихе слово відповідають: *Тю! З дуплатого дуба сич вилетів*. Вислів *з'їли гади гусака!* слугує емоційним вигуком у випадку, коли щось пропало. *Дуй канарки* – викрик обурення поганим суддівством у футболі. Вживання фразеологізму *лунь тебе (його та ін.) вхопить* підкреслює загрозу для особи, якій це адресовано, потрапити в неприємну, небажану або навіть небезпечну для життя ситуацію, яка може виникнути в результаті недбалості, необережності чи неслухняності. Зауважимо, що цей вислів може використовуватися як серйозна загроза або просто випадкова фраза в жартівливому контексті.

3. ФТГ «Фізичні особливості»

Варто також звернути увагу на ФО з назвами птахів на позначення фізичних особливостей. Про людину, сповнену енергії, жвавості, активності, яка швидко виконує певну роботу та є невтомною у своїй діяльності, кажуть: *горобчик – жвавий хлопчик; вертлявий як горобець; як жевжик* (те саме, що *горобець*); *бистрий* (*меткий; швидкий*) *як ластівка* (*перепілка; сокіл; коршун*); *бігати як курка до сідала* (*як смалений півень; як чижик*).

Натомість ідею повільності, неспішності або малоактивності передають такі ФО: *(і) зозуля за роботою закує; як мокра курка* (*як змоклі кури*); *курячим шагом; сонний як сова; пливти як лебедиця; вибиратися як чайка за море; повертатися (спішити) як ведмідь за горобцями* (*до горобців*); *швидкий як ведмідь за перепелицями*. Про персону, яка повільно думає, нешвидко приймає певні рішення, кажуть: *журавликів хапає туп'як*. Стан утоми, виснаження, цілковитої непрацездатності окреслюють фраземи,

на зразок: *здох канарок; лежати, відкинувши (відкидавши) ноги, як кулик після яйця; як вимочена курка; як курка вскобла*. Вислів *як сови ночували в голові* стосується того, хто відчуває сильний головний біль від втоми, безсоння та ін. Також відзначимо фразеологізм, у якому наявна опозиція фізичних станів «жвавість – стомленість»: *із дому йде, як голуб, гуде, додому повертається – і голосу позбувається*.

Існує чимало ФО, пов'язаних зі станом сну. Для прикладу, *шпака забити* «заснути, задрімати (переважно пополудні)». Семантику дрімоти виражають фраземи, на кшталт: *киснути як каня на дощ* (діал. *дожсь*); *чуняти як курка на бантах* (*чуняти* – бути в стані напівдрімоти, бездіяльності). Позіхання, як правило, супроводжує сонливість, утому або нудьгу. Указаний мимовільний дихальний рух відображено у таких ФО: *ворону (воронів) хапати* «позіхати»; *ворону проковтнути* «надто довго позіхати»; *влетить ворона кому* «хто-небудь широко позіхає». Міцний сон людини описують так: *спати і (аж) курей бачити*. Натомість про чутливий сон кажуть: *горобець (воробей) не пролетить*.

ФО *незграбний наче курка* використовується для характеристики персони, яка не виявляє вправності, координації рухів або має незграбний стиль поведінки. Це може стосуватися фізичних рухів, моторики або загальної грації та спритності особи. Відзначаємо значну кількість фразем для опису людини, яка перебуває в незручному, невпевненому, неприродному положенні: *сидіти (причепитися; примоститися) як горобець на гілці (морозі; припічку; сідалі; тернині; дроті; бантині); сидіти (умоститися) як гусь (гуска) на мотоциклі; сидіти як курка в супі (на драбині); спати (дрімати) як курка на сідалі; сидіти як півень на дроті (жердині; заборі; сідалі; шесті); сидіти (примоститися) як сорока на гілці (горбі; жердині; кілку; припічку; тернині; тину)*.

Персону, яка володіє великою фізичною силою, характеризують за допомогою компаративного вислову *дужий (сильний) як орел*. Використання образу *орла* у наведеній ФО пов'язане з тим, що він вважається одним із

найсильніших і наймогутніших птахів. Натомість слабку людину описують так: *сили як у горобця; інкубаторське курча; як курча дохле; ворона – сові не оборона; сорока у ворони просить оборони*. Про того, у кого дуже слабкі м'язи, говорять: *як у горобця коліно (на коліні; під коліном; під колінцями); як у жонатого горобця під коліном; як у старого горобця на задній нозі*. Фігурування образу *горобця* у згаданих ФО зумовлене тим, що цей птах є досить малим за розміром і його фізична сила обмежена, порівняно з іншими птахами. Про особу, яку навіть хтось слабкий може скривдити, стверджують: *горобці задзьобають; хилку лозинку і снігур зігне; підстреленого сокола й ворона клює; над пішим орлом і сорока з колом*.

Людину, яка довго мокне, вербалізує ФО *киснути як каня на дощ* (діал. *дожь*). Семантику холоду маніфестують фраземи, на зразок: *змерзнути як горобець під стріхою (як курка на дощі); гусей ловити; аж гусяча шкура вилізла; упіймати дрозда; (посиніти) як пуп індичий; сичика (сичиків) ловити (зловити; наловити; схватити); клацати зубами мов чорногуз*.

Ситість номінують за допомогою ФО, на кшталт: *голодний як мельникова курка; добре як курці біля (коло) крупорушки*. Натомість стан голоду передають такі вислови: *голодний француз і вороні рад; і горобець у роті не наслідив; голодний горобець залізе і в горнець; голодній качці все зерно на гадці; голодній курці просо сниться*.

Опозиції фізичних станів «холод – тепло», «голод – ситість» спостерігаємо у фраземі *із голоду та холоду й півень не співає, а від тепла та їжі й курка закукурає*. Цей вислів використовується як метафора для опису взаємозв'язку між благополучними умовами та виявом позитивних емоцій чи дій. Він підкреслює, що задоволені фізичні потреби, такі як харчування та комфорт, можуть мати значний вплив на настрій та активність людини.

Про особу, у якої хороший зір, говорять: *бачить (видить) як (та) сова вночі; очі ясні як у сокола*. На позначення людини з гострою або чутливою слуховою сприйнятливістю, яка здатна виявляти й розрізняти навколишні

звучи й, відповідно, може бути дуже уважною або пильною стосовно довкілля, використовують фразу *чуткий як качка (утка)*.

Крім того, фіксуємо ФО, що вказують на фізичні вади людини. Наприклад, особу з кривими ногами характеризують так: *як качка крива*. Вислови *сліпа (як) курка (сова; тетеря)*; *як курка, коли стемніє*; *куряча сліпота* вживають для опису персони, яка погано бачить. Про того, хто з віком погано чує, говорять: *глуха тетеря*; *глухий як глухар*; *Глухар Тетерович*. ФО *пускати (ловити)/пустити (зловити) півня (дрозда)* функціонує на позначення людини, яка видає фальшиві звуки під час співу чи декламації. У разі, якщо хто-небудь втратив голос чи охрип, говорять: *удавитися як зозуля осокою*; *півень засів у горлі*; *хрипіти як сорокалітня галка*. Про психічно невірноважену постать кажуть: *із гусима (чувак із гусьми)*; *півень без гребінця*.

4. ФТГ «Фізіологічні процеси»

Відзначаємо ФО, що пов'язані з вагітністю – фізіологічним станом жінки. Для прикладу, вагітну жінку описують так: *аїста ждати*; *примітити лелеку*. Вислови *ходити як гуска*; *ходити як качка (качечка)* номінують специфічний спосіб руху жінки, яка очікує дитину. На пізній стадії вагітності живіт збільшується, що може призводити до зміни центру тяжіння та впливати на поставу та ходьбу жінки. У таких випадках, ходьба може стати незвичайною або незграбною, подібно до руху *гуски*. Легкі, відносно швидкі й безболісні пологи без ускладнень та проблем характеризує ФО *народити як курці знести яйце*.

Народження дитини широко відображено в українській фразеології. Наприклад, переважно у розмові з дітьми жартівливо кажуть: *аїст (аїсти) (у клюві) приніс (принесли) (на крилах) (упустив; пролітав; прилетів до кого-небудь; круг почоту зробив)*; *аїста зловили*; *боціон залітав (приносить)*; *бузьки принесли*; *чихотливий бусел приніс на кубло*; *бусень приніс*; *голуби принесли (на крилах)*; *журавель (на крилах) приніс*; *журавлика вловили (впіймали)*; *зозуля підкинула*; *курка знесла*; *лелека (лелек; лелеки) принесла*

(*приніс; принесли; завітав; навідався*) (*на поріг дома; із теплих країв; у кошику*); *прилетів (прилетіла) лелека (тебе приніс)*. В основі наведених висловів – вірування, що лелеки, журавлі, голуби, зозулі, кури приносять дітей.

Також існують фразеологізми, що стосуються смерті – невідворотного процесу припинення життєвих функцій організму. Наприклад, семантика «бути близьким до смерті» закарбована у вислові *поглядати на ворон (воронове)*. ФО *жити на воронове; зозуля не закує кому* функціонують зі значенням «померти». Із похованням людини пов'язана фразема *поїхати (віднести) на воронове*.

5. ФТГ «Психофізична залежність»

Фіксуємо вислови, що асоціюються із уживанням спиртних напоїв. Для прикладу, із процесом пригощання горілкою на відзначення якої-небудь пам'ятної події пов'язана ФО *виставляти гусака*. Відзначаємо й вислів *перша чарка колом, друга – соколом, а решта дрібними пташечками*. Наведена ФО використовується для опису ефекту впливу алкоголю на людину, особливо коли вона вживає його у поступовому або поетапному режимі. Зокрема наголошується на зменшенні впливу спиртного з кожною наступною порцією.

Особу, яка вживає алкоголь у надмірній кількості, описують так: *п'є горілку як гуска воду*. Указана ФО наголошує на інтенсивності або нестриманості вживання спиртного, підкреслюючи відсутність у людини контролю або поміркованості, що може мати негативні наслідки та вказувати на неправильне споживання алкоголю або зловживання ним. Про нетверезу особу, яка хитається, втрачає рівновагу, говорять: *іде, качки заганняючи; бач, як качки заганяє*. Фразеологізми *і грак не скаже; як гуска води; білий орел; очі (очи) як у солов'я (соловія; соловейком; солов'єм; соловйом)* пов'язані зі станом алкогольного сп'яніння. Як відомо, похмілля – стан організму, який відчувається наступного дня після надмірного вживання алкоголю. Страждаючого похміллям турбують сильний головний біль, нудота, сухість і

неприємний смак у роті, сильна спрага, озноб, який змінюється відчуттям жару. Виокремлюємо ФО, які вербалізують указаний синдром: *дятли довбуть; у роті як кури нагадили.*

6. ФТГ «Зовнішній вигляд»

6.1. ФТП «Частини тіла»

Тіло людини складається з різних частин, кожна з яких виконує свої функції. Фіксуємо вислови, що стосуються вказаної тематики. ФО *ноги як у курячого злодія* використовується для жартівливого опису особи з непропорційно довгими або незграбними ногами. Відзначимо й фразему *шия мов у гусака* у значенні «довга, тонка, неестетична». Із очима людини пов'язане стійке сполучення *очі як у сови (як яйця курячі)*. Цей вислів може мати різні відтінки значення. Наприклад, описувати персону з пронизливим поглядом, яка легко помічає навколишні дрібниці або має здатність бачити далеко та чітко. Також аналізована ФО може вказувати на особу з виразними очима, які вражають своєю красою або неординарним виглядом. Фразема *галки літають* вказує на темні плями перед очима.

Відзначимо порівняння, які використовують, коли говорять про чий-небудь тоненькі брови: *як ластівчине крило; брівки як у перепілки*. Заокруглені брови образно номінують так: *совині брови*. Крім того, брови гострої форми позначає вислів *брови як у сича*. Довгий ніс особи описують так: *ніс як у дятла; хто б дятла знав, якби не його ніс*. Про видовжений ніс із горбинкою кажуть: *наставити носа як бусько*. Натомість ФО *ніс як у горобця* означає «дуже малий».

Фразема *хоч гусей бий* описує дуже круглолиде лице людини. Про веснянкувате обличчя зауважують: *рябий як гороб'яче (сорочаче) яйце (як зозуля); хоч (хоть) курчат паси* (в основі вислову метафоричне порівняння розсипаного на землі зерна та ластовиння). На позначення блідолицької персони використовують фразему *блідий як голуб*. Про людину з нездоровим кольором обличчя кажуть: *синій як гусячий (курячий) пуп*.

6.2. ФТП «Вродливість/невродливість»

Про вродливого, гарно вбраного хлопця/чоловіка говорять: *гарний як лебідь; як орел (сизокрилий); не бачила сова орла (сокола), (а) як уздріла, (то) аж зомліла (умліла); гарний павлін (як павич); крашений півень; як півень; гарний (вродливий) як (наче) сокіл (ясний)*. Натомість привабливу дівчину/жінку змальовують так: *(гарна) як горлиця (зозулька водяна; лебідка); красива як синичка; (пишна) як пава* «розкішна, у багатому, яскравому, барвистому вбранні». Крім того, про миловидну особу жартівливо говорять: *сороки вкрадуть*. В основі вказаного вислову – натяк на схильність *сорок* красти всілякі блискучі («красиві») речі: ложки, виделки тощо. Особу, вбрану в біле чи не засмаглу, характеризують так: *білий (біленький) як лебідь*.

Натомість для опису некрасивої людини функціонують ФО, на зразок: *гарний як обципана ворона; гидке каченя; (ходити) (як) мокра (змокла) курка (як змоклі кури); як курка обпатрана; вродлива як сова*. Фраземи *(як) півень (петух) гамбурзький (крашений; розмальований; обципанний); вирядитися як півень на ярмарок; виступати як чапля в пантофлях* вказують на персону, одягнену погано, без смаку, строкато. Якщо комусь щось зовсім не пасує, зазначають: *личити (пристати; іти) як вороні намисто (горобцю копито; гусаку роги; гусці галстук)*. Непомітну, непоказну постать характеризують так: *сірий (сіренький) як горобець (горобчик; перепеличка; соколине крило)*.

Відзначимо й ФО, у яких акцентується увага на значній зовнішній відмінності певних людей. Наприклад, вислови *схожий (подібний; схожий) як півень на курку (як сова на яструба)* використовують із іронічною метою в значенні «зовсім не схожий».

Важливо зазначити, що вродливість і невродливість є суб'єктивними оцінками, оскільки вони залежать від особистих смаків, переконань і вподобань кожної окремої людини. Що одній особі може здаватися привабливим, іншій – не подобатися.

6.3. ФТП «Охайність/неохайність»

Про людину, яка причепурюється, жартівливо говорять: *фуфуритися як індик (індюк)*. Охайну персону вербалізує ФО *свіжий як курятко*. Натомість про брудну, невмивану особу потішно кажуть: *горобці колодязь перекинули в кого; зачмоканий як мокра курка; біла як сорока*. Вислів (як) *кури ночували у вухах (в ушах)* уживають для вказівки, що у кого-небудь брудні вуха.

6.4. ФТП «Худорба/повнота»

Про худого, виснаженого хлопця/чоловіка кажуть: *сороки й ворони крізь ребра (між ребрами) літають; худий як горобчик; сухий як безперий горобчик; як у горобця лікоть (локоть); як півень колгоспний*. Струнку, худорляву дівчину/жінку номінують *тонка мов (як) та чапля*. Крім того, ФО *індюшиця горбата* функціонує для опису нестатурної жінки.

6.5. ФТП «Зріст»

В українській фразеології високу на зріст людину описують так: *високий як бузько (дрохва; дрофа); горобців руками ловить; цибатий (довгоногий) як журавель; довгонога мов (як) та чапля; ноги як у чаплі; як чапля (цапля) (на каблуках); чапля ходяча*. Крім того, існують вислови у формі звертань на позначення дуже високого чоловіка: *дядьку (дядю; дядь), дістань(те) (подай(те); дай; видери) горобчика*. Про дуже високу жінку кажуть: *висока як дрохва (дрофа)*. Натомість про того, хто є низького зросту, говорять: *із голуб'ячий ніс; горобцю по кісточки (по коліна; по (під) хвіст); трохи більше за горобця; сказано: велика птиця, як горобець; маленький як горобеня (горобець; гороб'ячий (горобиний) ніс; курчатко); як курча за лопухом*.

6.6. ФТП «Волосся»

Про особу з темним волоссям говорять: *чорний як ворон (вороняче крило; галка; крук)*. Жінку з поганою, неакуратною зачіскою або рідким нерозчесаним волоссям характеризують так: *на голові ворони гнізда ліплять; на голові кури гребуться; курка обскублена (обскубана); курячий празник*.

7. ФТГ «Вікова характеристика та розумові особливості»

Мудру, досвідчену людину переважно літнього віку вербалізують за допомогою низки ФО: *розумний як ворон; старий ворон густо (пусто) не криче; бита ворона; стріляний (старий) горобець; старого (стріляного) горобця не підманиш (на полову не зловиш; на полові не обдуриш); знає старий горобець усі шпари в клуні; старий сич*. Натомість наївну, недосвідчену переважно молоду постать характеризують такі фрази: *жовторотий горобець; даватися (датися) як горобець на полову; стріляти (бити) з гармат по горобцях; з (із) орудії та по горобцях; смішити горобців; горобцям посміхатися; думати про зелених горобців; зелений півень; не бачити смаленої сови*. Відзначаємо й вислів *манити як горобця на полову*, що пов'язаний із ситуацією, коли хтось використовує обманливі обіцянки або звабливі пропозиції, щоб спонукати іншу людину зробити щось або отримати певну послугу чи вигоду від неї. Наведемо приклад ФО, яку жартівливо вживають у разі, коли молодша чи малообізнана людина намагається повчати старшу або більш досвідчену: *курча курку (курицю) вчить*.

Фіксуємо фразему, де представлена опозиція «молодість – старість»: *коли молод бував, під колінця голубця вибивав, а як стар став, всього того перестав*. Вказана одиниця описує старшу особу, яка з ностальгією згадує про минуле й тужить за юними роками. Нерідко ознакою літньої персони є сивина, яка переважно асоціюється із шанобою, повагою: *сивий (білий) як голуб (лунь; шпак); сива як ворона (голубка; зозулька; сова)*. Вислів *канають стрижі* характеризує повільний темп руху людей поважного віку. Про особу у віці кажуть і так: *старий як тетеря; як стара чапля*. Немолода жінка інколи характеризується як зла, сварлива. Звідси й ФО *стара ворона*.

8. ФТГ «Соціальні стани»

8.1. ФТП «Заможність/бідність»

Зафіксовано також різноманітні ФО на позначення соціальних станів. Наприклад, заможність, грошовитість передають вислови: *(там) (грошей) (і) кури не клюють; у грошах кури купуються*. Відзначаємо й фразеологізм *так*

живе як гуся на воді, що характеризує особу, яка не має фінансових проблем, тому веде безтурботний, легкий і комфортний спосіб життя, не потребує регулярної роботи чи виконання складних обов'язків. Натомість виокремлюємо більш численний ряд фразем для опису низького матеріального стану, відсутності достатку або обмеженості у засобах для задоволення потреб: *вороні де не літять, та на смітник сідають; і цариця ворона, коли спаде корона; бідний як горобець безперий; у пустій стодолі горобці не тримаються; сидить у гостині, а дома горобці свищуть; бідняк, що грак – із долини та в байрак; доробився як гусь на воді; дожитися до білого лебедя; бідний тоді їсть курку, як сам хворий або курка слаба; і соловейко не співає, коли їсти не має; розживемось як сорока на лозі, а тінь на воді.*

Також спостерігаємо у висловах опозицію «заможність – бідність». Наприклад, фразеологізм *держав дві корови, тепер дві ворони* використовується для опису ситуацій, коли у когось відбувається втрата значних ресурсів, авторитету або впливу. Він наголошує на тому, що становище або статус зазнали негативних змін і не є такими сильними чи впливовими, як раніше.

ФО *багатому і чорт яйця несе, а вбогому й курка не хоче* акцентує увагу на тому, що заможним людям, які мають значні матеріальні ресурси, статус або владу, легше отримати додаткові переваги, підтримку або послуги, ніж бідним, у яких матеріальні ресурси досить обмежені і які, відповідно, мають менші можливості.

8.2. ФТП «Скрутне становище, безвихідь/невлаштованість»

Поняття «опинитися в небезпечній ситуації» закарбовано в семантиці сталих одиниць, на кшталт: *попасти (потрапити) як ворона в юшку (півень у борщ); упасти (в біду) як курка в борщ (сьорбавку; воду); біда тій курці жити, на котрій яструба вчать ловити*. Про людину, яка, довго перебуваючи де-небудь, зазнала чогось неприємного, кажуть: *добутися як*

сова на току. ФО *виграти бузька на костелі (костьолі)* пов'язаний із особою, яка, граючи в азартну гру, нічого не виграла, а до того ще й програлася.

Вислів *заплутатися як ворона в сільці* стосується персони, у якої виникли труднощі під час розв'язання певних проблем. Зокрема, акцентується увага на тому, що особа відчуває сильну розгубленість, безпорадність, адже вона не може знайти вихід зі складної ситуації. Стан, коли здається, що немає можливості або виходу зі складної ситуації або проблеми, описує ФО *хоч пень об сову, хоч сову об пень, а все сові лих*. Про персону, яка не має доступу до повноцінного життя, гідних умов проживання або рівних прав і можливостей, які мають інші, зауважують: *бути (жити) на курячих (пташиних) правах*.

ФО *(його) (і; й) кури загребуть (заклюють)*; *курка лапою загребе* вказують на те, що хто-небудь може пропасти, безслідно загинути або опинитися в скрутному становищі. Натомість, якщо хтось уже безслідно зник, кажуть: *кури заносили кого*.

Фразема *гніздиться як чайка на болоті* вказує на особу, яка мешкає в невідгданім, неприступнім місці. Вислови *жити як горобець під стріхою (як сорока на тину (кілку; тернині))* характеризують того, хто живе невлаштовано, непостійно. Складне життя в іншій країні вербалізує фразема *на чужій сторонці поклонися й воронці*.

8.3. ФТП «Рівність/нерівність»

Відзначаємо ФО, що підкреслюють рівність, однаковість чи подібність між особами. Наприклад, вислів *синиця – горобцю сестриця* вказує на дві людини або групи людей, які є спорідненими, близькими або мають схожі характеристики. Фразеологізми *ворона до ворони сідає, кожний рівного собі шукає; грак грака (кулик кулика) бачить здалека* відображають природну потребу людей у спілкуванні та формуванні зв'язків із тими, хто близький за духовними, соціальними або іншими характеристиками. Натомість нерівність соціального статусу, сили, значущості між людьми уособлює низка таких висловів різної образності: *вороні соколом не бути; де соколи літають, туди*

ворони не пускають; не спаруєш голубки до півня, бо голубка півневі не рівня; побратався собака з горобцем; орел не пристає з горобцями; не грати горобцеві з соколом; гусь свині не товариш; прирівняв солов'я до зозулі; кулик на місці соколинім не буде птичим господином; куди орли літають, туди сороки не пускають; не бачила сова орла, а як уздріла, то аж зомліла; сова соколу не пара; сова не виведе (не приведе) сокола, а такого чорта, як сама; хоч би сова попід небом літала, то соколом не буде.

Порівняння двох осіб, одна з яких є кращою за певними характеристиками, наведено у фраземі *горобець – молодець, а ластівка краща*. Ця ФО використовується для підкреслення різниці в якостях, навичках або вдачі між двома особами. Указаний вислів свідчить про те, що хоч одна особа може бути вправною чи успішною в чомусь, завжди може бути хтось кращий за неї. Про посередню людину, яка не досягла чогось значного в житті або нічим не виділяється з-поміж інших, кажуть: *ні пава [й] ні тава (ворона); ні чорт, ні зозуля; від ворон відстала, до пав не пристала; не вартий (не варт; не стоє) і курчати*.

9. ФТГ «Взаємини між людьми»

Чимало ФО стосуються взаємин між людьми, що є надзвичайно важливим аспектом нашого життя. Вони визначають спосіб, яким ми спілкуємося, співпрацюємо та сприймаємо інших осіб. Потрапивши в певне середовище, варто дотримуватися прийнятих у ньому правил поведінки, звичаїв, законів тощо. Це підтверджують такі фраземи: *у ворон – воронячий закон; між воронами живеш, по-воронячому й крякай; вліз (попав) між (межи) ворони, каркай (кракай), як (і) вони (они); між воронами – будь вороною, між солов'ями – співай солов'єм (соловійом); між воронами й сорока по-воронячи кряче; між сороками – по-сорочячому, між воронами – по-воронячому, а між людьми – по-людському*. Соціальний лад, дисципліну, дотримання певних законів, правил вербалізує ФО *усі по містах, як горобці по гніздах*.

Прояви готовності, бажання приймати гостей і пригощати їх символізують такі фраземи: *сорока гостей кличе; сорока скрегоче, бо гостей хоче*. Вислови *і гуси вола з ніг звалють, як їх багато; дружні сороки й орла заклюють* асоціюються зі згуртованістю. ФО *ворона вороні (сокол соколу) ока (очей)* не виклює характеризують людей, які об'єднані спільним походженням та інтересами й тому покривають один одного, а отже, ніколи не завдадуть шкоди один одному. Натомість фразеологізми, на зразок: *(одинок) як (та) зозуля; сидіти як квочка в обичайці (як щур (тур) у горах); старий сич; жити сичем (як сич)* описують відлюдкувату, самотню, ізольовану від інших особу.

Фразема *(про тебе) (і) кури не шепочуть (не шепчуть)* слугує як іронічний коментар про те, що про конкретну людину не говорять або нею не цікавляться навіть ті, від кого можна було б очікувати розмови. Наведена ФО використовується для підкреслення ігнорування або незначущості даної особи в очах інших, або її невідомості для більшості людей. Натомість персоні, дії якої всі обговорюють, твердять: *про тебе й кури говорили*. Цей вислів вживається для опису популярності, широкої відомості або розповсюдження слухів про конкретну особу. Існує й ФО *травити гусей* у значенні «звертати на себе увагу».

Вислови *на кого сороки, на того й ворони; на кого люди, на того й кури* пов'язують із людиною, з якою всі ворогують. Про того, хто не зміг задовольнити чийсь потреби або очікування, що може призводити до незадоволення або розчарування, кажуть: *ні курці проса, ні коту сала*. Особі, яка втручається в діалог чи ситуацію, які її не стосуються, говорять: *не про тебе, галочко, річ*.

Традиційно чоловіка вважали головою домогосподарства, і, як очікувалося, він був єдиним постачальником чи годувальником, що й досі засвідчено й продовжується в деяких культурах. Це підтверджують такі фраземи: *не співають курці півнем, не володять жінці чоловіком; піддаватись бабам-дурам – бути сміхом курам; куриця – не птиця, баба – не чоловік; сорока ряба, а як побіліє, тоді баб'ячий верх буде*. Проте сьогодні чоловіка не

обов'язково вважають головним у сім'ї. Це трапляється, коли жінка має значний фінансовий дохід, або чоловік є батьком, що наглядає за дітьми.

Для опису складних взаємин між певними особами виокремлюємо такі ФО: *два дими, два когути й дві господині ніколи не погодяться; два півні й дві господині не згодяться ні завтра, ні нині*. У разі, коли люди не можуть знайти спільної мови, кажуть: *я тобі про індики, а ти мені про кури дикі*. Вислови *півником наскакувати; як півень (петух) скакати* описують того, хто використовує (переважно безпідставно) що-небудь як привід для звинувачення, докору і т. ін. або дуже вимогливо, суворо ставиться до кого-, чого-небудь.

Про природний уклад речей свідчить ФО *півень крашанок не несе, а кури без півня не несуться*. У цій фраземі підкреслюється важливість або роль самця в розмноженні птахів, або більш широко, у балансі та взаємозв'язку між чоловічою й жіночою статтю загалом. Варто наголосити, що наведений фразеологізм також може використовуватися в переносному значенні, щоб підкреслити важливість чи необхідність співпраці, партнерства чи об'єднання різних сторін або елементів для досягнення спільної мети або успіху.

Натомість *курка*, яка співає замість *півня*, символізує неправильний розподіл ролей між чоловіком і жінкою: *зле там ся діє, де півень мовчить, а курка піє; зле там і лихо, де жінка кричить, а чоловік тихо*. Наведена ФО використовується для підкреслення того, що комунікація, взаєморозуміння та взаємодія між чоловіком і жінкою є важливими для здорових і збалансованих відносин. Акцентується на важливості відкритої, взаємної комунікації, в якій обидва партнери висловлюють свої думки, потреби та бажання. Примітно, що цей вислів також вживається в ширшому сенсі для позначення ситуацій, де недостатня комунікація або неправильний розподіл ролей можуть викликати проблеми або конфлікти.

10. ФТГ «Любовні стосунки»

10.1. ФТП «Закоханість»

Із закоханістю пов'язані такі вислови: *слухати соловейка; вилетів півень (кугут) на ворота, заспівав: «Кукуріку! Вже ж я тебе, моя мила, не забуду довіку»*. Стійке сполучення закохані лебедики уживають на позначення люблячої пари. ФО *голуб гукає, як пари шукає* ототожнюється з веселим парубком, який співає, йдучи до своєї коханої. Як відомо, люди не вибирають у кого закохуватися. Любляча особа часто не помічає недоліків того, хто їй подобається. Звідси й стійка одиниця *полюбиться сатана краще від ясного сокола*.

Про дівчину, до якої залицяється багато чоловіків (хлопців), кажуть: *женихів – як горобців у стрісі*. Образ *горобців* у наведеному вислові вказує на те, що ці птахи, як відомо, часто конкурують між собою за територію або для привернення уваги самок. Аналогічно, коли говорять про женихів як *горобців*. Це означає, що чимала кількість чоловіків (хлопців) виявляють інтерес до однієї жінки (дівчини) та змагаються між собою за її увагу й прихильність.

ФО *стріляний горобець; півень гамбурзький; гонитися як півень* номінують перебірливого хлопця, який подобається багатьом дівчатам. Водночас семантику неперебірливості людини передає фразема *йому й ворона за солов'я стане*.

Жінку, яка веде розпусне життя, насолоджується свободою та розвагами без врахування соціальних норм або відповідальності, характеризують за допомогою вислову *жити зозулею*. Про зрадливого чоловіка кажуть: *гулящий півень*. Із почуттям пристрасної недовіри, сумнівів у коханні та вірності пов'язана ФО *бачать очі ревниві далі (дальше) ніж орлині*.

10.2. ФТП «Сватання, шлюб»

Відомо, що сватання є однією з частин передвесільного обряду, під час якої вирішується питання про шлюб. ФО *бабина куриця на моїм подвір'ї кублиться* вказує на людину, яка діє за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, сватає обрану особу. Зауважимо, що семантику

«одержати відмову під час сватання, женихання, залицяння» передає вислів *спіймати горобця*.

Пишне весілля описують так: *таку свадьбу зробив, що кури й гуси п'яні були*. Ця фразема використовується для підкреслення жвавості, шаленої атмосфери та веселощів на святі. Виразним національним колоритом характеризуються ФО на позначення дій, пов'язаних із весільними обрядами: *вигонити зозулю* «справляти обряд пародійного весілля»; *ловити курей*; *іти по (на) курей (іти петухів ловити)*; *убивати курей*; *драти (патрати; скубти; їсти) курей*; *не хочуть кури на весілля, та їх (силою) несуть*; *не рада коза торгу, а курка весіллю*; *кому весілля, а курці смерть*.

Щасливе сімейне життя вербалізовано у фраземах, на зразок: *жити (любитися) (собі; між собою) як (наче) (ті) голубки (пара голубів (голубочків))*; *любити свою любку як голуб голубку*; *як лебедята до смерті разом*. Стійке сполучення *як голубка* асоціюється з жінкою, яка ставиться до свого чоловіка з любов'ю, прихильністю. Натомість фразема *пестити як голубку* характеризує ласкаве відношення чоловіка до жінки. Ту ідею, що кожен у парі може впливати як позитивно, так і негативно на іншого, засвідчують такі ФО: *за добрим мужем і воронка жонка, а за дурним і княгиня гине*; *за хорошим чоловіком і свинка господинка, а за лихим і лебідь казна-що*.

Про чоловіка, який, оженившись, поселився в домі дружини, говорять: *зозуля перекувала кого*. Вислів *хоч чоловік як ворона, а все жінці оборона* вказує на те, що попри певні недоліки чоловіка, він все одно є захисником дружини, сім'ї. Про чоловіка, який не може ужитися з однією жінкою, зауважують: *півень десятьох курок водить, а чоловік однієї (одної) жінки не гідний (годен)*. Натомість вислів *коли не годна молодця, то не хочу голубця* символізує жінку, яка з певних причин не є привабливою для обраного чоловіка, але й не погоджується бути з тим, хто не відповідає її встановленим вимогам або очікуванням, і тому відчуває смуток, розчарування у відносинах.

Про зміну поведінки жінки у негативний бік після заміжжя свідчить вислів у дівках – *курочка, замужом – дурочка*. Зауважимо, що ця ФО є стереотипом та не відображає реальних здібностей або характеру жінки. Важливо розуміти, що це лише фразеологізм, який має обмежений контекст і не відображає справжніх якостей або вмінь жінки незалежно від її шлюбного статусу. Фразема у всіх жони як соколи, та пригнали по два воли, а моє бідовище та пригнало й теличище слугує як критика жінки, яка не може досягти успіху в певній справі.

Невістку характеризують як у плані позитивному (*невістка як жар-птиця* «вродлива; особлива»), так і негативному (*орел, віл і невістка (невіста) одним духом живуть (живуть): нічого доброго не чинять, коли їх не б'ють* «про погані вчинки»).

Про дівчину, яка не вийшла заміж, говорять: *засиділася як квочка на яйцях; усі півні поздихали* (з її року народження). Чоловіка, який після смерті коханої не одружився вдруге, схарактеризовано у таких висловах: *як гусь без води (качка без води), так вдівець (вдовець) без жінки*. Натомість самотню жінку, вдову описують так: *лишилася як гуска на воді; удові, що вороні: немає оборони; сова – удовина голова*.

11. ФТГ «Родинні стосунки»

11.1. ФТП «Діти»

Відзначаємо ФО, що описують турботливу матір: *клопотатися (кублитися) як квочка біля (коло) курчат (із курчатами); як квочка з курчатами (курчатками), так і жінка з дітьми (дитятками); як ластівка з ластів'ятами*. Однак батьківська надмірна опіка, потурання забаганкам може негативно впливати на дитину, тому й говорять: *те яйце, на якому квочка найдовше сидить – запорток, а дитина, яку найбільше балують – виродок*. Дитину, яка народилася в результаті позашлюбних стосунків, іменують *зозулина* (діал. *зазулина*) *дитина*. Про незвичайне походження кого-небудь жартують: *сова знесла, індик вилупив та й мужика виплодив*.

Якою б не була мати, вона завжди захищатиме свою дитину, допомагатиме їй у скрутну хвилину. Про це свідчить фразеологізм *із задрипана ворона своїм дітям оборона*. Безмежну любов і прив'язаність матері до своєї дитини підтверджують такі вислови: *для ворони нема кращих дітей як воронячі; моя дитина кому як постіль, а мені – як сокіл*. Указані вислови підтверджують той факт, що для багатьох матерів немає нічого важливішого, ніж добробут, щастя та успіх їхніх дітей. Вони вкладають усі свої зусилля, час і енергію, щоб надати своїм дітям оптимальні умови для розвитку, виховання і досягнення мрій.

Примітно, що про жінку, у якої немає дітей, кажуть: *ніхто сороці з-під хвоста не випав*. Крім того, людина без сім'ї, дітей має змогу приділяти собі більше уваги, адже не несе відповідальності за інших, тому зауважують: *соловей співа, поки дітей нема*. Натомість поява дитини спонукає батьків наполегливо працювати, щоб забезпечити її благополуччя, щасливе майбутнє. Це підтверджує фразема *курки не нагодувать – дочці вбрання не надать*.

Зауважимо, що малих дітей часто ласкаво порівнюють із різними птахами: *голуб'ям, соколям, горобеням*. Для прикладу: *хлоп'ята як голуб'ята; діти мов соколята; голопуцькі як горобенята*.

11.2. ФТП «Рід, родичі»

Зі спадковістю, генетикою, а також вихованням і способом життя, що дає сім'я, пов'язані такі фраземи: *від курки курчата, від свині поросята; чубаті кури з роду; свиня не народить бобра, а сова не висидить орла*.

Про чоловікову сестру кажуть: *зовиця як синиця: усе хвостом вертить*. Наведена ФО використовується для опису непостійності або непередбачуваності поведінки особи, яка легко змінює свої наміри, рішення або позицію залежно від обставин. Дуже далеких родичів або й зовсім чужих людей описують так: *родич як корова з гусьми; жаба-цьотка-бузько-дедько*.

12. ФТГ «Кількість»

12.1. ФТП «Незначна кількість»

Про те, що потрібно вміти цінувати щось незначне, а не лише сподіватися на щось більш вагоме, свідчать ФО, на зразок: *краще нині горобець, як завтра голубець; кращий горобець у жмені, як синиця на стрісі; ліпше горобець у руці, чим заєць у лісі; краще (лучче) солов'я в рот, ніж журавля в год; не сули журавля в полі, а дай синицю на роздоллі.*

Про незначну кількість їжі говорять так: *горобцю поплуднувати; як індику коник.* Про того, хто задовольняється чимось незначним, зауважують: *такий з нього ідець як горобець; курочка по зернятку (зерню) збирає (клює) та (і то) сита буває.* Особу, яка приносить мало користі в чомусь, характеризують так: *як із горобця.*

Семантику «мало чого-небудь» реалізують такі ФО: *як ворона наплакала; як горобець наплакав; як горобинячі сльози; із горобину душу; із гороб'ячий (горобиний) скік; як для горобця; заробити на курячий (куркин) ніс.* Відзначимо й фраземи *горобцю по коліна; півень убрид переходить у значенні «неглибоко; зовсім мало води».* Невелику земельну площу позначають ФО, на кшталт: *поля, що й курці лапкою нема де ступити; і курки ніде (нікуди) випустити.*

12.2. ФТП «Значна кількість»

Значення великої кількості кого-, чого-небудь закладено у фразеологізмах, на зразок: *як граків на смітнику; кури не клюють (і свині не їдять).* Попри спільне загальне значення «багато», образна підоснова вказаних ФО є різною: *як граків на смітнику* вживається переважно стосовно людей, натомість *кури не клюють (і свині не їдять)* – лише щодо грошей.

12.3. ФТП «Мало/багато»

Кількісне зіставлення «мало – багато» вербалізовано в таких висловах: *сорока з тину, а десять – на тин; сорока з кола, а десять соколів на її місце.* Наведені ФО можуть використовуватися для опису будь-якого контексту, де важливо підкреслити розбіжності в кількості осіб, речей, явищ чи інших об'єктів.

Звернемо увагу на вислів *(і) курці (носом) ніде клюнути (кльнуть)*, який реалізує антонімічні значення, тобто асоціюється як із багатством (у значенні «багато чого-небудь»), так і з бідністю (у значенні «незначна кількість чогось»).

12.4. ФТП «Відсутність кого-, чого-небудь»

Указану підгрупу репрезентують такі ФО: *ні дитини, ні качини «нікого»; 1) отримати (получити) від курочки вим'ячко; 2) як із курки молока; 3) добра як із курки молока, а з верби петрушки «не мати нічого»; ворона каркнула «нічого не залишилося»*. Наведені фразеологізми є виразними засобами передачі ідеї відсутності, недостатності когось або чогось у певному контексті. Вони використовуються для створення образних висловлювань та точного передавання інтенції мовця.

13. ФТГ «Час»

Чималий набір ФО використовується для опису частин дня або конкретних моментів у часі. Наприклад, *ще й кури не посідали «надвечір'я; ще видно; сонце не сіло»; до (перших) півнів; кури вже давно на сідали «близько до півночі; пізня година»; коли прокричали півні (петухи) «опівночі»; до других півнів «за північ, до середини ночі»; до третіх півнів «до ранку, до світанку»; після других півнів «перед світанком»; після третіх півнів; коли уже й півні співають; коли півень очі відкрив (одкрив); ану, вставай, чоловіче: третій півень кукуріче «на світанку; дуже рано»; із (першими) півнями «надзвичайно рано, відразу після півночі»; (у) треті півні; із третіми півнями; (ще й) треті півні не співали «надзвичайно рано, вдосвіта»*.

Із майбутнім часом асоціюються такі вислови: *ще й на нашій вулиці зозуля закує; восени й курчата курми будуть; курчат восени лічать (по осені рахують)*. Крім того, ФО, на зразок: *як горобці вперед хвостами полетять (занявкאותь); це буде тоді, як у курки зуби виростуть; коли курка закукурає; як півень знесеться; коли жарений півень клюне; як сова світ*

уздрить; як у Спасівку соловейко заспіває (тьохне); як сорока побіліє реалізують значення «ніколи».

Семантику проміжку часу описує фразема *виглянути як горобець із гнізда (сідла)* «з'явитися на людях на дуже короткий час». Поступове збільшення тривалості світлового дня на 3-4 хвилини, яке відбувається навесні, виражає стійке сполучення *прибуло дня на курячу п'ядь*. Вислови *улітку й качка – прачка, а взимку й невістка не хоче (й Тереса не береться)* пов'язані із зіставленням пір року: теплого літа й холодної зими.

Фразеологізм *лягати з курми* (діал. *лягать з курьми*) описує особу, яка рано вкладається спати. Вислів *вставати з курми* стосується того, хто, навпаки, дуже рано прокидається. Натомість ФО *ранній як зозуля* уживають у значенні «той, хто пізно встає».

Отже, стійкі одиниці, пов'язані з часом, допомагають уявити й передати різні частини дня та створюють образність у мові, даючи змогу описати часові рамки або стан людини на різних етапах доби.

14. ФТГ «Сприйняття відстані у просторі, місця або напрямку дії»

До цієї ФТГ зараховуємо фразеологізми, які вербалізують дуже далеке місце. Наприклад, *ворони*, як відомо, мають звичку відносити кістки або залишки їжі подалі, щоб зберегти їх на майбутнє. Тому, ФО *куди й ворон кісток (кості) не заносить* сигналізує про дуже віддалене місце, куди звичайно не можна очікувати, що *ворони* дістануться. Отже, цей вислів вказує на значну відстань. Відзначаємо й фразему *де не чути як півень співає* для позначення дуже далекого місця або ситуації, де немає жодних ознак або проявів чого-небудь.

Крім того, фіксуємо ФО *де мамонти сплять і зозулі не кують* для опису ідеального місця, де відсутні будь-які негативні або заважаючі фактори. Указана фразема підкреслює ідею безпеки, спокою та гармонії.

15. ФТГ «Побажання»

В українській мові переважають фраземи-побажання з негативною конотацією, які мають гострий або іронічний відтінок. Їх використовують для

вираження неприязні, незадоволення, обурення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. Для прикладу, кажуть: *нехай над тобою ворони кракають; щоб тебе горобці подзьобали; із курей та з гусей, та на твого тата, та на твою маму!; а матері твоїй – індик печений!; нехай на тебе індики брешуть!; а щоб курі загребли!; бодай тебе свята чапля*. Коли зустрічають того, хто йде ловити рибу, то жартують: *летів крук, щоб наловили жаб та гадюк*. Зауважимо, що вказані вислови українці вживають переважно із жартівливою метою, не бажаючи щиро негараздів комусь. Проте варто наголосити, що використання таких фразеологізмів потребує обачності, оскільки вони можуть мати негативний вплив на спілкування та стосунки з іншими людьми.

Примітно, що ФО *щоб тебе качка (ніжкою) копнула (брикнула); щоб (бодай же) тебе курка брикнула (вбрикнула)* використовують як для вираження незадоволення, обурення, так і захоплення ким-, чим-небудь. Також фіксуємо вислів *щоб не довелося вам довго аїста ждати!* як добре побажання, щоб вагітність жінки пройшла легко, а момент народження дитини настав швидко та успішно: Наведені фразеологізми мають за мету виразити позитивне ставлення до співрозмовника або допомогти створити приємну атмосферу.

16. ФТГ «Поради»

Фразеологізми у формі порад є одним із способів вираження мудрих і наочних ідей. Вони надають конкретні вказівки або рекомендації щодо певної ситуації або життєвого вибору. Такі вислови вчать нас цінним урокам, які можна застосовувати у житті, адже в їхній семантиці закладені мудрість і досвід минулих поколінь. Крім того, ФО цієї групи викликають емоції та створюють настрій. Вони можуть заохочувати, мотивувати або надихати людей. Наприклад, відзначаємо поради бути працьовитим (*бий сороку й ворону, діб'єшся (доб'єшся) й до білого лебедя (ясного сокола); печені голуби не летять до губи: працюй та й смакуй*), розважливим (*двох сорок разом за хвіст не вдержиш; не літай, вороно, в чужій хоромі*), уважним (*замічай,*

куличок, куди чайка летить; не роззявляй рота, бо ворона влетить), спритним (*тікайте, кури, піп іде!*; *шугу, соколе з соколицею: качки на ставу*), акуратним (*не будь тим індіком, що моркву риє*).

Відзначаємо й поради особі, яка поводить себе недоречно. Для прикладу, хвалькуватій постаті кажуть: *хвалися не родичами-орлами, а своїми ділами*. Указаний вислів слугує для наголошення на цінності власних досягнень і успіхів, а не слави чи здобутків інших людей, навіть якщо вони є близькими або родичами. Отже, підкреслюється важливість самостійності, працелюбності та самореалізації в житті. ФО *не приставляйся мерзлим індіком* функціонує як вказівка не удавати з себе німичну людину. Так говорять тому, хто лише симулює слабкість чи безсилля, намагаючись викликати жалість і ухилитись від виконання певних обов'язків, дій.

Порада рано лягати спати та рано прокидатися вербалізована у вислові *із курми лягай, із півнями вставай*. Оскільки *кури* й *півні* асоціюються зі світанком і ранковим часом, указана ФО нагадує людині, що для досягнення успіху й високої продуктивності, вона повинна рано вставати й починати працювати. Крім того, фіксуємо фразему-підказку про важливість розсудливості у справах, пов'язаних із любовними стосунками: *не перебирай, дівчино, аби(сь) не перебрала, щоб за чоловіка горобця не дістала*.

Отже, ФО з назвами птахів у формі порад є важливим складником мовного спадку та культурного багатства. Вони допомагають передати цінності та життєві уявлення певного народу або громади. Використання таких фразеологізмів може покращити комунікацію та порозуміння між людьми, а також надати цінні поради для різних аспектів життя.

17. ФТГ «Образні перифрази назв предметів, істот (осіб)»

Українські ФО часто функціонують як перифраз, тобто описовий зворот мови, або стилістична фігура, троп, за допомогою якого передається зміст іншого слова чи вислову, шляхом підкреслення якоїсь особливості, якості, істотних у певному контексті чи ситуації. Звернемо увагу на образні перифрази назв птахів або тих, хто про них піклується. Наприклад,

ворону іменують за допомогою вислову *донецька чайка*. ФО *цукровий голуб* позначає *дикого голуба*. Того, хто доглядає *свійську птицю*, називають *курячий батько*.

Про особу, на яку звалюють чужу провину, кажуть: *останній горобець*. Вислів *куряча дупка* жартівливо вживають для опису мовчазного, нерішучого хлопця/чоловіка. Фраземи *бовтун гороб'ячий!*; *куряча воша*; *сатана куряча*; *пугач паскудний* функціонують як лайливі назви погані людини. Народне вірування про те, що дрібні жовтувато-бурі або коричнюваті пігментні плями на шкірі (переважно на обличчі) деяких людей, що стають особливо помітними навесні, буцімто спричинені ластівкою, засвідчує ФО *ластів'яче рябощиння*.

Фразеологізми *лебедина пісня*; *лебединий спів* вказують на останній (переважно найвизначніший) твір, вияв таланту, діяльності кого-небудь. Крах, невдале завершення справи передає ФО *мертвий півень*. Вислів *червоний (вогняний) півень* уживають у значенні «пожежа». Машину, в якій перевозять заарештованого, іменують *чорний ворон*.

Про щось цінне, значне; мрію, яка не може здійснитися, говорять: *журавель у небі*. Натомість фразеологізми, на зразок: *Химині кури*, *Мархвині петухи*; *Химині кури на Мотриних яйцях*, позначають якусь нісенітницю. Стійке сполучення *гусяча шерсть* символізує щось несправжнє. Фраземою *гусячий молочай* номінують бур'ян. ФО *курячий дощ* реалізує семантику «дрібний короткочасний дощ у сонячний день».

2.3 Структурно-морфологічна класифікація орнітофразеологізмів української мови

З лінгвістичного погляду значний інтерес становить структурна організація орнітофразеологізмів, яка нерідко відбиває національну мовну специфіку й своєрідність менталітету українців. Опрацьований нами значний корпус фактичного матеріалу засвідчує, що в структурному плані серед

орнітофразем значно переважають одиниці, побудовані у формі різних типів **словосполучень**.

Словосполучення – це непредикативна синтаксична одиниця-конструкція, підпорядкована реченню як основній синтаксичній одиниці й утворювана поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного і сурядного зв'язків (Вихованець, 1993, с. 183).

ФО у формі підрядних словосполучень – це такі усталені одиниці, у яких фразеологічне значення передано через поєднання двох або більше слів, де одне з них виступає в ролі головного, а інше підпорядковане йому. Аналізовані ФО у формі **підрядних словосполучень** ми поділили на **основні розряди за морфологічним вираженням опорної лексики**.

Проведені кількісні підрахунки дали змогу виявити, що найчисленнішими серед фразеологізмів рівня підрядного словосполучення є **дієслівні** (далі – ДФО). **Дієслівні фразеологізми** – це ФО у формі словосполучення з опорним вербативом (дієсловом). Вони використовуються для передачі певних дій, процесів або станів.

Із-поміж досліджених ДФО найпродуктивнішою є структурна модель $V_{inf} + N_4 (N_4 + V_{inf})$. Було зафіксовано 71 ФО, що становить 52,21% усіх ДФО. Наприклад: *спіймати горобця* «одержати відмову під час сватання, женихання, залицяння»; *гнати гусей* «удавати з себе дурня»; *ловити тав* «марно витратити час; байдикувати»; *шпака забити* «заснути, задрімати (переважно пополудні)».

Другою за продуктивністю є підгрупа $V_{inf} + N_5 (N_5 + V_{inf})$ (тринадцять ФО, що складає 9,56% усіх ДФО): *ходити гускою* «величатися»; *свистіти соловейком* «обманювати». Менш поширеною є модель $V_{inf} + N_3 + N_4 (N_3 + N_4 + V_{inf})$ (*зробити гусям ярмо* «про щось незугарне, нековирне, невправно зроблене»; *горобцям (сорокам) дулі крутити* «байдикувати»).

Зафіксовано чотири ФО з такими моделями: $V_{inf} + Prep. + N_4$ (*іти на (по) курей* «весільний обряд»; *поглядати на ворон* «бути близьким до

смерті»), $V_{inf} + N_4 + Prep. + N_6$ ($N_4 + Prep. + N_6 + V_{inf}$) (*знати ворону по польоту* «особа розкривається в її поведінці, вчинках, конкретних справах»; *горобців у полі ганяти* «нічого не робити; байдикувати»).

Виявлено ДФО зі структурою: $V_{inf} + Prep. + Adj. + N_4$ (*говорити про Химині кури* «розмовляти про що-небудь пусте, не варте уваги»; *заробити на куркин ніс* «дуже мало»), $V_{inf} + Adj. + N_4$ ($Adj. + N_4 + V_{inf}$) (*пускати червоного півня* «підпалювати щось із метою розплати, помсти»; *курячі яйця бовтати* «обманювати»), $V_{inf} + Prep. + N_5$ (*вставати з курми* «прокидатися дуже рано»; *лягати з курми* «укладатися спати дуже рано»), $V_{inf} + Prep. + Adj.$ (*поглядати на воронове* «бути близьким до смерті»; *жити на воронове* «померти»). Кожна з наведених моделей складає три ФО.

Менш продуктивні такі стійкі одиниці: $V_{inf} + Adj. + N_5$ (*відлетіти білими лебедями* «швидко промайнути»; *пливти білою лебідкою* «плавно, гордовито»), $V_{inf} + Prep. + N_6$ (*літати на журавликах* «погано навчатися в школі»; *іти на чайки* «іти ввечері за місто підстерігати закохані пари»), $N_3 + V_{inf}$ (*горобцям посміхатися* «бути нерозумним»; *горобцю пополуднувати* «дуже мало (про їжу)»).

Засвідчено найменш поширені структурні моделі: $V_{inf} + N_4 + Prep. + N_4 + N_4 + Prep. + N_4 + Conj. + N_4 + Prep. + N_4$ (*пустити вовків між вівці, лисиць на курей, а мух на мед* «навмисне заподіяти шкоду комусь»), $Prep. + N_4 + N_4 + Prep. + N_6 + V_{inf}$ (*за копійку горобця в полі догнати* «про скупого»), $Adj. + N_4 + Prep. + N_6 + V_{inf}$ (*вороняче гніздо в голові мати* «думати про погане, драматизувати»), $Prep. + Adj. + N_6 + N_4 + V_{inf}$ (*за кудикину гору горобців драть (пасті)* «відповідь на запитання «Куди йдеш?», коли не хочуть признаватися»), $V_{inf} + Prep. + N_2 + Prep. + N_6$ (*стріляти з гармат по горобцях* «затратити непомірні, великі зусилля там, де вони зайві, недоцільні»), $V_{inf} + Conj. + (Particle) + N_4 + V_{inf}$ (*спати і (аж) курей бачити* «міцно спати»), $Adj. + N_5 + N_4 + V_{inf}$ (*курячими ступнями поле міряти* «дріботіти, іти малими кроками»), $V_{inf} + N_2 + Prep. + N_2$ (*не мати хатки без куропатки*

«хтось у сім'ї виділяється чимось»), $V_{inf} + Prep. + N_2 + N_4$ (получити від курочки вим'ячко «нічого не мати»), $V_{inf} + N_3 + Prep. + N_4$ (кинути совам на кублице «перестати робити щось»), $V_{inf} + N_4 + Prep. + N_4$ (піймати синицю в руку «досягти чогось важливого, бажаного»), $V_{f-ся} + Prep. + Adj. + N_2$ (дожитися до білого лебедя «опинитися в страшних злиднях»), $V_{inf} + Prep. + Adj. + N_6$ (жити на курячих правах «не мати ніяких прав»), $V_{inf} + N_4 + V_{inf}$ (іти півнів ловити «весільний обряд»), $V_{inf} + Adj. + N_2$ (не бачити смаленої сови «бути недосвідченим»), $V_{inf} + N_5 + Adj.$ (літати орлом сизокрилим «швидко»), $Pron. + N_4 + V_{inf}$ (усіх курей розлякати «голосно кричати»), $Conj. + N_5 + V_{inf}$ (хоч солов'єм співати «кому-небудь радісно на душі»). Кожна із вказаних підгруп налічує одну ФО.

Кількісне співвідношення структурних моделей ДФО представлено в Таблиці 3.

Таблиця 3

Структурні моделі ДФО в українській мові					
Підгрупа	Структурна модель	Кількість ФО	Підгрупа	Структурна модель	Кількість ФО
1	$V_{inf} + N_4 (N_4 + V_{inf})$	71 (52,21%)	16	$Prep. + Adj. + N_6 + N_4 + V_{inf}$	1 (0,74%)
2	$V_{inf} + N_5 (N_5 + V_{inf})$	13 (9,56%)	17	$V_{inf} + Prep. + N_2 + Prep. + N_6$	1 (0,74%)
3	$V_{inf} + N_3 + N_4 (N_3 + N_4 + V_{inf})$	8 (5,88%)	18	$V_{inf} + Conj. + (Particle) + N_4 + V_{inf}$	1 (0,74%)
4	$V_{inf} + N_4 + Prep. + N_6 (N_4 + Prep. + N_6 + V_{inf})$	4 (2,94%)	19	$Adj. + N_5 + N_4 + V_{inf}$	1 (0,74%)
5	$V_{inf} + Prep. + N_4$	4 (2,94%)	20	$V_{inf} + N_2 + Prep. + N_2$	1 (0,74%)
6	$V_{inf} + Prep. + Adj. + N_4$	3 (2,21%)	21	$V_{inf} + Prep. + N_2 + N_4$	1 (0,74%)
7	$V_{inf} + Adj. + N_4 (Adj. + N_4 + V_{inf})$	3 (2,21%)	22	$V_{inf} + N_3 + Prep. + N_6$	1 (0,74%)
8	$V_{inf} + Prep. + N_5$	3 (2,21%)	23	$V_{inf} + N_4 + Prep. + N_4$	1 (0,74%)

9	V _{inf} + Prep. + Adj.	3 (2,21%)	24	V _{f-ся} + Prep + Adj. + N ₂	1 (0,74%)
10	V _{inf} + Adj. + N ₅	2 (1,47%)	25	V _{inf} + Prep + Adj. + N ₆	1 (0,74%)
11	V _{inf} + Prep. + N ₆	2 (1,47%)	26	V _{inf} + N ₄ + V _{inf}	1 (0,74%)
12	N ₃ + V _{inf}	2 (1,47%)	27	V _{inf} + Adj. + N ₂	1 (0,74%)
13	V _{inf} + N ₄ + Prep. + N ₄ + N ₄ + Prep. + N ₄ + Conj. + N ₄ + Prep. + N ₄	1 (0,74%)	28	V _{inf} + N ₅ + Adj.	1 (0,74%)
14	Prep. + N ₄ + N ₄ + Prep. + N ₆ + V _{inf}	1 (0,74%)	29	Pron. + N ₄ + V _{inf}	1 (0,74%)
15	Adj. + N ₄ + Prep. + N ₆ + V _{inf}	1 (0,74%)	30	Conj. + N ₅ + V _{inf}	1 (0,74%)
Разом 136 (100%)					

Менш продуктивними серед фразеологізмів рівня підрядного словосполучення є **іменникові** (далі – ІФО). **Іменникові фразеологізми** – це ФО у формі словосполучення з опорним субстантивом (іменником). Вони характеризують осіб, передають певні концепції, ситуації або стереотипи.

У результаті проведеного аналізу виявлено, що будова іменникових фразем найчастіше являє собою стійке сполучення іменника з прикметником. Саме тому структурна модель **Adj. + N₁** є найпродуктивнішою серед ІФО, до якої належать 97 ФО (85,09% ІФО). Ілюстрацією вказаної моделі слугують такі фраземи: *біла ворона* «той, хто виділяється серед інших чимось незвичайним, зовсім не схожий на інших»; *старий горобець* «досвідчена людина, яку важко перехитрити, обдурити»; *гидке каченя* «невродливий»; *білий орел* «нетверезий».

Підгрупа **Prep. + Num. + N₂** є другою за поширеністю серед ІФО, налічуючи п'ять ФО (4,39% ІФО). Засвідчуємо такі усталені словосполучення, побудовані за вказаною структурою: *до перших півнів* «близько до півночі»; *до других півнів* «до середини ночі»; *після третіх півнів* «на світанку».

Виявлено чотири ФО зі структурою $V_{partic} + N_1$. Наприклад: *стріляний горобець*; *бита ворона* «досвідчений»; *обскубана курка* «про рідке нерозчесане волосся»; *гулящий півень* «про зрадливого чоловіка».

Підгрупа **Prep. + Adj. + N₄** представлена трьома ФО, що становить 2,63% ІФО. Зразками зазначеної групи слугують такі ФО: 1) *із голуб'ячий ніс*; 2) *із горобину душу*; 3) *із (на) гороб'ячий (горобиний) скік* «мало; малий».

Досить нечисленною є підгрупа **Prep. + Num. + N₅**, що налічує дві ФО: *із першими півнями*; *із другими півнями* «надзвичайно рано».

Найменш поширеними серед досліджених стійких одиниць є такі структурні моделі: **Prep. + Adj. + N₆** (*на курячих правах* «незаконно»), **Prep. + Num. + N₄** (*у треті півні* «дуже рано»), **Adj. + N₅** (*курячим шагом* «дуже повільно»). Кожна з указаних моделей налічує одну ФО.

Кількісний розподіл структурних моделей ІФО наведено в Таблиці 4.

Таблиця 4

Структурні моделі ІФО в українській мові		
Підгрупа	Структурна модель	Кількість ФО
1	Adj. + N ₁	97 (85,09%)
2	Prep. + Num. + N ₂	5 (4,39%)
3	$V_{partic} + N_1$	4 (3,51%)
4	Prep. + Adj. + N ₄	3 (2,63%)
5	Prep. + Num. + N ₅	2 (1,75%)
6	Prep. + Adj. + N ₆	1 (0,88%)
7	Prep. + Num. + N ₄	1 (0,88%)
8	Adj. + N ₅	1 (0,88%)
Разом		114 (100%)

Кількісне співвідношення дієслівних й іменникових усталених словосполучень представлено в Таблиці 5.

Таблиця 5

Основні розряди ФО у формі підрядного словосполучення за морфологічним вираженням опорного слова в українській мові		
Підгрупа	Розряди словосполучень	Кількість ФО
1	Дієслівні	136 (54,40%)
2	Іменникові	114 (45,60%)
Разом		250 (100%)

Отже, серед досліджених ФО переважають одиниці у формі дієслівних словосполучень. Продуктивність указанного граматико-структурного розряду свідчить про важливість дій і діяльності для представників української лінгвоспільноти. Досить поширені й ФО з опорним іменником, адже таким одиницям властива конкретність і специфічність, що робить їх ефективними для точного ідентифікування та передачі певного значення.

ФО у формі сурядних словосполучень – це такі усталені одиниці, у яких фразеологічне значення передається через поєднання двох або більше граматично рівноправних слів, які пов'язані сурядними сполучниками. Серед них засвідчено кілька типів: розділові, єднальні, протиставні. Деякі фразеологізми у формі сурядних словосполучень можуть мати різні варіанти або замінюватися синонімічними висловами з подібною семантикою. Це може залежати від індивідуальних уподобань мовців або від діалекту чи соціолекту. На основі дослідженого матеріалу засвідчуємо ФО зі структурою сурядного словосполучення з єднальним сурядним зв'язком, що виражається за допомогою єднальних сполучників: *і, ні...ні*. Наприклад: *вуж і сокіл* «нерівність»; *ні пава, ні тава (ворона)* «посередня людина»; *ні чорт, ні зозуля* «ні те, ні се»; *ні дитини, ні качини* «нікого»; *ні курці проса, ні коту сала* «нікому не вгодити».

Кількісний розподіл підрядних і сурядних словосполучень подано в Таблиці 6.

Таблиця 6

Види ФО рівня словосполучення в українській мові

Підгрупа	Види словосполучень	Кількість ФО
1	Підрядні	250 (97,66%)
2	Сурядні	6 (2,34%)
Разом		256 (100%)

Як засвідчують дані таблиці у відносних величинах, ФО у формі підрядних словосполучень характеризуються високою продуктивністю. Це пов'язано з тим, що такі фразеологізми часто є ефективними в комунікації, оскільки забезпечують більш плавний, злитий потік мовлення. Вони дозволяють виражати складні ідеї або взаємозв'язки між різними фактами або явищами, що робить їх зручними для використання. Вислови у формі підрядних словосполучень є більш гнучкими в структурному відношенні, оскільки дозволяють включати додаткові слова чи фрази, що розширюють або уточнюють їхнє значення. Це допомагає більш точно передати ідею або ситуацію, що сприяє поширенню таких ФО.

Наявність в українській загальнонародній мові незначної кількості ФО у формі сурядних словосполучень можна пояснити тим, що вказані одиниці мають часто більш пряме значення. Вони виражають прості або логічні зв'язки між двома чи більше поняттями без додаткової ідіоматичності або метафоричності. Відповідно це робить їх менш виразними, «поетичними» та менш пам'ятними порівняно з ідіоматичними фразеологізмами. ФО у формі сурядних словосполучень можуть бути обмежені у своїй структурі та порядку слів. Вони мають конкретну синтаксичну форму, де два або більше слова з'єднані єднальними сполучниками (наприклад, «і...і» або «ні...ні»). Це обмежує їхню варіативність і використання в різних контекстах.

Існує значна кількість фразеологізмів із компонентом-орнітономеном зі структурою **речення**. Речення – це основна синтаксична одиниця-конструкція, предикативна синтаксична одиниця, що є мовним знаком ситуації (або взаємопов'язаних ситуацій) і вказує на стосунок до дійсності й до повідомлюваного, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також виступає мінімальною,

відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки (Вихованець, 1993, с. 53).

Орнітофразеологізми у формі простого речення

Просте речення – це предикативна одиниця, що в типових виявах є знаком однієї ситуації, формується на основі визначального предикативного зв'язку і субстанціальних семантико-синтаксичних відношень, будується за певним структурним типом і призначене для функціонування як єдине комунікативне ціле (Вихованець, 1993, с. 64–65).

За структурою граматичної основи прості речення поділяються на односкладні й двоскладні. В українській мові ФО з компонентом-орнітономеном переважають у формі **простих двоскладних речень**. Серед останніх високою активністю характеризуються **поширені речення**. Наприклад: *Куди і ворон кісток (кості) не заносить* «дуже далеко»; *Горобці цвірінькають у голові* «хто-небудь легковажний, несерйозний»; *Курка лапою загребе* «хто-небудь пропаде, загине безслідно або опиниться в скрутному становищі»; *Лелека принесла на поріг дому* «про народження дитини»; *Півень убрід переходить* «дуже мілко»; *Сорока на хвості принесла* «кому-небудь стало відомо про щось».

Натомість **прості двоскладні непоширені речення** є менш продуктивними. Наведемо деякі з них: *Горобець не пролетить* «чутливий сон»; *Ворона каркнула* «нічого не залишилося»; *І граки не літають* «про погану дорогу»; *Дятли довбуть* «похмілля»; *Кури ведуться* «заможність»; *Кури засміють* «хто-небудь опиниться в незручному, смішному становищі».

Порівняно з простими двоскладними реченнями **прості односкладні** представлені значно менше. Було виявлено, що майже всі досліджені прості односкладні речення – **поширені**. Наприклад: *Старого горобця на полюву не зловиш* «досвідчений»; *Проміняв бика на індику* «нерозумний»; *Прирівняв солов'я до зозулі* «нерівність»; *Скоріше в курки молока випросиш* «жадібний»; *Хвостиком виляє і курочок хапає* «хитрий». Зафіксовано лише 1 ФО у формі **простого односкладного номінативного непоширеного речення**: *Чи й не*

півень! «уживається, якщо потрібно розвінчати пихату особу (переважно, коли вона вдає із себе великого керівника)».

Найпродуктивнішим видом простих односкладних речень є **узагальнено-особові**, дія яких стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом другої особи – зрідка – в інших особових формах (Загнітко, Миронова, 2013, с. 63). Ця підгрупа налічує сорок ФО. Для прикладу: *Хоч гусей бий* «про повне, одутле обличчя»; *Дуй канарки* «вигук обурення поганим суддівством у футболі»; *Двох сорок разом за хвіст не вдержиш* «порада бути розважливим»; *Сокола з рук не пускай* «потрібно цінувати те, що маєш».

Досить поширені ФО зі структурою **безособових** речень, у яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану (Загнітко, Миронова, 2013, с. 64). Ми зафіксували 23 такі одиниці. Наведемо ілюстрацію вказаних ФО: *І курям на весілля треба* «про того, хто приречений на щось»; *І курці носом ніде клюнуть* «велика або незначна кількість чогось»; *Прибуло дня на курячу п'ядь* «про збільшення тривалості дня».

Менш продуктивними є ФО у формі **означено-особових** речень (дев'ять ФО), у яких головний член виражений дієсловом, що особовим закінченням вказує на означену (конкретну) особу: *я/ти/ми/ви* → дієслово у формі першої або другої особи однини чи множини теперішнього/майбутнього часу дійсного або наказового способу (Загнітко, Миронова, 2013, с. 62). Ілюстрацією таких ФО слугують: *Не літай, вороно, в чужії хороми* «порада бути розважливим»; *Зозулько, зозулько, накуй мені віку довгого* «звертання до зозулі, коли чуто її крик».

Виявлено три ФО моделі **неозначено-особових** речень, у яких дійова особа мислиться неозначено, а головний член виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу, або формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу (Загнітко, Миронова, 2013,

с. 63). Зазначимо деякі з них: *Аїста зловили* «хто-небудь народив дитину»; *Злетілись, як ворони, на мою працю* «про велику кількість людей».

Кількісний розподіл видів односкладних речень продемонстрований у Таблиці 7.

Таблиця 7

Види односкладних речень		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Узагальнено-особові	40 (53,33%)
2	Безособові	23 (30,67%)
3	Означено-особові	9 (12,00%)
4	Неозначено-особові	3 (4,00%)
Разом		75 (100%)

Отже, ФО у формі узагальнено-особових речень є найбільш поширеними, адже такі одиниці характерні для прислів'їв і приказок, виражаючи узагальнений досвід або поняття, загальне судження, правило, пораду, життєву закономірність. Менш продуктивні орнітофрази зі структурою безособових і неозначено-особових речень, тому що вони мають загальний характер та не пов'язані з конкретними особами або ситуаціями, і, відповідно, можуть втрачати виражену експресивність, що допомагає підкреслити емоційний аспект повідомлення. Фіксуємо незначну кількість ФО у формі означено-особових речень. Пояснюємо це тим, що фразеологізми можуть бути більш універсальними та широко застосовуваними, коли не пов'язані з конкретним особовим підметом.

Кількісне співвідношення двоскладних та односкладних речень представлено в Таблиці 8.

Таблиця 8

Види ФО у формі простого речення в українській мові		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Двоскладні	350 (82,35%)

2	Односкладні	75 (17,65%)
Разом		425 (100%)

Отже, в українській мові ФО у формі простих двоскладних речень майже у п'ять разів переважають за кількістю аналогічні їм односкладні, адже такі ФО часто мають більш виразне та ефективне впливове значення, що робить їх привабливими для мовців. Вони легко виражають певний стан, дію або відношення між об'єктами, які є зрозумілими для носіїв мови. Такі ФО є ефективними засобами комунікації та надають висловлюванню певного колориту.

Українська мова має більш складну синтаксичну структуру, яка зазвичай включає підмет і присудок у реченнях. Відповідно, значно менша частота ФО рівня простих односкладних речень пояснюється тим, що вказані стійкі одиниці часто є обмеженими у використанні, оскільки вони не завжди можуть передати повну інформацію або відповідати граматичним правилам української мови.

Орнітофразеологізми у формі складного речення

Складне речення – це об'єднання предикативних частин (вихідних простих речень) на основі синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень, як знак взаємопов'язаних ситуацій, як побудовану за певним структурним типом поліпредикативну синтаксичну одиницю і як єдине у функціональному плані комунікативне ціле (Вихованець, 1993, с. 65).

На матеріалі дослідження виокремлено ФО у формі складносурядних, складнопідрядних, складних безсполучникових речень, а також складних синтаксичних конструкцій (складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку).

Орнітофразеологізми у формі складносурядного речення

Складносурядним (далі – ССР) називають різновид складного речення, дві або більше частин якого поєднані сурядним зв'язком і синтаксично не залежать одна від одної (Вихованець, 1993, с. 297). У результаті проведених

кількісних підрахунків виявлено, що ФО у формі ССР становлять 29,24% складних речень.

Серед досліджених 112 ФО у формі ССР 111 фразем містять протиставні сполучники. Наприклад: *Ворона прямо літає, та ніколи дома не ночує; Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?; Сидить у гостині, а дома горобці свищуть; Страшне перо не в гусака, а в дурака; Хто діло робить, а хто тави ловить; Синиця шкоду робить, а журавель попадеться; Влітку і качка – прачка, а взимку і невістка не хоче; Кібчик – птичка невеличка, та пазурі гострі; Кури вже й чай попили, а ти все гуляєш.*

Засвідчено лише одну ФО з єднальними сполучниками: *І кулик на воді, і музика на коні.*

Кількісний розподіл складносурядних речень із протиставними та єднальними сполучниками продемонстровано в Таблиці 9.

Таблиця 9

Види складносурядних речень в українській мові		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Складносурядні речення з протиставними сполучниками	111 (99,11%)
2	Складносурядні речення з єднальними сполучниками	1 (0,89%)
Разом		112 (100%)

Отже, в українській мові майже всі фразеологізми з назвами птахів у формі складносурядних речень пов'язані протиставними сполучниками. Це зумовлено тим, що такі сполучники дозволяють виразно висловити контраст або протилежність між двома ідеями. Зафіксовано лише одну ФО з єднальними сполучниками. Зауважимо, що одиниці подібної структури, попри невисоку поширеність, також займають чільне місце у мовленні, адже сприяють створенню зв'язку та гармонії між ідеями, що може бути важливим у деяких контекстах.

Орнітофразеологізми у формі складнопідрядного речення

Складнопідрядним (далі – СПР) називають різновид складного речення, дві або більше предикативних частин якого поєднані підрядним зв'язком і в якому одна частина підпорядковується іншій. Складнопідрядні речення являють собою клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична нерівноправність поєднаних підрядним зв'язком частин (Вихованець, 1993, с. 313).

На основі опрацьованого матеріалу виокремлюємо орнітофразеологізми у формі СПР із підрядними з'ясувальними, означальними та обставинними.

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними називають такі складні речення, у яких підрядна частина пояснює в головній частині зміст того слова, що потребує додаткового з'ясування. Такою лексичною одиницею виступає переважно дієслово. Виявлено 21 ФО зі вказаною структурою, що становить 14,89% усіх СПР. Наприклад: *Докоряв ворон галці, що чорна; Спитав би у гуски, чи не мерзнуть ноги; Про те зозуля кує, що свого гнізда не має; Побачив, що на качках озеро плаває; Сова знає, де кури ночують; Замічай, куличок, куди чайка летить; Хвалилася синиця, що море запалить; Хвалила сова своїх дітей, що найкращі в світі; Сама скаже сорока, де гніздо звала.*

Складнопідрядні речення з підрядними означальними

Складнопідрядні речення з підрядними означальними – це речення, що складаються з головного речення і підрядного речення, яке виконує функцію означення або пояснення до певної частини основного речення. Підрядні означальні речення вказують на додаткові обставини, час, причину, мету, умову, спосіб, міру або дозволяють висловити оцінку, думку, переконання. Вони пояснюють, розкривають або уточнюють інформацію, яка міститься в головному реченні.

Встановлено вісімнадцять ФО у формі означальних СПР, що становить 12,77% усіх СПР. Наприклад: *Таку свадьбу зробив, що кури й гуси*

п'яні були; Не будь тим індіком, що морквурис; Де кулик вилупиться, в тому болоті й живе; Лелека, що літа далеко; Є люди, що й солов'я не люблять; Яка ворона у воду, така й із води; Це той, що одним пострілом сорок сім качок б'є; Біда тій курці жити, на котрій яструба вчать ловити; Це тая Солоха, що кури полоха; Кому ведеться, тому й півень несеться.

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними (далі – обставинні СПР) включають головне речення та одне або кілька підрядних речень, які виступають в ролі обставини відносно головного речення. Підрядні обставинні речення вказують на час, місце, причину, ціль, спосіб, умову або засіб, за допомогою яких відбувається подія, описана в головному реченні.

Обставинні СПР **умови** є найчисленнішими у вказаній групі. Виявлено 45 таких речень, що становить 45,00% обставинних СПР. Наприклад: *Як ворони сідають унизу дерева, то буде холодно; Хто б дятла знав, якби не його ніс; Якщо журавлі летять високо, осінь буде тривалою; Як перший раз закує зозуля і є в кишені гроші, то тоді все літо будуть гроші; Якби кури не закловали, то ще живий був би; Якщо кури не ховаються від дощу, він буде довго йти; Що натхненніше співають солов'ї, то більше роботи лелекам; Якщо блискавка блискає і півень кукурікає, буде дощ.*

Відзначаємо шістнадцять ФО у формі обставинних СПР **допусту**. Ілюстрацією таких висловів слугують: *Ворона хоч мала, а рот великий; Хоч вдача гаряча, та розум курячий; Дарма що в черепку, аби курка жарена; Хоч за курочку, аби на свою вуличку; Хоч за півня, аби срібне пір'я; Синицю посади хоч на пшеницю, так вона усе синиця; Хоч дівка як сова, аби з другого села; Хоч би сова попід небом літала, то соколом не буде; Хоч соловейко маленький, та його пісні удаленькі.*

Обставинні СПР **місця** налічують дванадцять висловів. Для прикладу: *Де б вороні не літати, їй одно клювати; Де водяться голуби, там хата не горить; Де нема співця, послухаєш горобця; Не всім туди лізти, де зозуля*

кує; Там, де лисицею пройде, три роки кури не несуться; Де когут, там і курка; Де лелека водиться, там щастя родиться; Куди орли літають, туди сороки не пускають.

Одинадцять ФО з назвами птахів структурно представлені обставинними СПР **причини**. Наприклад: *Не штука за плугом ходити, бо за плугом і ворона ходить; Не спаруєш голубки до півня, бо голубка півневі не рівня; Хитрив, хитрив та й став, бо за курку горобця дістав; Не руйнуй ластівчиного гнізда, бо хату спалить; Багачеві ведеться, бо йому й півень несеться; Сорока скрегоче, бо гостей хоче.*

Нечисленними серед орнітофразеологізмів є СПР **часу** (*Піав когут доти, поки його лис не з'їв; Жалів яструб курку, доки всю обскуб; Це буде тоді, як у курки зуби виростуть; Соловей співа, поки дітей нема та ін.*), СПР **порівняння** (*Як гусь (качка) без води, так удівець (вдовець) без жінки; Як квочка з курчатками, так і жінка з дитятками; Краще сороці без хвоста літати, ніж письменному уміти читати, та не вміти писати тощо*) та СПР **міри і ступеня** (*Такий білий, що аж лебеді вхоплять; Поля, що й курці лапкою нема де ступити; Списав спину, що й курці ніде клюнуть і под.*).

Виявлено одну ФО у формі обставинного СПР **мети** (*Курка на те гребе, аби щось вигребти*).

Кількісне співвідношення видів обставинних речень наведено в Таблиці 10.

Таблиця 10

Види складнопідрядних речень із підрядними обставинними		
Підгрупа	Види обставинних речень	Кількість ФО
1	Обставинні речення умови	45 (45,00%)
2	Обставинні речення допусту	16 (16,00%)
3	Обставинні речення місця	12 (12,00%)
4	Обставинні речення причини	11 (11,00%)
5	Обставинні речення часу	6 (6,00%)

6	Обставинні речення порівняння	5 (5,00%)
7	Обставинні речення міри і ступеня	4 (4,00%)
8	Обставинні речення мети	1 (1,00%)
Разом		100 (100%)

Як засвідчує аналіз, в українській мові найпродуктивнішим видом серед ФО із назвами птахів є обставинні СПР умови. Умова є важливим концептом у мовленні, оскільки дозволяє виражати залежність одного явища від іншого, можливість, передбачення, за яких відбувається подія. Високий рівень поширеності вказаних одиниць зумовлений тим, що вони дозволяють компактно й точно передавати цей концепт, надаючи висловлюванню виразності та ефектності.

Малопродуктивними є орнітофразеологізми у формі обставинних речень мети. Це пов'язано з тим, що такі види речень не є стандартними або універсальними конструкціями, що вживаються у всіх типах мовлення. Вони частіше використовуються в формальному стилі, особливо в писемній мові, технічних або наукових текстах, де передача мети потребує точної виразності.

Багатокомпонентні складнопідрядні речення

Складними багатокомпонентними вважаються речення, що складаються з трьох і більше предикативних частин. Встановлено дві ФО зі структурою багатокомпонентних складнопідрядних речень. Серед них виявлено одну ФО зі **з'ясувальними та означальними відношеннями** (*Поминай, як звали ту курку, що золоті крашанки несла*) й одну ФО з **умовними та означальними відношеннями** (*Коли зруйнувати лелекове гніздо, то лелека запалить ту хату, де було гніздо*). Незначна кількість ФО цієї підгрупи зумовлена тим, що аналізовані одиниці мають складну структуру та вимагають точності в синтаксичних зв'язках, тому мовці часто уникають таких речень та використовують більш прості конструкції.

Кількісний розподіл обставинних, з'ясувальних, означальних і багатокомпонентних складнопідрядних речень представлено в Таблиці 11.

Види складнопідрядних речень із компонентом-орнітономеном		
Підгрупа	Види складнопідрядних речень	Кількість ФО
1	Обставинні складнопідрядні речення	100 (70,92%)
2	З'ясувальні складнопідрядні речення	21 (14,89%)
3	Означальні складнопідрядні речення	18 (12,77%)
4	Багатокомпонентні складнопідрядні речення	2 (1,42%)
Разом		141 (100%)

Отже, найпоширенішим видом аналізованих речень є обставинні СПР. Пояснюємо це їхнім широким спектром уживання, оскільки такі речення можуть виражати різні категорійні значення, залежно від відношення між головними і підрядними частинами: умови, допусту, місця, причини, часу та ін. Це дає змогу мовцям виражати різні ситуації та робити акцент на різні аспекти подій.

Орнітофразеологізми у формі складного безсполучникового речення

Складне безсполучникове речення (далі – СБР) – це складне речення, предикативні частини якого з'єднуються в одне синтаксичне та смислове ціле не за допомогою сполучників, а ритмомелодійними засобами, інтонацією (Загнітко, Миронова, 2013, с. 125). Між частинами СБР ставляться такі розділові знаки як: кома, тире, двокрапка, крапка з комою.

За характером смислових зв'язків між частинами СБР поділяються на два основні види:

- 1) з однофункціональними частинами, які не підпорядковані одна одній (рівноправні); такі СБР співвідносні зі складносурядними реченнями;
- 2) із різнофункціональними частинами, одна з яких пояснює іншу; такі СБР близькі до складнопідрядних речень.

Серед орнітофразеологізмів у формі СБР переважають ті, що складаються із **різнофункціональних частин**. Ми виявили 69 таких одиниць, що становить 72,63% усіх СБР.

Найпродуктивнішими є СБР **умови**. Зафіксовано 47 ФО, що становить 68,12% СБР із різнофункційними частинами. Наприклад: *Ворони здіймаються догори – на дощ; Бий сороку й ворону, доб'єшся й до ясного сокола; Боїшся горобців – не сій проса; Граки прилетіли рано – весна буде тепла; Гуси лапи піднімають – перед морозами; Зозуля довго кує – на теплу погоду; Качки обскубуються – дощ буде; Курки не нагодувать – дочці вбрання не надать; Ластівка б'ється об вікно – буде звістка; Лебеді пізно летять із півночі на південь – осінь буде тривалою; Чайки скиглять – буря буде.*

Другими за поширеністю є СБР **причини** (п'ятнадцять ФО). Ілюстрацією слугують такі ФО: *Ворона до ворони сідає, кожний рівного собі шукає; Умний як вутя: воду п'є й назад падає; Не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти; Горобця не запрошують до танцю журавлів – у нього надто короткі ноги; Шугу, соколе з соколицею: качки на ставу; Тікайте, кури, піп іде!; Він спритна людина: з вареного яйця висидить курча; Ану, вставай, чоловіче: третій півень кукуріче; Зовиця – як синиця: усе хвостом вертить; Не потрібна солов'ю золота клітка, краща йому зелена вітка.*

Менш продуктивними є СБР **з'ясувальні** (Скільки ворон білих, стільки мачух добрих; Згода: бика за індику та ін.), СБР **мети** (За батьком на шлях, ворон драть).

Кількісний розподіл видів різнофункціональних частин складних безсполучникових речень подано в Таблиці 12.

Таблиця 12

Види складних безсполучникових речень із різнофункціональними частинами				
Підгрупа	Види речень			Кількість ФО
1	Складні	безсполучникові	речення з відношеннями умови	47 (68,12%)
2	Складні	безсполучникові	речення з	15 (21,74%)

	відношеннями причини	
3	Складні безсполучникові речення зі з'ясувальними відношеннями	6 (8,70%)
4	Складні безсполучникові речення з відношеннями мети	1 (1,45%)
Разом		69 (100%)

Отже, подібно до СПР обставинних серед СБР із різнофункціональними частинами найпродуктивнішими є одиниці з відношеннями умови, а найменш поширеними – речення з відношеннями мети.

Менш продуктивними є **СБР із однофункційними частинами**. Ми зафіксували 22 таких ФО, що становить 23,16% усіх СБР.

Серед СБР із однорідними частинами найпоширеніші ті, що характеризуються **протиставно-зіставними відношеннями**. Наприклад: *Стрелив ворону, трафив корову; Між воронами – будь вороною, між солов'ями – співай солов'єм (соловійом); Від ворон відстала, до пав не пристала; Почне про воли, кінчає про голуби; За курку судилась – гусака несе; Від курки курчата, від свині поросята; Із курми лягай, із півнями вставай; Не співають курці півнем, не володять жінці чоловіком; Що одному – сова, іншому – соловей.*

СБР із **єднально-перелічувальними відношеннями** представлені значно менше. Для прикладу: *Сорока – сороці, ворона – вороні, грак – гракові, дурень – дурневі; Сова знесла, індик вилупив та й мужика виплодив.*

Кількісне співвідношення складних безсполучникових речень із протиставно-зіставними та єднально-перелічувальними відношеннями наведено в Таблиці 13.

Таблиця 13

Види складних безсполучникових речень із однофункціональними частинами

Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Складні безсполучникові речення з протиставно-зіставними відношеннями	18 (81,82%)
2	Складні безсполучникові речення з єднально-перелічувальними відношеннями	4 (18,18%)
Разом		22 (100%)

Як бачимо, ФО з назвами птахів зі структурою складних безсполучникових речень із протиставно-зіставними відношеннями є досить продуктивними. Такі речення допомагають структурувати певні ідеї, поняття чи події та організовувати мовлення. Вони дозволяють чітко виділяти розбіжні, протилежні або порівняльні елементи, що сприяє логічному потоку мовлення та поліпшує сприйняття інформації.

Попри невисокий рівень поширеності, складні безсполучникові речення з єднально-перелічувальними відношеннями також можуть бути використані відповідно до контексту та стилю мовлення. Такі одиниці дозволяють структурувати мовлення, виразно висловити чимало ідей, фактів або дій, перераховуючи їх у логічному порядку, встановити послідовність думок або елементів переліку, засвідчити однорідність чи подібність між різними елементами. Як наслідок, вони дають змогу компактно передати значну кількість інформації, сприяючи ефективності комунікації.

Багатокомпонентні складні безсполучникові речення

Проведений аналіз засвідчив наявність чотирьох ФО у формі багатокомпонентних складних безсполучникових речень. Серед них зафіксовано дві ФО із **протиставно-зіставними та умовними відношеннями** (*Сорока близько від житла літає, під стріху пнеться – бути віхолі, вкладається спати – на похолодання; Чайки мостять гнізда на горбах – на мокро літо, на низах – на посуху*), одну ФО із **пояснювальними та протиставно-зіставними відношеннями** (*Гаразд ся діє: курка здохла, когут ніє*) й одну ФО із **причиновими та умовними відношеннями** (*Слово – не горобець, вилетіло – не впіймаєш*). Непроductивність багатокомпонентних

СБР пояснюємо тим, що аналізовані одиниці є значними за обсягом, що ускладнює їх відтворення в мовленні.

Кількісне співвідношення складних безсполучникових речень із різнофункціональними та однофункціональними частинами представлено в Таблиці 14.

Таблиця 14

Види складних безсполучникових речень		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Складні безсполучникові речення з різнофункціональними частинами	69 (72,63%)
2	Складні безсполучникові речення з однофункціональними частинами	22 (23,16%)
3	Багатокомпонентні складні безсполучникові речення з різнофункціональними та однофункціональними частинами	4 (4,21%)
Разом		95 (100%)

Отже, СБР із різнофункціональними частинами є більш поширеними, оскільки вони дозволяють виразити більшу кількість ідей і зв'язків (умовні, причинові та ін.) між різними частинами речення та створити більш розгалужену синтаксичну структуру. Натомість, СБР із однофункціональними частинами, які є менш продуктивними, використовуються для передачі простіших ідей і зв'язків між частинами речення.

Орнітофразеологізми у формі складних синтаксичних конструкцій

Складні синтаксичні конструкції (далі – ССК) – це багатокомпонентні (три й більше предикативних частин) речення з різними видами синтаксичного зв'язку: сполучниковим (сурядним, підрядним) і безсполучниковим (Загнітко, Миронова, 2013, с. 137).

Як засвідчує наше дослідження, в українській мові серед ФО у формі ССК переважає модель **СПР + ССР** (шістнадцять ФО). Наведемо такі

прикладі: *Казав пан дяк, що гусей не їсть, а повна стеля кісточок; Як дрозди у марті співають на верхів'ях дерев, то весна вже близько, а як у гілках – то ще далеко; Коли до Юрія закує зозуля на голе дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття.*

Другими за продуктивністю є ФО зі структурою **СБР + СПР** (тринадцять ФО). Наприклад: *Вдові, що вороні: немає оборони; Ремесник, як курка: як грюкне, то й клюне; Жінка курці (куриці) до пари – аби з двору, вже й пропала.*

Менш поширені вислови у формі **СБР + ССР** (п'ять ФО). Ілюстрацією вказаної моделі слугують такі ФО: *Кінець: пішла баба в танець, а за нею горобець!; Всяка курка не дурна: не од себе, а все до себе гребє.*

Фіксуємо одну фразу у формі **СБР + ССР + СПР**: *Уроди, Боже, з сіва три мішка: мірочку попові, коробочку дякові, а ківшик петухові за те йому, що він пісеньку співає, хазяїна урожаєм розвеселяє.*

Кількісний розподіл моделей складних синтаксичних конструкцій представлено в Таблиці 15.

Таблиця 15

Види складних синтаксичних конструкцій		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	СПР + ССР	16 (45,71%)
2	СБР + СПР	13 (37,14%)
3	СБР + ССР	5 (14,29%)
4	СБР + ССР + СПР	1 (2,86%)
Разом		35 (100%)

Кількісне співвідношення складнопідрядних, складносурядних, складних безсполучникових речень і складних синтаксичних конструкцій подано в Таблиці 16.

Таблиця 16

Види складних речень за способом зв'язку між предикативними частинами		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Складнопідрядні	141 (36,82%)
2	Складносурядні	112 (29,24%)
3	Складні безсполучникові	95 (24,80%)
4	Складні синтаксичні конструкції	35 (9,14%)
Разом		383 (100%)

Як засвідчує наше дослідження, українська мова має розвинуту систему синтаксичних конструкцій, що підтримують вживання складнопідрядних речень. ФО у формі СПР характеризуються найбільшою продуктивністю, адже підрядні сполучники, які використовуються для утворення СПР, є досить розповсюдженими та вживаються в різних контекстах. СПР нерідко використовують для передачі більшої точності, деталізації та розгорнутості думки. Вони дозволяють розподілити інформацію на основне й підрядне речення, що допомагає уникнути дублювання слів або ідей. Такий підхід сприяє більшій експресивності та стилістичній варіативності мовлення.

Варто зазначити, що фраземи рівня ССР є другими за поширеністю серед складних речень в українській мові. Для таких одиниць властиві перелічувальний характер, відносна скороченість і більш проста структура порівняно з СПР.

Отже, СПР і ССР дозволяють краще структурувати й передавати інформацію. Вони сприяють уникненню можливих непорозумінь і похибок, оскільки включають у себе виразні сполучники та зв'язки між складовими частинами. Такі речення є більш точними та ефективними у передачі сенсу, що робить їх привабливими для мовців.

Натомість фраземи зі структурою СБР посідають третє місце за поширенням. Указані види речень мають більшу граматичну складність і вимагають від мовця значної уваги до правильної організації синтаксичної

структури. У таких реченнях відсутній безпосередній зв'язок між складовими частинами, що може робити їх менш зрозумілими та дещо складними для сприйняття.

Серед фразеологізмів у формі складних речень найменш продуктивними є складні синтаксичні конструкції. Такі види речень є потужними засобами для передачі складних ідей, зв'язків і нюансів. Однак їх використання повинно враховувати потреби аудиторії, комунікативний контекст і мовні здібності того, хто їх уживає. У деяких випадках, застосування вказаних одиниць не є стилістично або експресивно виразним, порівняно з іншими конструкціями, адже такі речення можуть потребувати більше зусиль для розуміння та інтерпретації змісту, що призводить до погіршення ефективності комунікативного процесу.

Кількісний розподіл простих та складних речень представлено в Таблиці 17.

Таблиця 17

Види ФО рівня речення за кількістю граматичних основ в українській мові		
Підгрупа	Види речень	Кількість ФО
1	Прості	425 (52,60%)
2	Складні	383 (47,40%)
Разом		808 (100%)

Як бачимо з таблиці, в українській мові значна кількість ФО у формі простих і складних речень. Висока поширеність ФО у формі простих речень пов'язана з тим, що такі вислови мають просту структуру та більш пряму й однозначну семантику, що робить їх легко зрозумілими для широкої аудиторії. Крім того, ці речення не потребують розкладання на компоненти чи складні роз'яснення. Натомість ФО рівня складних речень також є досить продуктивними, адже вони дозволяють точніше передавати складніші ідеї, залежності, відношення умови, причини та ін. Вони можуть бути більш виразними, барвистими та ефектними з точки зору стилістики.

Орнітофразеологізми у формі усталених порівнянь

У результаті аналізу зафіксовано **компаративні ФО**, що існують у словниковому складі в усталеному вигляді. Це особливий тип фразеологізмів, у яких використовуються порівняння для передачі певних значень або образності. Варто зазначити, що у структурі цих одиниць першим компонентом, хоч структурно й необов'язковим, факультативним, виступають переважно **дієслова, прикметники, іменники** і т. ін.

Серед досліджених ФО переважають усталені порівняння, що стосуються дієслова. Ми зафіксували 254 ФО, що становить 52,16% усіх усталених порівнянь. Наприклад: *дивитися як ворона на золото* «уважно»; *вискочити (вистрибнути) як галка (гала) з конопель* «недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось»; *жити як (ті) голубки* «у повній злагоді, дуже дружно»; *сидіти (умоститися) як гуска (гусь) на мотоциклі* «незручно, погано»; *пижитися як індик* «хвалитися»; *жити як зозуля* «легковажно, безвідповідально робити щось»; *киснути як каня на дождь (дощ)* «дрімати»; *лізти як сова* «настирливо; з широко розкритими очима»; *заливати (співати) як соловей* «дуже, надто прибріхувати»; *розставити руки як шуліка крила* «широко розкинути».

Другими за продуктивністю є усталені порівняння, співвідносні з прикметником. Їхня кількість становить 123 ФО (25,26% усіх усталених порівнянь). Наведемо виразні зразки таких одиниць: *глухий як глухар* «про того, хто з віком погано чує»; *сміливий як горобець* «полохливий»; *дурний як гуска* «обмежений, недалекий»; *надутий як індик (сич)* «про сердиту людину; сильно, дуже»; *гордий як індик* «пихатий»; *цибатий як журавель* «високого зросту»; *ранній як зозуля* «про того, хто пізно прокидається»; *сліпа як курка* «про особу, яка з віком погано бачить»; *схожий як півень на курку* «зовсім не схожий»; *встидлива як лебідка* «про сором'язливу людину»; *сивий (білий) як лунь* «зовсім»; *спритний як перепілка* «про працювиту особу».

Менш поширені усталені порівняння з опорним іменником. Відзначаємо 37 таких ФО, що становить 7,60% усіх усталених порівнянь.

Ілюстрацією вказаних ФО слугують: *ніс як у горобця* «дуже малий»; *язик як у жовни* «про жінку, яка не вміє зберігати таємниць, пліткарку»; *пам'ять як у курки* «часткова втрата пам'яті та розуму»; *ноги як у курячого злодія* «великі»; *брівки як у перепілки* «тоненькі»; *очі як у сови* «дуже великі, широко відкриті».

Фіксуємо три ФО зі структурою усталених порівнянь, що вживаються з дієприкметником: 1) *зачмоканий як мокра курка*; 2) *обскубаний як курка з базару* «неохайний»; *обмоклий як курка* «мокрый». Спостерігаємо дві ФО, що стосуються займенника: *із когось як із гуски (гусака; гуся) вода* «хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось»; *комусь як солов'ю* «байдуже». Відмічаємо дві ФО з опорним прислівником: *трохи більше за горобця* «невелике»; *добре як курці біля крупорушки* «про сите життя».

Також виділяємо усталені порівняння без співвідносного слова (66 ФО). Наприклад: *як ворона наплакала* «дуже мало»; *як горобців у стрісі* «дуже багато»; 1) *як журавель*; 2) *як чапля на каблуках* «дуже високий»; 1) *як півень знесеться*; 2) *як сорока побіліє* «ніколи»; *як сич у лісі* «невеселий, похмурий, набурмосений».

Кількісне співвідношення опорних компонентів усталених порівнянь наведено в Таблиці 18.

Таблиця 18

Основні розряди ФО у формі усталених порівнянь за опорним компонентом в українській мові		
Підгрупа	Опорний компонент	Кількість ФО
1	Дієслово	254 (52,16%)
2	Прикметник	123 (25,26%)
3	Іменник	37 (7,60%)
4	Дієприкметник	3 (0,62%)
5	Займенник	2 (0,41%)

6	Прислівник	2 (0,41%)
7	Без опорного компонента	66 (13,55%)
Разом		487 (100%)

Отже, в українській мові переважають фразеологізми у формі усталених порівнянь, співвідносні з дієсловом, адже вони мають просту й запам'ятовувальну структуру, що полегшує їх вживання та розуміння. Це робить їх популярними серед мовців і сприяє їхньому поширенню.

До особливого розряду зараховуємо **орнітофразеологізми з одним повнозначним словом**. ФО зі структурою сполучення слів – це поєднання службового слова (або двох) і повнозначного, які відтворюються в мовленні в готовому вигляді, характеризуються семантичною цілісністю, синтаксичною неподільністю, сталістю мінімальної за обсягом структури, системними зв'язками, наявністю в багатьох із них омонімічних вільних сполучень слів (Зубець, 2022, с. 116). Із-поміж досліджених фразем фіксуємо одиниці у формі сполучення прийменника з іменником: **Prep. + N.** Наприклад, у *ворона*; у *горобця*; у *гусей (гусочки)*; в *орла*; у *перепелиці (перепілки)*; у *чайки*; у *чижика* «назви народних ігор»; із *гусима* «психічно нездоровий»; із *півнями (петухами)* «дуже рано»; до *півнів (петухів)* «допізна».

Відзначимо, що фразеологізми з одним повнозначним словом є цікавими лінгвістичними явищами, що додають мові багатства й виразності, дозволяючи використовувати компактні та образні вислови для передачі специфічних значень та ідей.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження орнітофразеологізмів української мови ми виокремили і проаналізували 1561 одиницю, розподіливши їх на дві групи, а саме ФО з компонентами-орнітономенами диких та свійських птахів. Перша група «**Дикі птахи**» налічує 967 фразеологізмів (61,95%). У ній

найпродуктивнішими компонентами в складі ФО є: *горобець* (14,17%), *ворона* (12,00%), *сорока* (7,34%), *сова* (6,62%), *зозуля* (5,58%), *соловей* (5,38%), *сокіл* (4,55%), *ворон* (3,83%), *орел* (3,83%), *журавель* (3,52%). Друга група «**Свійські птахи**» нараховує 594 фразеологізми (38,05%). У ній найпоширенішими виступають такі орнітономени: *курка* (45,12%), *півень* (17,17%), *гуси* (7,74%), *гуска* (4,55%), *курча* (4,55%), *качка* (4,04%), *індик* (3,37%), *гусак* (3,20%), *голуб* (3,03%).

Отже, згідно з наведеними даними, в українській мові значно переважають ФО з назвами диких птахів порівняно зі свійськими. Пояснюємо це тим, що дикі птахи представлені широким спектром видів, кожен із яких має свої унікальні характеристики, що дозволяє передавати більше різноманіття образів та ідей у фразеологічних зворотах.

У ході дослідження орнітофразеологізмів української мови було здійснено аналіз на основі семантичної однорідності. В результаті чого були виокремлені **фразеотематичні групи**, що мають спільну тематичну сферу чи семантичний зміст. Окремі фразеотематичні групи виявилися настільки значущими та широкими, що їхнє подальше уточнення зумовило виділення **фразеотематичних підгруп** – це менші, більш конкретизовані категорії стійких одиниць зі спільними значеннєвими особливостями.

Ми виділили й дослідили такі **фразеотематичні групи**: «Риси характеру»; «Емоційні стани»; «Фізичні особливості»; «Фізіологічні процеси»; «Психофізична залежність»; «Зовнішній вигляд»; «Вікова характеристика та розумові особливості»; «Соціальні стани»; «Взаємини між людьми»; «Любовні стосунки»; «Родинні стосунки»; «Кількість»; «Час»; «Сприйняття відстані у просторі, місця або напрямку дії»; «Побажання»; «Поради»; «Образні перифрази назв предметів, істот (осіб)».

Наведене систематичне класифікування ФО з назвами птахів сприяє більш глибокому осмисленню семантичних зв'язків між ними, виявленню закономірностей у тематичному розподілі й визначенню спільних та відмінних рис.

На базі зібраного матеріалу проведено структурно-морфологічний розподіл фразеологізмів із компонентом-орнітономеном української мови. Зафіксовано ФО у формі **словосполучень** (16,40%), **речень** (51,76%), **усталених порівнянь** (31,20%), **одного повнозначного слова** (сполучення прийменника з іменником) (0,64%).

Серед ФО зі структурою **словосполучення** виділено одиниці у формі **сурядних** (2,34%) і **підрядних словосполучень** (97,66%). Стійкі вислови моделі речення представлені **простими і складними реченнями**. ФО у формі **простих речень** розподілено на **двоскладні** (82,35%) й **односкладні** (17,65%). ФО зі структурою **складних речень** представлені **складносурядними** (29,24%), **складнопідрядними** (36,82%), **складними безсполучниковими реченнями** (24,80%), а також **складними синтаксичними конструкціями** (складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку) (9,14%). Відзначаємо також орнітофразеологізми у формі **усталених порівнянь**. Встановлено, що серед досліджених одиниць **найпродуктивнішими є стійкі порівняння, що стосуються дієслова** (52,16%).

Розроблене структурно-морфологічне групування дає змогу систематизувати фразеологізми відповідно до їхньої лінгвістичної структури, що має вагоме значення для подальшого аналізу та глибокого розуміння особливостей фразеологізмів із назвами птахів української мови та їхнього впливу на культурно-національну специфіку мовлення.

РОЗДІЛ 3. ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Відомо, що назви диких і свійських птахів є важливою частиною культурного спадку й традицій. Вони асоціюються з певними цінностями, якостями або символікою, що відображається у фразеологізмах. Використання орнітономенів у ФО допомагає зберегти й передати ці культурні зв'язки. Слушним видається твердження одного з відомих українських філологів сучасності В. Кононенка: «Ідіоми доволі часто утворюються навколо певного культурного компонента – назви реалії з виразним національним забарвленням: найменування звичних побутових предметів, різного роду етнографізмів, історизмів, діалектних утворень, слів-символів, оцінних назв тощо. Увесь цей набір колоритних у культурному плані номінацій по-різному взаємодіє з іншими компонентами, незмінно викликаючи ефект етнічності» (Кононенко, 2008, с. 76).

Характерною рисою семантичної структури зоофразеологізмів є *символічна насиченість* компонентів-фаунонімів. *Символ* (від гр. *symbolon* – розпізнавальна прикмета) – це умовне позначення якогось поняття, явища, процесу, що відбиває певну думку, ідею, почуття. Символ – це уявлення, що викликає певне коло асоціацій. І якщо в загальному розумінні цим терміном називають багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани відтворення дійсності, то мовний символ набуває нових (переносних, умовних) значень на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності. Він накопичує риси типового художнього образу, в якому конкретно-чуттєва ознака предмета зображення (його чуттєвий образ, водночас із власним) має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять. Символ завжди до певної міри є атрибутом, розрахованим на взаєморозуміння (Дороз, 2010, с. 92). Традиційні українські символи беруть свій початок із фольклору та відображають емоційний, експресивний, морально-етичний, чуттєвий і

культурно-ціннісний аспекти глибин народної мудрості (Венжинович, 2019, с. 39).

Різні за своєю природою типи символів знаходять концентроване вираження у вербальних символах, адекватне сприйняття яких можливе за умови знання й освоєння духовних цінностей національної культури. Упродовж віків українська мова виробила свій символічний код, у смислового полі якого перебувають різні шари її лексичного складу – *кольороназви, топоніми, хрононіми, назви реалій рослинного й тваринного світу* тощо. Синтетичний характер відповідних вербальних символів виявляється у впливі на різні складники внутрішнього життя людини: вольові, емоційні, естетичні, моральні та ін. Вербальні символи належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункційних культурних контекстах (Коцура, 2015, с. 12).

В. Манакін зазначає, що символіка компонентів-фаунонімів відбита вже з найдавніших часів – у міфології, фольклорі. Символічне значення назв тварин, зображення їх як створінь священних, істот мудрих і пророчих споконвічно поєднувалося з виправданням марновірства, вірувань і забобонів стосовно деяких тварин. Це відображено, наприклад, у М. Костомарова, який, досліджуючи історичне значення української народної пісенної творчості, виокремив символіку тварин в окремий тип. Зоосимволіка вписана в семантику етнокультурного контексту, що засвідчує, зокрема, порівняння образів-символів абсолютно різних вербально-символічних систем. Зіставлення мов (фразеосистем) – це вихід у різні духовні й ментальні світи народів, тобто вихід до субстанції найвищого порядку (Манакін, 2004, с. 21).

О. Титар зауважує, що сторони світу та елементи стихій ототожнюються із зооантропоморфною символікою, що змінюється залежно від кліматичних і географічних зон, але відповідає принципу найкращої символізації трьох основних стихій (небо, земля, вода) та відповідних

архаїчних символічних тварин (птаха, звір, риба) (Титар, 2015, с. 63).

На думку І. Віктор, природні символи містять певну мистецьку й соціокультурну символіку, зумовлену насамперед соціальною та міфологічною ієрархією. Дослідниця наголошує, що показовими в цьому відношенні є *образи птахів*, адже вони не тільки поєднують небесний і земний світ, сакральне та повсякденне, але й стають втіленням мистецтва (*соловей*), майстерної поезії та майстра-поета (*лебідь*), свідомості та пильнування роду, предків (*журавель*), материнства, любові до Батьківщини, сімейних цінностей (*лелека*). Це зумовлено як автентичною українською міфологією, основні образи якої склалися до X століття, так і культурними взаємодіями з античним і європейським світом (Віктор, 2018, с. 117).

3.1 Національно-культурні особливості назв диких птахів у складі фразеологізмів української мови

Опрацювавши значний масив фактичного матеріалу, можемо з упевненістю стверджувати, що важливу роль в українській культурі й традиціях відіграють такі дикі птахи, як-от: *ворон, ворона, горобець, журавель, зозуля, ластівка, лелека, соловей* та ін. Варто розглянути детально тих диких птахів, які мають високу етнолінгвістичну цінність для українців, наводячи приклади фразеологізмів із указаними орнітономенами, які це підтверджують.

Ворон/Ворона

Ворон (крук) – великий хижий птах із блискучим чорно-синім оперенням, що живе подалі від осель (переважно в лісі). В українській культурі вважається нечистим птахом, який асоціюється зі злом. *Ворон* не користується симпатіями в народному світосприйнятті передусім через чорний колір, що є однозначним символом сумних подій – передає скорботу, душевну втрату, горе та біль. Саме тому й кажуть: *чорний як ворон (крук);*

воронове крило); не допоможе ворону мило, а мертвому кадило; крукові й мило не допоможе (щоб не був чорний); ще жодне мило крука не змінило. Крім того, відзначаємо ФО *чорний ворон* для опису машини, яка використовується для транспортування арештованих осіб або злочинців.

Загальновідома фразема *злітатися як круки на стерво* використовується для критики агресивного або нетерплячого поведіння осіб, які надмірно зацікавлені чимось, часто некорисним чи шкідливим. У народі вважають, що між злими людьми вже існує природний союз, тобто один злий не шкодитиме іншому. Звідси й ФО *ворон воронові(-у) (крук крукові) очей (ока) не (ви)клює (не видовбає; не виколе)*. Про людину, яка критикує кого-небудь за якісь вади, недоліки, не помічаючи власних, нерідко значно більших, говорять: *докоряв ворон галці, що чорна*. Наведена вище ФО нагадує нам про важливість справедливості та самокритики, перш ніж звинувачувати інших у чомусь.

В українській культурі образ *ворона* асоціюють зі смертю. Це пов'язано зі здатністю птаха чутливо реагувати на трупні запахи та його поведінкою поблизу місць боїв або поховань. Зокрема засвідчуємо ФО з компонентом *воронове*, що вказує на місце, де багато *вороння*, а поряд знаходиться кладовище. Наприклад, *поглядати (поглядать) на ворон (воронове)* «бути близьким до смерті»; *жити на воронове* «померти»; *поїхати (віднести) на воронове* «поховати».

Поведінку птаха пов'язують із містичними явищами, усталеними в народі психологічними конотаціями. Для прикладу, каркання *ворона* не передбачає нічого доброго, а може навіть віщувати й смерть (*кому ворон над головою криче, той має щастя собаче; старий ворон пусто не криче*). Про того, хто безупинно говорить, має гучний голос, постійно шумить чи висловлює щось лихе, неприємне, зловісне відносно когось або чогось, кажуть: *закракати (розкрякатися) як (мов) крук*. Також зауважують: *ворон ніколи не каже ку-ку, лише все кра*. Наведений вислів функціонує як нагадування про унікальність і варіативність природи, а також для

підкреслення індивідуальних звукових характеристик різних видів птахів.

Фіксуємо досить обмежену кількість фразем, у яких *ворону* приписують позитивні якості. Наприклад, назву птаха використовують для опису розсудливої, досвідченої або обережної особи, яка не робить необдуманих дій, не допускає серйозних помилок або не піддається спокусам: *розумний як ворон; не дурний (такий) крук, (ви)пустити(ь) (щоб впустив) із рук*.

Фразеологізм у *ворона* слугує назвою народної гри. Це химерна дитяча гра, що імітує напад *ворона* на *курчат*, яких захищає *квочка*; у цій грі *ворон* символізує темряву, морок і смерть (https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_українських_народних_ігор). Крім того, за поведінкою птаха українці можуть передбачувати, вгадувати ту чи іншу подію. Наприклад, *ворон до обіду віщує гостя*.

Ворона – хижа птаха з чорним або сірим оперенням (звідси ФО *чорний як воронине крило*), що живе на деревах поблизу людських поселень. В українців *ворона*, так само як і *ворон (крук)*, уособлює лиховісність. Цьому сприяє її зовнішній вигляд. Ось чому кажуть: *ворону хоч пшеницею годуй, а все буде погана; вороні й мило не pomoже – все чорна буде; яка ворона у воду, така й з води*. Крім того, *старою вороною* йменують сварливу жінку. Про людину літнього віку говорять: *сивий як ворона*.

Вороняче каркання зазвичай символізує щось негативне, тому й існує вислів *щоб над тобою (на тебе) ворони кракали!* як побажання негараздів кому-небудь. До того ж, звуки, які видає пташка, пов'язують із пліткарством: *сорока – сороці, ворона – вороні, та й піде чутка*. Зауважимо, що ФО *ворона каркнула* говорять у разі, коли щось було спожите або використане дуже швидко або залишилося надзвичайно мало чогось (наприклад, щодо їжі).

Вислів *кричати як ворона над курчам* описує ситуацію, коли одна людина, зазвичай старша або більш досвідчена, критикує або висловлює докори іншим особам, особливо молодшим, нахабним або беззахисним. Такий фразеологізм має негативний відтінок і вказує на те, що критика виражається грубим або жорстоким способом, тобто як *ворона*, яка

кричить над курчам, демонструючи свою перевагу.

В українській фразеології *ворона*, на відміну від *ворона*, асоціюється з нерозумністю. Наприклад, *ворона (ї) за море літала (літає), а розуму не набрала (та вороною ї осталась; та дурна вертається); нащо вороні великі розговори, коли вона знає своє «кра»*. Фразеологізм *удалось колись вороні піймати рака та ї возилась цілий рік із ним, небораком* використовується для підкреслення невміння чи нездатності людини ефективно використати отримані можливості, а також неспроможності планувати або розвивати вже досягнуте.

Ворона також наділена іншими негативними характеристиками. Наприклад, у вислові *товктися як ворона у гнізді* відтворено образ птаха, який може бути шумним, неорганізованим у своїй поведінці, коли перебуває у власному гнізді або на місці, де живе.

На позначення особи пихатої, яка любить вихвалити себе, намагається виглядати більш значущою, ніж вона є насправді, і може прикидатися людиною іншого статусу або категорії, функціонує вислів *ворона в павиному пір'ї*. Фіксуємо ФО, що описують ненаситну особу, яка не задовольняється тим, що має, і постійно прагне більшого, незалежно від обставин або можливостей: *вороняче горло; ворона маленька (хоч мала), та (а) рот великий; мала ворона, а великий кусок м'яса ковтає; проси у ворони сира; ворона скаже «сир-сир», та ї з'їсть*.

Фразема *сидіти мов обципана ворона* вказує на стан персони, пов'язаний із лінощами, незацікавленістю, апатією або втратою мотивації займатися чимось корисним. ФО *крякала (кричала) ворона, як угору (догори) летіла, а як униз (додолу; на діл), то ї опустила крила* слугує для опису ситуації, коли людина демонструє ентузіазм, енергію або активність, перебуваючи в сприятливому стані або перспективному положенні, але коли обставини змінюються або стають менш вигідними, вона втрачає мотивацію, інтерес. Наведений фразеологізм має критичний відтінок і використовується для підкреслення непостійності, нестійкості або неспроможності особи

продовжувати зусилля або доводити справу до кінця в умовах негативних чи складних обставин.

Беззахисну або вразливу персону позначає ФО *вдові, що вороні: немає оборони*. Наведемо також усталений вислів *лякана (полохана; полохлива) ворона (ї) куца боїться (а все в ліс летить)*, що використовується для опису людини, яка проявляє надмірний страх, тривожність, тому що боїться навіть незначних речей або ситуацій, які зазвичай не представляють собою ніякої загрози або небезпеки.

Негативна конотація аналізованого птаха також присутня в таких висловах: *вороні де не літять, та на смітник сідають; куди б ворона не літала, завжди на гній сяде*. Ворони є хижими птахами, які живляться різноманітними видами їжі, включаючи мертвих тварин і рештки їжі на смітниках. Тому вони часто пов'язані з місцями, де є сміттеві відходи. Указані фраземи асоціюються з особою, яка погано вчиняє або має низьку соціальну чи моральну позицію.

ФО *не літять вороні у панські хорони* наголошує на важливості для особи поважати межі й не втручатися у справи, які їй не стосуються або не відповідають її статусу, обов'язкам. Про непостійність матеріальних благ, влади та успіху свідчить фразема *і цариця ворона, коли спаде корона*. Відзначаємо порівняльний фразеологізм *як ворона обмочена*, що асоціюється з персоною, яка переживає глибоке почуття засмученості або пригніченості, подібно до *ворони*, яка дуже змочена. Невродливу особу описують так: *гарний як общипана ворона*. Отже, неохайність, непривабливість общипаної *ворони* метафорично переноситься на людину.

Рідше в українському етносі *ворону* пов'язують із чимось позитивним. Для прикладу: згуртованістю (*ворона вороні ока не виклює; ворона біля ворони сідає*), хазяйновитістю (*у своїм гнізді й ворона яструбові очі виколе (виклює)*), відданістю, турботливістю (*для ворони нема кращих дітей як воронячі; і ворона хвалить воронят; і задрипана ворона своїм дітям оборона*), досвідченістю (*бита (стріляна) ворона*). Однак навіть у наведених

вище ФО птахи характеризують у негативному плані, вживаючи лексичні одиниці, на зразок: *задрипана; не виклює; не виколе* тощо.

Відомо, що *білі ворони (ворони-альбіноси)* надзвичайно рідко зустрічаються в природі, оскільки виживають із них одиниці. Світле забарвлення – свідчення проблем зі здоров'ям, а саме, брак в організмі меланіну. Це пігмент, і він працює, як фарба в принтері: додає кольору шерсті, волоссю, шкірі, очам і пір'ю. У *ворон-альбіносів* зазначений пігмент відсутній повністю. Названа мутація – це проблема в організмі. Вона наявна ще на стадії формування зародка. Ось чому такі птахи найчастіше народжуються з порушеннями зору, слуху та іншими проблемами. Відповідно вони погано пристосовані до умов існування. Virізняючись світлим оперенням із-поміж інших птахів, їм важко ховатися від хижаків. Цим і пояснюється походження ФО *біла ворона; білий крук*, що вживають для характеристики особи, яка виділяється з-поміж інших чимось незвичним, особливим (зовнішнім виглядом, поведінкою, поглядами тощо), чим викликає найчастіше подив. Примітно, що наведені вислови позначають не тільки незвичайну людину, але й певне рідкісне явище.

Зіставлення *ворони* з більш шанованими народом птахами (*соколом, павою, солов'єм*) метафорично переноситься на людей: *вороні соколом не бути; від ворон відстала, до пав не пристала; йому й ворона за солов'я стане*. Натомість птахи зазвичай уподібнюють до *сови*: *ворона – сові не оборона*.

У побуті фігурує вислів із позитивним відтінком: *кінець і Богу слава, царю корона, а нам жарена (печена) ворона*. Так примовляють, коли завершують яку-небудь справу. Наведена ФО описує задоволення, почуття радості й успіху від певної виконаної роботи.

Примітно, що з *вороном* і *вороною* пов'язані прикмети, які вказують на зміну погоди: *ворони здіймаються догори – на дощ; ворони взимку кружляють у повітрі – перед снігом; як ворони сідають унизу дерева, то буде холодно*. Відзначимо й фразеологізм *поки ворон дітей не купа*, що

символізує час, коли слід купатися, щоб очиститися від певної хвороби. Вважають, що вода тоді має цілющу силу.

Галка

Галка (кавка) (*галонька; галочка* – зменшено-пестливі; *галич; галиччя* – збірні; *галча; галченя* – пташа) – птаха родини воронових із чорним і темно-синім оперенням, блискучими крилами й хвостом. У народі *галку* вважають лиховісною птахою. Однією з основних причин цього є її чорний колір, який асоціюється зі сумнівною або негативною енергією, часто сприймається як символ нещастя або смерті.

У фольклорі назва пташки виступає традиційним порівнянням на позначення чорного кольору (*чорний як галка (кавка)*). Про темні плями перед очима кажуть так: *галки літають*. Здалеку *галка* виглядає повністю чорною, тому обиватель може прийняти її за невеликих *ворона* чи *ворону*. Ось чому ці птахи разом фігурують у вислові *докоряв ворон галці, що чорна*. Указана ФО описує того, хто критикує кого-небудь за якісь вади, не помічаючи власних, можливо значно більших.

Галка наявна у висловах на позначення особи нерозумної, нетерплячої (*вискочити (вистрибнути) як галка з конопель (колонень)* «недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось»), неухважної (*галок ловити*), лінивої (*галок (галки) лічити*).

Із поведінкою птахи пов'язані народні погодні прикмети. Для прикладу: *галки зграйками літають – на дощ; коли галич у повітрі шугає – буде хуртовина*. Крім того, у давні часи весну, літо закликали так: *Благослови, Боже, весну кликати, зиму проваджати, літа дожидати. Вилети, сизая галочко, винеси золоті ключі. Замкни холодну зимоньку. Відімкни тепле літечко*. Наведене звертання є своєрідним поетичним зверненням до Бога для зміни погодних умов і виражає бажання тепла, росту й розквіту природи.

Горобець

Горобець (жєвжик) – маленький сірий птах із коротким хвостом і невеликим міцним дзьобом, який живе переважно поблизу житла людини.

Колір птаха зумовлює утворення порівняння *сірий (сіренький) як горобець (горобчик)*. Характерно, що вказана ФО символізує не лише сірий колір, а й описує непомітну, непоказну людину. Невеликі довжина й маса тіла птаха ототожнюються з людською худорлявістю. Для прикладу, кажуть: *худий як горобчик; сухий як безперий горобчик*.

Прикметно, що існує чимало порівнянь, утворених на основі спостережень за поведінкою *горобця*, які описують певні риси, стан людини, а саме: кмітливість, досвідченість (*стріляного (старого) горобця на полу(у) (на м'якині(ах); м'якушкою) не зловиш (не піймаєш; не обдуриш); цей горобець на м'якину не сяде*), нерозумність (*летіти як горобці на вогонь «необдуманно прямувати до небезпечного місця»; вилетіти (вискочити; вистрибнути) як горобець зі стріхи «недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимось»*), боягузливість (*гороб'яче (горобине) серце*), сердитість, мовчазливість (*накапузитися як горобець на дощ*), неспокій (*кричати як горобці на дощ; ходити як горобець по конюшні; мотатися як горобець по сараю*), безтурботність, легковажність (*як горобець літом*), бідність (*бідний як горобець (безперий)*), невлаштованість (*жити як горобець під стріхою*).

Спів *горобця* зазвичай складається із серій коротких щибетань, які він виконує для встановлення своєї території, привернення уваги партнерів або виявлення радості. Простота й одноманітність його співу порівняно з іншими птахами вдало обіграні у фраземі *де нема (не маєш) співця, послухаєш горобця*.

Горобці є одними з найменших птахів, які зустрічаються в Україні. Вони мають невеликі розміри тіла та вагу, порівняно з іншими птахами, такими як *соколи, лелеки* чи *журавлі*. Тому *горобець* часто виступає символом чогось незначного, малозначущого, що стало мотиваційною основою для низки фразеологізмів: *сказано: велика птиця, як горобець; не поспішай, бо горобці спішили, та маленькими вродили; горобець малий та сердиться, а то щоб чоловік не сердився; горобець маленький (хоч який горобець не*

маленький), а *серце* (*сердечко; серденько*) має. Із птахом ототожнюють особу низького зросту: *маленький як горобець* (*горобеня; гороб'ячий* (*горобиний*) *ніс*); *горобцю по кісточки* (*хвіст*); *трохи більше за горобця*. Безперих пташенят порівнюють із малими дітьми: *голопуцькі як горобенята*.

Горобці є фізично слабкими порівняно з більшими й сильнішими видами. Звідси й ФО *сили як у горобця* «про недужу персону». Ба більше, нерозвинуті м'язи особи описують так: *як у горобця коліно* ((*жонатого горобця*) *під коліном; під колінцями; на коліні; лікоть*); *як у старого горобця на задній нозі*. Також птах передає семантику «дуже мало»: *як горобцеві; із горобину душу; із (на) гороб'ячий* (*горобиний*) *скік*; *як горобець наплакав* (*як горобинячі сльози*); *як із горобця молока*. Вислів (*старому*) *горобцеві* (*горобцю*) *по коліна(о)* фігурує у значенні «неглибоко, мало води».

Крім того, відомими є вислови *краще* (*ліпше*) *горобець у руці* (*жмені*), *ніж* (*чим*) *журавель у небі* (*соловей на вербі; засць у лісі*). У вказаних ФО *горобець* уособлює хоч незначну, та користь або те, у наявності чого є впевненість, порівняно з *журавлем* чи *солов'єм*, які асоціюються з чимось значним, однак сумнівним, малоімовірним із погляду здійснення.

Невелика значущість птаха підкреслюється у фраземах, на зразок: *стріляти* (*бити*) *з гармат(и) по горобцях*; *з* (*із*) *орудії та по горобцях*. Наведені ФО використовують для підкреслення безглузді, недоцільності ситуації, коли особа застосовує надмірні чи непропорційні засоби й дії для розв'язання незначних проблем або завдань. Ба більше, також зауважують: *із гармат* (*орудій*) *по горобцях* (*у горобців*) *не стріляють*.

Горобець як об'єкт меншовартості часто порівнюється з різними птахами: *соколом, журавлем, куркою*. Для прикладу: *не грати горобцеві з соколом*; *горобця не запрошують до танцю журавлів* – *у нього надто короткі ноги*; *хитрив, хитрив та й став, бо за курку горобця дістав*. Натомість птаха зазвичай ототожнюють із *синицею*: *синиця* – *горобцю сестриця*. Це зумовлено тим, що вони мають схожу форму тіла, короткі дзьоби й невеликі розміри. Крім того, *горобці* та *синиці* відомі своєю жвавою

поведінкою. Вони можуть активно стрибати та літати між гілками, шукаючи їжу. Обидва види птахів виявляють зграйність і часто утворюють невеликі групи.

Ставлення народу до *горобців*, які здатні нести як користь (наприклад, знищення шкідливих комах), так і шкоду (псування зернових культур (просо, пшениця, ячмінь, жито, рис, горох), ягід (вишня, виноград), соняшника тощо), варіюється відповідно від досить позитивного до негативного.

Наприклад, в українській культурі *горобцеві* притаманна позитивна символіка життєрадісності (*веселий як (мов) горобець*), жвавості, спритності (*вертлявий як горобець; скакати (стрибати) як горобець; голодний горобець залізе і в горнець*), моторності (*горобець на все удалець; як жевжик*). Зауважимо, що в народній уяві ФО *стріляний горобець* позначає не лише досвідчену особу, а й також перебірливого хлопця, який подобається багатьом дівчатам.

Відомо, що деякі види *горобців* (наприклад, *індійський горобець*, підвид хатнього) є злісними шкідниками зернових культур. Цей факт засвідчують ФО, на зразок: *горобці крупу з'їли (шкоду роблять), а синиця в клітку попала (в спаш упаде); молодці як горобці: всюди їх повно і всюди шкоду роблять*.

Крім того, *горобець* асоціюється з особою, яка живе за чужий рахунок або користується чужою працею, не роблячи власного внеску або не виконуючи власних обов'язків: *горобець не сіє, не жне, а зернятка клює*. Фіксуємо ФО з аналізованим номеном для вираження незадоволення, обурення ким-небудь (*бовтун гороб'ячий*) або як жартівливе побажання (*щоб тебе горобці подзьобали*).

Про те, що ніколи не трапиться або якщо й трапиться, то не скоро, жартівливо говорять: *як горобці вперед хвостами полетять (занявкають)*. Фразеологізм *зелений горобець* позначає щось нереальне, дивне або пусте (*думати про зелених горобців*). Номен *горобець (горобчик)* слугує на позначення ритора, учня класу риторики в духовній семінарії. Також у народі існує гра під назвою *в горобця*.

Із *горобцем* пов'язані народні вірування. Наприклад, про останній день перед постом, коли можна їсти скоромне (сало, м'ясо і т. ін.), говорять: *на заговини й у горобця пиво*. День Семена – одне з прадавніх свят на честь осіннього рівнодення, коли літо повертає на осінь. ФО *на Семена горобці збираються в табунці* пов'язане зі вказаним святом.

Також поведінка птаха символізує про зміну погоди, пори року, передбачення, а тому й кажуть: *як горобці купаються, то дощ буде; як б'ється горобець у вікно, так буде лист*. Крім того, темну ніч із сильним дощем, грозою та блискавицями йменують як *горобину ніч*. Відомо, що вона буває у Спасівку, один раз на сім років.

Грак

Грак (гайворон) (*грачиха* – самиця; *граченя* – пташа) – перелітний птах родини воронових із блискучим чорним оперенням. Звідси й порівняння *чорний як грак* «насичений чорний; дуже брудний». *Граки* можуть створювати враження чорної хмари, особливо коли вони літають чи перебувають разом у великих кількостях. Тому фразеологізм *чорна орда як гайвороння на полі* передає аналогічну ідею значної групи людей, які діють чи зібралися разом.

Грак фігурує у висловах, що описують особу ліниву (*ловити граки; граків ганяти* «марно витратити час; байдикувати»), балакучу (*сорока – сороці, ворона – вороні, грак – гракові, дурень – дурневі (дурак – дуракові) (та й піде чутка)*), бідну (*бідняк, що грак – із долини та в байрак*) або нетверезу (*і грак не скаже*).

Грак є важливим птахом для сільського господарства, оскільки знищує багато комах-шкідників та іноді мишоподібних гризунів. Однак, попри вказану користь, у народі вважається лиховісним птахом. Це підтверджує вислів *накинутися як гайворон на стерво* «нестримно, із пожадливістю». Відомо, що *граки* дістають їжу зі смітників і харчуються падаллю, тому й існує ФО *як граків на смітнику* «дуже багато кого-, чого-небудь». Негативна конотація *грака* пов'язана з відносно темними кольорами його оперення, а

також появою птаха на місцях, де відбуваються поховання. Крім того, про погану дорогу говорять так: *і граки не літають*.

Примітно, що з поведінкою птаха пов'язано ряд прикмет про зміни в погоді, про настання весни. Наприклад, *граки пасуться на траві – невдовзі задощить; коли граки сідають на землю, то буде метелиця; побачив грака – весну зустрічай; граки прилетіли рано – весна буде тепла; коли граки прямо на гнізда летять – весна буде теплою*.

Дрізд

Дрізд – невеликий співучий птах, що живе в лісах, парках, садах, міських зонах, гніздиться на деревах, кущах, землі.

У народній культурі *дрізд* є птахом, який співає прекрасні пісні, що приносять радість. Його спів асоціюється з приходом весни, розквітом природи та любов'ю. Відповідно компонент *дрізд* вживається у фразеологізмах із позитивним значенням. Для прикладу, птаха порівнюють із життєрадісною особою, яка тішить інших своєю позитивною енергією: *веселий як дрізд*. Існує й вислів *здоров, дрозде, а я ось де* як жартівливе привітання, що зазвичай функціонує у неформальній або дружній атмосфері.

Фіксуємо аналізований номен й у висловах із негативною конотацією. Наприклад, *давати(ь) дрозда* «дуже сварити або бити кого-небудь». Натомість фразема *схватити дрозда* означає «бути битим». Відзначаємо й ФО *уніймати дрозда* з семантикою «змерзнути».

Відомо, що *дрізд* славиться своїм надзвичайно чарівним і мелодійним співом. Відповідно птах фігурує у вислові, пов'язаному з музичною творчістю: *пустити дрозда*. Наведений фразеологізм використовується для опису невдалого співу або відсутності музичного таланту в особі.

За поведінкою *дрозда* українці здавна вгадують погодні умови. Для прикладу, завдяки птахові можливо спрогнозувати погану погоду, адже вважається, що *дрозди перед негодою кричать*. Крім того, існує вірування, що птах передбачає, як скоро настане весна й прийде тепло: *як дрозди у марті співають на верхів'ях дерев, то весна вже близько, а як у гілках – то*

ще далеко.

Журавель

Журавель – великий перелітний птах із довгими ногами та шиєю, прямим гострим дзьобом, який живе біля лісових і степових боліт. Із дитиною, яка дуже швидко зростає, пов’язана ФО *рости як журавель на болоті*. Фігурування назви птаха у наведеному вислові зумовлено тим, що *журавель* асоціюється з болотами та вологими місцевостями, де він шукає їжу.

На основі зовнішніх ознак птаха сформувалися такі стійкі порівняння: *цибатий як журавель* «із довгими тонкими ногами»; *високий як журавель* «дуже високий і худий». Ба більше, зовнішній вигляд *журавля* нагадує форму числа два. Відповідно й говорять: *літати на журавликах* «погано навчатися в школі, одержувати двійки».

Образ птаха символізує щось цінне, значне; мрію, яка не може здійснитися. Звідси ФО *журавель у небі*. Примітно, що ця фразема може використовуватися для стимулювання та мотивації людини, щоб не боятися мріяти про велике і прагнути досягати високих цілей, незалежно від того, наскільки вони здаються складними. Зауважимо, що стійка одиниця *журавель у небі* є частиною фразеологізму *краще синиця в руках (жмені), ніж (чим) журавель у небі* «краще мати хоч що-небудь зараз, ніж тільки сподіватися на ліпше».

Фразема *лови журавля в небі* вживається як попередження про те, що не варто витратити час, зусилля та ресурси на марні або нездійсненні цілі. Наведена стійка одиниця наголошує про необхідність бути прагматичним, а також фокусуватися на досяжних і реальних завданнях. Вислів *журавель у небі, а ти вже йому ціну встановлюєш* слугує нагадуванням, що необхідно бути розсудливим, терплячим й утримуватися від поспішних висновків чи прогнозів щодо подій або ситуацій, які ще не сталися.

Журавлиний голос – гучний, пронизливий, і чути його далеко, а особливо навесні, у тиху, безвітряну погоду. Іноді самих птахів і не видно, бо

летять вони дуже високо, але їхні голоси чути цілком виразно. Проте журавлі рідко користуються своїм голосом. Мовчазність птахів знайшла своє відображення у вислові *не кричали журавлі, як із вирію летіли, не будуть кричати, як і назад летітимуть*.

Український фольклор пов'язує журавля зі змінами в сімейному житті та народженням дитини. За повір'ями, коли птах з'являється або летить близько до будинку, він віщує вагітність у жінки чи приближення моменту народження. Це розуміється як ознака радості та дарування благополуччя сім'ї. Про це свідчать такі фразеологізми: *журавель (на крилах) приніс; журавлика вловили (піймали)*.

Приліт птаха символізує про настання весни. Журавлі асоціюються з приходом тепла, зеленню, розквітом природи та новими початками. Їхня поява сприймається як радісна подія, яка символізує відродження та надію на майбутнє, тому кажуть: *журавлі прилетіли – весну принесли*. Крім того, за поведінкою журавля прогнозують погоду: *журавлі прилетіли і полудень принесли (довгі дні)*. Це вірування засноване на спостереженнях, що птахи прилітають на початку весни, коли дні стають довшими та більш сонячними.

Зозуля

Зозуля – перелітна пташка зі світло- чи бурувато-сірим оперенням, яка кладе яйця в чужі гнізда. Забарвлення птахи зумовлює усталене порівняння *рябий як зозуля*. Крім цього, із кольором волосся людини пов'язана ФО *сивий як зозулька*. Пташка також фігурує у терміноназві виду лісових квітів – *зозулинні черевички*.

В українській культурі зозулею йменують дівчину або жінку. Наприклад, про дуже вродливу, білолицю, струнку, здебільшого наречену, говорять: *гарна як зозулька водяна*. Також спостерігаємо порівняння, яке передає подібність мелодійного, дзвінкого пташиного голосу до дівочого: *чути в хаті дочку як зозулю в садочку*. Наведена ФО має позитивний відтінок і виражає приємні враження від голосу дівчини.

Символічне наповнення образу зозулі як легковажної, безвідповідальної особи або такої, яка веде розпусне життя, закріпилося в уяві людей у складі численних фразеологізмів: *вірна як зозуля; жити зозулею (як зозуля); нічна зозуля денну перекує; ти ж зозуляста, чи не сіменяста?; зозуля собі гнізда не мостить; зозуля своє гніздо не в'є; про те зозуля кує, що свого гнізда не має.* Характерна риса пташки пізно прокидатися втілена в іронічному вислові *ранній як зозуля*. Також птаха асоціюється з особою, яка поводить нахабно, нав'язує свою присутність або втручається у справи інших людей, не беручи до уваги їхні права чи інтереси: *мов зозуля в чужому гнізді*.

Зозуля – символ самотності, вдівства: *одинокка як та зозуля; як зозуля*. Це пов'язано з її особливим голосом і поведінкою. Зауважимо, що *зозулин* спів є переважно символом смутку, туги за минулим, розлуки, втрати коханої людини. Для прикладу, *плакати неначе зозуленька кує*. Зрідка кування птахи пов'язують із приємними подіями або щасливими моментами у майбутньому, говорячи: *ще й на нашій вулиці зозуля закує*. Указану ФО трактуємо як вираження оптимізму, віри в позитивні зміни.

Зозулі властиво викладати свої яйця в гнізда інших птахів. Ось чому й існує фразема *зозулина дитина* «позашлюбна дитина». Про появу немовляти, переважно у розмові з малими дітьми, говорять: *зозуля принесла*.

Зозуля є символом віщування, тому кажуть: *зозуля кує – роки віщує; так-от чого (так он із якої це причини) зозуля кувала!* Почувши крик птахи уперше, говорять: *Зозуле, зозуле! Скажи, скільки мені років жити?* Також до пташки часто звертаються з проханням «накувати» довге й щасливе життя: *зозулько, зозулько, накуй мені віку довгого*.

Крім того, птаха виступає провісницею смерті, нещастя. Звідси ФО, на зразок: *зозуля вже відрахувала; зозуля не закує (кому-небудь)*. Також фіксуємо лайливе побажання негативного, смерті кому-небудь: *щоб ти зозулі не почув!* Такий фразеологізм вживається у випадку конфліктних ситуацій, коли хтось хоче висловити своє незадоволення або вилити гнів на когось. Варто зазначити, що цей вислів має різкий характер і може використовуватися

несерйозно, лише як емоційна реакція, а не як реальне бажання чи прокляття.

Існують різні прикмети, пов'язані із зозулею. Наприклад, вважають, що птаха своїм співом оголошує про настання весни, розквіт природи та радісну подію – Великдень: *на Великдень перший раз зозуля закує*. Також вірять, що *коли до Юрія закує зозуля на голе дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття (Юрій Весняний (свято Юрія, Юрійів день, Юрійів день весняний) – весняне свято Юрія (23 квітня за юліанським календарем; 6 травня за новим стилем), що в народному календарі символізує прихід весни) (https://uk.wikipedia.org/wiki/Юрій_Весняний).*

Фіксуємо вислови, пов'язані з тим, що період кування птахи закінчується, коли досягає жито (ячмінь): *зозуля житнім (ячмінним) колосом вдавилася, як він заколосився; зозуля на сивому колосі жита свій голос загубить; зозуля кує тільки до Петра, а потім мандрикою вдавється (День апостолів Петра і Павла (нар. Петрів день) – християнське свято на честь апостолів Петра і Павла. Західні й Східні церкви святкують його 29 червня за григоріанським і новоюліанським календарями, а частина східних християн — 29 червня (12 липня) за юліанським календарем. У слов'янських народів свято апостолів Петра і Павла знаменує закінчення купальських святкувань «маківки літа» і літніх весіль, прощання з весною та підготовку до сінокошу (https://uk.wikipedia.org/wiki/День_апостолів_Петра_і_Павла).*

Із зозулею також пов'язують настання літа (*зозуля приносить вістку про літо, а ластівка – про теплі дні*), тепла (*зозуля довго кує – на теплу погоду; зозуля кує тільки до Петра, а після Петра ще неділю покричить, так це означає, що осінь тепла буде*). Відзначаємо й жартівливе вірування, яке ґрунтується на сполученні символів природи й матеріального благополуччя: *як перший раз закує зозуля і є в кишені гроші, то тоді все літо будуть гроші*. Звуки кування птахи асоціюються з поверненням тепла, розквітом природи та збагаченням. У поєднанні з наявністю грошей у кишені, це вірування вказує на те, що така ситуація сприятиме благополуччю та

фінансовому достатку протягом літнього періоду.

Кулик

Кулик (зменшене – *куличок*) – невеликий болотяний птах із довгими ногами. Із його розміром пов'язана фразема *кулик – не велик, а все-таки птиця*. Наведена одиниця підкреслює значення чи унікальність характеристик або якостей людини, незважаючи на те, що вона може бути не дуже великою або видимою серед інших.

У народі птаху не надають істотного значення, тому й зауважують: *кулик на місці соколинім не буде птичим господином*. В умовах природи *соколи* часто домінують у своєму територіальному просторі, тому згадувана фразема підкреслює, що *кулик*, як менш сильний і менш агресивний, не зможе зайняти таке саме впливове місце, як *сокіл*. Цей вислів може застосовуватися в різних ситуаціях, таких як бізнес, політика, соціальне життя тощо, де спостерігається конкуренція та прагнення стати лідером. Він нагадує, що в таких умовах необхідно знаходити свою нішу та способи досягнення успіху, дивлячись на свої сильні сторони й уникаючи прямої конфронтації з потужнішими опонентами.

У картині світу українця *кулик* зазвичай асоціюється з водними болотистими місцевостями, що стало основою стійких народних висловів: *великого болота кулик!*; *сидіти як кулик на болоті*; *де кулик вилупиться, в тому болоті й живе*; *знає кулик своє болото*; *кожний (усякий; усяк) кулик до свого болота (озера) звик (привик)*; *кожний кулик у своєму болоті велик*; *кожний кулик своє болото хвалить*. Той факт, що насміхатися, критикувати чи обманювати інших не є хорошою ідеєю, оскільки ці вчинки можуть повернутися проти особи та призвести до неприємних наслідків, підтверджують фраземи, на зразок: *насміхався кулик із болота, та й сам туди заліз*; *насміявсь кулик із болоту, та й сам туди ж у воду*.

Крім того, птаха ототожнюють із сердитою, ображеною, невдоволеною особою: *надувся мов кулик на вітер*. Наведену ФО уживають в іронічному контексті, коли вважають, що сердитість такої особи є необґрунтованою, адже

нічого серйозного або значущого не сталося. Із особливостями поведінки кулика після кладки яєць пов'язаний фразеологізм *лежить, відкинувши (відкидавши) ноги, як кулик після яйця*. Указана фразема свідчить про те, що процес гніздування птаха потребує багато сили, тому що маса яєць щодо ваги самих птахів дуже велика.

У народі за поведінкою кулика передбачають погоду (*кулик залишає болото, літає по полю – на ясну погоду*). Крім того, птах є вісником весни, тепла, розквіту природи, позитивних змін: *прилетів кулик із-за моря – весну приніс*.

Ластівка

Ластівка – перелітна птаха ряду горобцевих, яка є стрімкою у польоті, тому й відзначаємо такі порівняння: *швидкий (бистрий; меткий) як ластівка; літати як ластівка*. Із птахом порівнюють акуратну дівчину (звідси фразеологізм *як ластівка (ластівочка)*). Ще кажуть: *дочка як ластівка: пощобече, пощобече та й полетить*. Цей вислів має позитивне значення, описуючи жваву, активну та балакучу дівчину. Як ластівка, яка співає та літає в повітрі, дочка також відзначається своєю здатністю багато говорити й активною життєвою енергією. Фіксуємо фразему, пов'язану із зовнішністю птахи, зокрема її вузькими гострими крилами: *як ластівчине крило* «про тоненькі брови».

Ластівки відзначаються своєю турботливою природою, особливо у догляді за своїми пташенятами. Вони будують гнізда з глини або грязі й пір'я на стінах будівель або на інших поверхнях і приносять в них їжу для своїх маленьких. Турботливість *ластівок* і їхня здатність дбайливо годувати пташенят надають їм образу люблячої матері, тому й існує порівняння *як ластівка з ластів'ятами*. Позитивне ставлення до пташки також підтверджує фразема *горобець – молодець, а ластівка краща*.

Ластівки зазвичай повертаються із зимових країв до своїх гнізд навесні. Отже, вони стають втіленням початку нового сезону та сприймаються як символ щастя й успіху: *ранні ластівки – щасливий рік*. Крім

того, гніздо цієї птахи завжди є ознакою благополуччя в будинку, на якому воно побудоване, тому й зауважують: *як ластівка змостить під хатою гніздо, так щастя буде тому домові*. Натомість вважається великим гріхом розорити гніздо ластівки, а того, хто на це зважиться, чекає нещастя та величезні матеріальні збитки. Тому й існує таке застереження: *не руйнуй ластівчиного гнізда, бо хату спалить*.

Ластівка є провісницею весни й тепла. Ось чому й кажуть: *де ластівка не літає, а на весну додому прилітає; ластівка весну починає, а соловей кінчає* «говориться про те, що за поведінкою птахів визначали, як і коли потрібно поратися із землею, сіяти, щоб був гарний урожай»; *зозуля приносить звістку (вістку) про літо, а ластівка – про теплі дні*; діал. *ластівки влітають, веремня предвіщають*. Натомість вислів *одна ластівка (ще) весни не робить (не принесе) (– то ще не весна)* вказує на те, що весна, хоч і настала, та все одно не варто розслаблятися, бо зима ще бореться за своє панування. Отже, згадана ФО символізує той факт, що окремі ознаки якого-небудь явища ще не свідчать про його виникнення, існування.

Крім того, за поведінкою ластівки передбачають холодну чи дощову погоду: *Благовіщення без ластівок – холодна зима; коли ластівки низько літають, буде дощ*. Також дії птахи можуть символізувати якусь новину: *ластівка б'ється у (об) вікно – буде звістка*. Варіанти наведеного вірування можуть змінюватися з регіону в регіон, і трактування такої звістки також може бути різним. Деякі люди сприймають це як попередження про небезпеку або нещастя, що наближається. Інші вважають, що це може передбачати радісну або важливу подію.

ФО *перша ластівка* символізує перші ознаки появи, становлення кого-, чого-небудь і слугує символом надії, оптимізму та можливості майбутнього росту й прогресу. Виникнення фраземи *ластів'яче ряботиння* пов'язане з віруванням про веснянки, спричинені ластівкою. Крім того, птаха фігурує в складі назви рослини *ластовинне зілля*.

Лебеді

Лебеді (*лебідь* – самець; *лебідка*; *лебедиця* – самиця) – великі перелітні дикі водоплавні птахи з довгою, красиво вигнутою шиєю та білим (рідше чорним) пір'ям. *Лебідь* належить до шанованих, «святих» птахів. Кольорова ознака птаха фігурує у порівнянні *білий (біленький) як лебідь* «дуже білий; про особу, вбрану в біле чи не засмаглу». Зовнішня привабливість *лебедя* зумовлює появу ФО, на кшталт: *гарний як лебідь* «про вродливого хлопця/чоловіка»; *гарна як лебедиця* «про вродливу дівчину/жінку (здебільшого про наречену)».

Із поведінкою *лебедів* асоціюють такі людські риси: гордовитість (*іти (пливти) білою лебідкою*), сором'язливість (*встидлива як лебідка*), повільність (*пливти як лебедиця*). Плавні, витончені рухи птаха зумовлюють появу вислову *іти (пливти) білою лебідкою (мов лебідка; мов лебідь)* «красиво». Натомість ФО *іти як лебідь по суші* виражає протилежне значення «некрасиво». Зазначимо, що птаха також пов'язують із бідністю: *дожитися до білого лебедя* «опинитися в страшних злиднях, не мати нічого».

У народі *лебедя* вирізняють із-поміж інших птахів (наприклад, *сорок, ворон*), надаючи йому особливого значення, тому й кажуть: *бий сороку і ворону, діб'єшся і до білого лебедя*. Ця фразема вказує на те, що успіх чи досягнення малих цілей можуть привести до можливості досягнення великої мети. Натомість ФО *за хорошим чоловіком і свинка господинка, а за лихим і лебідь казна-що* символізує те, що оточення людини впливає на її світогляд, спосіб життя та ін. Зазначений вислів підкреслює важливість взаємин у сім'ї та наголошує на тому, що хороший чоловік здатен стати підтримкою й допомогою, тоді як поганий може призвести до нещастя і проблем.

Високою уживаністю характеризуються фразеологізми *лебедина пісня; лебединий спів*. Зазначені ФО вказують на останній (переважно найкращий) твір, вияв таланту, діяльності кого-небудь. Вислови ґрунтуються на повір'ї, що *лебідь* співає один раз у житті – перед самою смертю. Отже, *лебедина пісня*, що вражає своєю красою, глибиною та виразністю, уподібнюється найвизначнішому досягненню особи.

Лебеді відомі своєю відданістю один одному, вони виявляють сильні сімейні зв'язки та взаємопідтримку. Звідси такі ФО: *закохані лебедики* «про взаємини між хлопцем і дівчиною»; *як лебедята до смерті разом* «про щасливе сімейне життя»; *вірний як (наче) лебідь*; *вірна як лебідка*.

Поведінка птаха символізує погодні зміни. Для прикладу: *лебідь летить – до (к) снігу, а гусь – до (к) дощу*; *лебеді пізно летять із півночі на південь – осінь буде тривалою*.

Лелека

Лелека (аїст; чорногуз; бусел; бусень; боцюн; бузько; бузьок) – великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом (звідси ФО *наставити носа як бузько* «про довгий ніс із горбинкою») та довгими ногами (про довгоного людину кажуть: *високий як бузько*).

Лелека досить часто фігурує у фразеологізмах, пов'язаних із вагітністю та народженням дитини. Наприклад, стан вагітності позначають такі ФО: *примітити лелеку; аїста ждати*. Також існує добре побажання народити дитину: *щоб не довелося вам довго аїста ждати!* Натомість про появу немовляти, переважно у розмові з малими дітьми, говорять: *лелека (лелек; бусень; лелеки; бузьки) принесла (приніс; принесли) (на поріг дома; із теплих країв; у кошику); прилетів(ла); завітав); аїст (аїсти) (у клюві) приніс (принесли) (на крилах) (упустив; пролітав; прилетів до кого; круг почоту зробив); аїста зловили; боцюн залітав (приносить)*.

Крім того, фіксуємо усталений вислів *чихотливий бусел приніс на кубло*, який уживають як негативний або засуджуючий коментар стосовно небажаних вагітності або народження дитини унаслідок бездумності, необачності або безвідповідальності особи. У разі, коли ніхто не народився, зауважують: *лелека не прилітав*.

Птах фігурує у складі фраземи *мати бузька (бузьок)*. Її використовують для опису особи, яка дуже захоплюється ким-, чим-небудь, готова заради справи пожертвувати чимось.

В українців *лелече* гніздо є символом добра, благополуччя, тому й

зауважують: *де лелека водиться, там щастя родиться*. Натомість знищення пташиної домівки приносить нещастя. Про це свідчить така прикмета: *коли зруйнувати лелекове гніздо, то лелека запалить ту хату, де було гніздо*. Указана ФО використовується для підкреслення потенційних негативних наслідків втручання у життя *лелеки* або руйнування його гнізда.

Орел

Орел – великий хижий птах родини яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу, зокрема і в Україні. Приваблива зовнішність птаха втілена у порівнянні як *орел (сизокрилий)* «про вродливого хлопця/чоловіка».

Орли відомі своїм хорошим зором. Завдяки цьому вони здатні здобувати їжу з великої висоти у повітрі або розпізнавати деталі на далекій відстані. Указану перевагу птаха засвідчують такі ФО: *добрий лікар має орлине око, левине серце і жіночу руку; бачать очі ревниві далі (дальше), ніж орлині*. Більш того, фіксуємо вислови, побудовані на зіставленні *орлиної* зірності й *совиної* підсліпуватості: *інакше дивиться на світло орел, а інакше – сова; орлині очі – для дня, совині очі – для ночі*.

Орел – символ сили, мужності, влади та величі. Відповідно кажуть: *чоловік (хлопець) як орел; сильний (дужий; сміливий) як орел; орел мух(и) не ловить (а слон за мишею не ганяється); орлиний (орлячий) клекіт здалека (із-під хмар(и) чути)*. Однак зауважують: *хвалися не родичами орлами, а своїми ділами*. Указана ФО підкреслює важливість самостійного досягнення успіху та підтвердження своїх здібностей, а не завдяки походженню або родинним зв'язкам.

Птах також уособлює свободу, самостійність і незалежність: *вільний як (наче) орел піднебесний*. Таку символіку зумовлюють його великі крила, здатність літати на великі висоти й відстані, а також надзвичайна грація у повітрі. *Орлячий* високий політ у небі часто розуміється як втілення вищих цілей, духовності та вільного самовираження.

Відзначаємо фразеологізми, побудовані на контрастному зіставленні

орла з совою (ліпше полюбити старого орла, ніж молоду сову; не бачила сова орла, а як уздріла, то аж зомліла), горобцем (орел не пристає з горобцями), сорокою (куди орли літають, туди сорок(и) не пускають), зайцем (краще битися з орлом, ніж жити зайцем).

У народному уявленні орел – цар птахів і володар небес. Це підтверджують такі вислови: *орел найкраще (найлучче) літає, але й мало спочиває; не вчи орла літати, а рибу плавати; орел летить високо, а хрін росте глибоко*. Варто згадати й фразему *видно орла по польоту*, сенс якої полягає в тому, що особа розкривається в її поведінці, вчинках, конкретних справах.

Зауважимо, що, крім позитивних характеристик, орлу приписують і негативні. Наприклад, гордовитість (*гордий як (мов) орел*), злостивість (*орел, віл и невіста одним духом живуть: нічого доброго не чинять, коли їх не б'ють*). Вислів *білий орел* пов'язаний зі станом алкогольного сп'яніння.

Також відзначимо фразему *пускати орла*, що вживається у професійній сфері в значенні «зриватися з каната по схилу (про шахтну вагонетку)». Звернемо увагу й на ФО *в орла*. Це назва народної гри (відбувається на Великдень), коли підкидають монету й дивляться, яким боком вона упаде. Нагорода – крашанка.

Пава/Павич

Пава/павич (павлін) – великий південноазійський птах родини фазанових, самці якого мають яскраве оперення й довгий барвистий хвіст, що розпускається у вигляді віяла.

Пава – символ жіночої краси (*гарна (красива; пишна) як (наче) пава (мальована)*) «про вродливу дівчину/жінку, часто про наречену; у яскравому, барвистому або багатому вбранні»), а *павич* – чоловічої (*гарний (розкішний) павлін (як павич)*) «про вродливого, гарно вбраного хлопця/чоловіка»). Крім того, існує вислів на позначення гарно вбраної, але нестриманої жінки: *нарядилась як пава, а кричить як тава*. В основі фраземи лежить контраст між зовнішнім представленням і поведінкою. Наведена ФО нагадує про

важливість бути не лише красивими зовні, але й виявляти адекватність і культуру в поведінці та спілкуванні. Про особу, яка є привабливою на вигляд, але має погану репутацію, твердять: *хороша нава, та погана слава*. Цей стійкий вислів нагадує нам про те, що зовнішність не завжди відображає істинну сутність людини і що важливо бути уважним до її поведінки та дій.

Відзначаємо ФО, де зовнішність *нави* порівнюється з характером жінки: *гарна нава пером, а жінка – норовом*. Наведений вислів функціонує для підкреслення того, що зовнішній вигляд особи може бути дуже миловидним, але характер або поведінка – неприємними. Це спонукає нас розвивати позитивні риси своєї особистості, що робитиме нас привабливими не тільки ззовні, але й зсередини.

Поведінка птахів асоціюється з поважністю, а також гордовитістю, пихатістю, самозакоханістю. Наприклад, *горда як нава; гордий як навич; походжати (ходити) як нава; ходити навичем (як навлін) (іти як навич); видно наву і по носі, що бродила по просі*. Про посередню людину, яка не досягла чогось значного в житті або нічим не виділяється з-поміж інших, кажуть: *ні нава [й] ні тава (ворона)*.

Синиця

Синиця – маленька співуча птаха з різнобарвним оперенням ряду горобцеподібних. Саме тому й кажуть українці: *синиця – горобцю сестриця*. ФО *красива як синичка*, що описує вродливу дівчину/жінку, походить від асоціації з красою та привабливістю *синичок*, які мають яскраве оперення й жвавий спосіб руху.

Синиця є символом добра, благополуччя, щастя. Звідси й фразеологізм *(с)піймати синицю в руку* «досягти чогось важливого, бажаного». Натомість фразема *мати синицю в жмені* описує людину, яка задовольняється тим, що є, та не претендує на щось більше. Вказана одиниця – частина ФО *краще (ліпше) синиця в руках (руці; жмені), ніж (чим) журавель у небі (голуб у стрісі)* «краще мати хоч що-небудь зараз, ніж тільки сподіватися на краще».

Про маленький розмір *синиці* іронізують: *синиця – не птиця; пусти (посади) синицю хоч на пшеницю, так вона усе синиця (то вона зостанеться синицею; так не буде толку); синицю і на салі поклади, то синиця синицею*. Відзначимо й ФО *синиця казала* – про пусту обіцянку; невідоме, вигадане джерело інформації.

Сич

Сич – хижий нічний птах бурого кольору родини совиних. Із зовнішністю птаха пов'язана фразема *брови як у сича* «гострої форми». Активне життя птаха, як і всіх зловіщих сил, зазвичай пов'язане з темною порою доби, а тому й кажуть: *вночі панують сови та сичі*. *Сичі* володіють здібностями, які дозволяють їм полювати та жити в темряві.

У картині світу українця *сич* уособлює невдоволену, невеселу, похмуру або пихату людину. Звідси ФО, на зразок: *як сич у лісі; сердитий (надутий) як (мов; наче) (той) сич (на погоду; дощ; вітер; віхолу; мороз; негоду; перед смертю)*. Ба більше, персоні, у якої поганий настрій, не радять у той момент приймати гостей, щоб не псувати настрої іншим, тому й зауважують: *коли надувся як сич, то гостей не клич*. Також *сич* символізує самотню, замкнену особу, яка живе відокремлено від інших, без активного соціального життя чи близьких відносин: *сичем (як сич) жити*. Крім того, фразема *старий сич* описує немолодого, із багатим життєвим досвідом, часто відлюдкуватого чоловіка.

Варто зазначити, що з поведінкою *сича* пов'язані народні прикмети. Зокрема птах може віщувати погану подію, лихо, і навіть смерть: *як сич кричить на хаті або в дворі, так це перед нещастям; сич на даху кричить – не к добру; коли над хатою пугає пугач, або сич – біду віщує, і найпаче пожежу*. Крім того, крик птаха може бути ознакою наближення дощу або погіршення погодних умов. Наприклад, *сичі вночі кричать – на дощ*.

Сова

Сова – хижа нічна птаха з великою круглою головою, великими очима (звідси такі ФО: *очі як у сови; витріщити очі (дивитися) як сова* «широко

відкрити очі») і коротким гачкуватим дзьобом.

В українській культурі зовнішній вигляд *сови* асоціюють із непривабливістю (*вродлива як сова*), понурістю, набундюченістю (*сова – удовина голова; надутися (насупитися; насупонитися) як (та) сова; напустити брови (виглядати) як сова*). Відзначимо, що заокруглені брови людини йменують *совині брови*. Про персону старшого віку говорять: *сивий як сова*.

Примітно, що у *сов* гострі й сильні кігті, що дозволяють їм впевнено триматися на гілках або хапати свою здобич. Ось чому й існує ФО *вчепитися як сова кігтями*, що характеризує особу, яка демонструє впевненість, стійкість і наполегливість.

Сова видає уривчасті звуки, схожі на крики *чайки*. Відповідно існує вислів *кричить наче сова*, що застосовується до людини, яка видає голосний, різкий крик, що привертає увагу або може бути неприємним для слуху. Також цю ФО вживають для того, щоб підкреслити негативні аспекти поведінки особи або висміяти її для надання комічного ефекту.

Сова добре адаптована до нічного середовища. Нічна активність птахи фіксується у таких фразеологізмах: *уночі панують сови та сичі; сова вдень мовчить, а вночі кричить*. Відповідно про особу, яка мало, недостатньо спала уночі, кажуть: *сонний як сова*.

Як відомо, у птахи хороший нічний зір, що дозволяє їй успішно полювати в цей період доби. Названий факт відображено в ФО *видить як сова вночі* «добре бачить у темноті». Натомість існують фраземи, що вказують на погане зорове сприйняття *сови* у денний час: *не бачити світла як сова вдень; сові сонце очі коле (ріже); чи може сова в сонце дивитися?* Насправді ж ця птаха, попри поширену думку, бачить непогано й удень. Просто вночі вона набуває деяку перевагу над своєю здобиччю, яка не так добре орієнтується в темряві. Тому вдень *сова* воліє відсипатися після «нічної зміни» в якомусь затишному куточку, аби її ніхто не турбував. Птаху також порівнюють із особою, яка з віком погано бачить: *сліпий як сова*.

Сова вважається символом мудрості, оскільки вона є нічним хижаком із винятково добре розвиненим зором і чутливістю до звуків. Здатність літати безшумно та добре ловити здобич уночі робить її однією з найкмітливіших птахів. Ось чому й існують ФО, на зразок: *розумна як совиця і хитра як лисиця; сова знає, де кури ночують; сова сліпа, та кури (курей) бачить*. Водночас птаху порівнюють і з нерозумною людиною, яка не усвідомлює очевидних речей, дій або ситуацій: *сліпий як сова*. Поява наведеного порівняння зумовлена тим, що вдень *сова* не бачить так добре, як уночі.

В українській лінгвокультурі *сова* має переважно негативну конотацію. Споконвіку українці вважають птаху провісником біди, небезпеки, тому й кажуть: *сова не принесе добра*. Про диявольську природу *сови* свідчить приповідка: *сова не виведе сокола, а такого чорта, як сама*. Птаха також уособлює негарну дівчину: *хоч дівка як сова, аби з другого села*. Крім того, поведінка *сови* символізує погіршення погодних умов: *сова кричить – холод накликає*. Негативне сприйняття *сови* пов'язане з її полюванням у темний час доби, містичним образом і загадковістю, якою вона огортається через її нічну природу.

Відзначаємо вислови, у яких *сова* символізує матір, яка підкреслює чи перебільшує позитивні риси своїх дітей, навіть якщо інші бачать їхні недоліки. Наприклад, *хвалила сова своїх дітей, що найкращі в світі; і сова каже: «Мої діти найкращі!»; у сови погані совенята, а все їй найкращі; хвалиться (хвалилася) сова своїми дітьми (: каже, що нема кращих дітей, як совині; каже, що найкращі, а вони найпоганіші)*.

Вислови *дивитися (заглядати) як сова на зайця (мишу); із пустої стодоли не вилетить хіба сова* вказують на такі якості птахи, як ненаситність і постійна потреба в їжі. Так само, як *сова* ніколи не задовольняється малою здобиччю, жадібна особа ніколи не задовольняється маленькими досягненнями або вигодою.

Фіксуємо ФО, що вказує на фальшивість, нещирість у вираженні емоцій: *сова плаче – сліз не має*. Наведена одиниця підкреслює, що персона

може прикидатися засмученою, але насправді вона не переживає цих почуттів. Про людину, яка має високу самооцінку або є схильною до зазнайства, говорять: *знає сова, що красна сама*.

Фраземи *пізнати сову по льоту; видно сокола по льоту, а сову по (з) погляду* свідчать про те, що людина виявляє свої справжні характеристики, наміри або здібності через її поведінку, вчинки, дії або конкретні справи. Усталений вислів *не бачити смаленої сови* говорять тому, хто мало чого знає, звідав у житті, не мав серйозних випробувань, тобто жив досить комфортно, безтурботно.

ФО *що одному – сова, іншому – соловей* вказує на те, що різні люди мають неоднакові смаки, уподобання й погляди на певні речі. Те, що є привабливим або цікавим для одного, може бути абсолютно нецікавим для іншого, викликати незадоволення або навіть неприйняття. Також наведена фразема свідчить про те, що на одну й ту саму проблему в кожній особі своя точка зору.

Прикметно, що *сова*, порівняно з такими птахами як *сокіл, орел*, зазвичай виступає об'єктом негативних характеристик. Наприклад, *сова соколу не пара; сова не уродить (не приведе; не виведе) сокола (а все совеня), тільки таких як сама); свиня не народить бобра, а сова не висидить орла*. Також іронічно зауважують: *коли сова з'яструбіє, то вище сокола літає*. Натомість у народі *сова* прирівнюється до *ворони*, тому й говорять: *ворона – сові не оборона*.

Сокіл

Сокіл (сокол) (*соколик* – зменшено-пестливе; *соколя* – пташа) – хижий птах родини соколових із міцним гачкуватим дзьобом, кривими кігтями й довгими гострими крилами. Відомо, що у птаха хороший зір, тому про особу, яка дуже добре бачить, помічає деталі та може проникнути в суть речей або ситуацій, кажуть: *очі ясні як у сокола*.

Зовнішній вигляд птаха є основою для порівнянь, коли описують привабливого хлопця/чоловіка: *вродливий як сокіл; гарний як (наче) сокіл*

ясний. Натомість фразема *сірий як соколине крило* характеризує непомітну, непоказну особу, яка не виявляє активності або ініціативи, не демонструє своїх здібностей чи талентів. Така постать намагається не викликати зайвої уваги або не бути в центрі уваги, надає перевагу скромному життю. Про малих дітей говорять: *діти мов соколята*.

Птах є символом чогось цінного, тому застерігають: *сокола з рук не пускай*. Указана ФО нагадує нам про важливість бережливості та розсудливості у ставленні до цінних речей, будь то фізичні об'єкти, відносини чи можливості. Однак у разі, якщо людина внаслідок недбалості чи нерозважливості втратила щось вагоме, вигідне, бажане, то кажуть: *мавши сокола в руках та випустити!*

Поведінка *сокола* уособлює свободолюбність, незалежність, високу самостійність і самодостатність у своїх діях (*вільний як сокіл*), хоробрість (*сміливий як сокіл*), працьовитість (*сокіл на одному місці не сидить, а де бачить птаха, туди й летить*), жвавість (*швидкий як сокіл*), товарицькість (*сокіл соколу ока (очей) не виклює (не клює; не видовбає; не виколе)*), гордовитість (*гордий як сокіл*). Хворого *сокола* ототожнюють із нещасною особою: *пішого сокола і ворони б'ють; підстреленого сокола і ворона клює*. Наведені ФО стосуються ситуацій, коли хтось є беззахисним, потребує допомоги або підтримки, але інші використовують цю слабкість, щоб здобути певну вигоду або навіть завдати шкоди.

Крім того, поширеним є афоризм: *чому я не сокіл, чому не літаю?* Указаний вислів підкреслює певне незадоволення та бажання особи до самореалізації й досягнення чогось більшого, що вважається малоімовірним або неможливим за поточних обставин.

Зазначимо, що *сокола* як пряму протилежність порівнюють із *совою* (*хоч би сова попід небом (небеса) літала, то соколом (ніколи) не буде*), *вороною* (*де соколи літають, туди ворон не пускають*).

Соловей

Соловей (соловейко) – маленький перелітний птах із сірим оперенням,

самець якого чудово співає, особливо в період гніздування. Невеликий розмір птаха символізує щось незначне, але корисне (*краще (лучче) солов'я в рот, ніж журавля в год*). Цей вислів наголошує, що варто зосереджуватися на тому, що дійсно приносить радість і задоволення, а не робити те, що може бути складним, неприємним або займати багато часу без значного результату. Наведену ФО можемо інтерпретувати й так: краще одразу скористатися можливістю, яка є перед тобою, замість марнування часу на очікування чогось більшого. Крім того, указана ознака *солов'я* жартівливо подається у ФО *косив батько, косив я, та викосив солов'я, здорового – як і я*.

Соловей відомий своєю прекрасною та виразною піснею. Він є одним із найчудовіших щебетунів серед птахів, його спів надзвичайно мелодійний, гучний. Цей факт підтверджують численні фразеологізми, на кшталт: *голос як у соловейка; співати (щебетати; виводити; свистіти; розливатися; заливатися) соловейком (як соловейко; солов'єм) (мов соловейко на калині; як у саду соловей); хоч соловейко маленький, та його пісні удаленькі; у кожного солов'я пісня своя*.

Солов'їний талант до співу підкреслюється в зіставленні з іншими птахами: *не прилетів соловей – нехай (же) іволга за нього (його) править; при соловію і горобець співак; прирівняв солов'я до зозулі; не вчи солов'я співати, а орла літати*. Крім того, жартівливо говорять: *соловей у лісі реве, а ведмідь щебече*. Наведена ФО побудована на несподіваному контрасті звуків *солов'я* та *ведмедя*, підкреслюючи певну незвичайну ситуацію. Вислів *соловейко щебече, а баба й собі пробує* використовується у гумористичному контексті для опису того, хто наслідує певні дії, риси чи звички іншої людини, але робить це не зовсім вправно або не з подібним успіхом.

Натомість фіксуємо фразему з негативною конотацією *солов'я* та його обдарування: *у дурного солов'я дурна й пісня*. Ця ФО виражає ідею, що якість виконання певних дій і результат визначаються компетентністю, знаннями та вміннями особи, яка це робить. Вислів *соловей піснями (баснями) не ситий (ситий не буде)* слугує попередженням тому, хто тільки обіцяє, а не

переходить до конкретних справ або перед тим, як запросити кого-небудь до столу. Також зауважують: *і соловей не співає, коли (він) їсти (нічого) не має*. Якщо людина стикається з фізичними або економічними труднощами, це може вплинути на її можливості виявити свої здібності та проявити свій потенціал. Крім того, відзначаємо ФО як у *Спасівку соловейко заспіває (тьохне) «ніколи»*, що уживається для вираження повного заперечення змісту речення.

Загалом *соловей*, зокрема його спів, викликає позитивне ставлення в українців, тому про щось рідкісне кажуть: *є люди, що й солов'я не люблять*. Наведена фразема має на меті підкреслити, що існують особи, які мають дуже незвичайні або незрозумілі уподобання чи відмінності від загальноприйнятих стандартів.

У культурі українців *соловей* пов'язаний із позитивними якостями людини. Наприклад, фразеологізм *хоч солов'єм співати* використовується для вираження бадьорого настрою, оптимізму. ФО *сидіти як соловейко на калині* описує особу, яка перебуває в стані захопленості або зачарування певною справою або моментом, вкладає свою енергію, талант і увагу, забуваючи про час і зовнішні подразники, так само як і *соловейко*, який сидить на калині (або іншому улюбленому місці), співає і не звертає уваги на все довкола.

Проте птахові притаманна й негативна конотація. Наприклад, про персону, яка дуже балакуча, здатна привертати увагу слухачів, адже її мовлення є чарівним і приємним, проте часто може бути з елементами обману або прикрашання істини, зауважують: *співати (заливати(ся); щибетати; свистіти) як соловейко (соловейком); говорити наче соловей співає*. ФО як *солов'ю* вказує на відсутність зацікавленості, емоційної реакції або залученості до чогось, на байжужість. Вислів *очі як у солов'я (соловейком; соловйом)* описує нетверезість і неприродний стан особи, коли її зовнішність змінюється через вплив алкоголю чи інших речовин. Зокрема у такої людини спостерігається розширення зіниць і нестійкий, збуджений вигляд очей.

Так само як й інші птахи, *соловей* полюбляє свободу, тому й говорять: *не потрібна солов'ю золота клітка, краща йому зелена вітка; золота клітка солов'я не тішить*. «Золота клітка» символізує багатство, успіх, високий соціальний статус. Натомість «соловей» – символ свободи, радості та незалежності. Отже, указані ФО наголошують на тому, що істинне щастя та задоволення залежить від внутрішнього стану людини, її душевного благополуччя, свободи й здійснення справжніх мрій.

Відзначимо фразему у *чужім краю й солов'ї лиш цвірінькають*. *Солов'ї* у власному середовищі співають виразно й радісно, створюючи чудову мелодію, але коли вони опиняються в незвичайних місцях або в чужому середовищі, їхні пісні можуть стихати або бути не такими ж виразними. Це аналогічно з почуттями людини, яка знаходиться далеко від своєї батьківщини або рідних, де навколо все незнайоме, і це викликає почуття смутку, туги та ностальгії.

У фраземі *ластівка день (весну) починає, а соловей кінчає* протиставляються два явища зі світу природи: *ластівка* прокидається й починає співати (щебетати) рано-вранці, на початку дня, а *соловей* співає пізніше, увечері та вночі. Указаний вислів свідчить про те, що в природі все упорядковано, всьому свій час. Так і в людей: кожен має знати, що й коли йому робити.

Відзначимо прикмети, пов'язані з *солов'єм*. У народі вірять, що *соловей* *тоді починає співати, як нап'ється води з березового листя*. Натомість вважають, що птах перестає співати, коли починає колоситися ячмінь: *соловейко вдавився ячмінним колоском, а зозуля мандрикою*.

Сорока

Сорока – лісовий птах родини воронових із довгим хвостом і чорно-білим пір'ям. Птах відомий своєю здатністю до стрибків, особливо коли він рухається по землі або пересувається між гілками дерев. Манера ходьби *сороки* втілена у порівнянні *скакати як сорока*. Завдяки білим плямам на боках птах дістав народну назву – *сорока-білобока*. Звідси й фразема *не (чи)*

одна сорока білобока. Із кольором птаха також пов'язана ФО *кожна сорока чорнобока.* Вислів *біла як сорока* іронічно уживають у значенні «брудна, строката».

Сороки – одні з найрозумніших птахів. Відповідно вислови *хитрий як сорока; сорока скаже, що сир, та й ухопить* застосовуються для опису розсудливої та хитрої людини, яка має добре розвинені аналітичні здібності й уміє знаходити вихід із складних ситуацій. Крім того, наведені ФО пов'язані з особою, яка має обманливі наміри, може спритно зачарувати або ошукати інших своїми словами, навіть якщо те, що вона говорить, не відповідає дійсності.

Птах видає характерні гучні, пронизливі звуки – скрекотіння, які українці здавна пов'язують із віщуванням новини, часто не завжди доброї, тому й кажуть: *сорока на хвості (крилі) принесла (вістку).* Крім того, наведена ФО позначає той факт, що певна новина або інформація розповсюджується швидко й широко серед людей.

Сорока відома своєю здатністю імітувати звуки інших птахів, а також своїм голосним співом, тому в українській культурі птаха є символом балакучої людини, яка полюбляє пліткувати, не вміє зберігати таємниць. Звідси ФО, на зразок: *сорока – сороці, ворона – вороні (грак – гракові, дурень (дурак) – дурневі (дуракові)) (та й піде чутка); розносити як (мов) сорока на хвості (по селі); говорити як сорока скрекоче; цокотати (скрекотати; скреготіти; торохтіти; чваркотіти; щебетати) як сорока; діал. цорконит ги сорока; хвостата сорока; говорити як сорока білобока; заливатися як сорока на гілці; сорочин хвіст (причеплено в кого).* Також про того, хто безперервно розмовляє в моменти, коли бажано бути стриманішим, іронічно зауважують: *мовчить як сорока в гостях.*

Крім того, існує вислів, у якому наголошується на негативних наслідках для того, хто поширює чутки: *всяка сорока від свого язика страждає.* Ба більше, про брехливу особу, яка сама себе з часом видасть, говорять: *сама скаже сорока, де гніздо звила.* Фразема *сорока казала* вказує на невідоме або

вигадане джерело інформації. Фразеологізм *загубила сорока хвіст* зазвичай уживають про людину, яка щось не договорила. Фіксуємо вислів, у якому за допомогою *сороки* і *пугача* протиставлено антонімічні поняття балакучість/мовчазність (*цокотала сорока пугачеві і про те, і про се, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: «Пугу!»*).

Птаха фігурує у вислові *і сорока розкажує, та толку мало*, що символізує людину, яка веде розмову, не завжди розуміючи суті речей або не маючи реальних знань. Відповідно підкреслюється те, що інформація або розповідь, яку особа намагається передати, не має значення, сенсу або практичної користі.

Сорока відома своєю проникливістю, активністю та жвавістю в спостереженні за довкіллям. Ось чому існують ФО, де птаха символізує зосередженість, захопленість (*дивитися (заглядати) як сорока в мерзлу (на голу) кістку (на сир; на подвір'я)*), зацікавленість, допитливість (*цікавий як сорока*).

Ідею, що колективна співпраця, дружба чи об'єднані зусилля мають більше шансів на успіх, досягнення спільної мети або розв'язання проблем, ніж діяльність окремих індивідів, передає фразема *дружні сороки й орла заклюють*. ФО *вертітися (крутитися) як сорока на тину (кілку; тернині)* слугує для позначення безперервної, непосидючої або нерозсудливої діяльності людини, коли вона постійно рухається, займається різними справами, але не досягає конкретних результатів або не зосереджується на чомусь важливому. Натомість вислів *сидіти як сорока у сливах* використовується для критики особи, яка не має впевненості у собі, не ризикує або не бере ініціативу, залишаючись бездіяльною, боязкою, зніяковілою, спантеличеною.

Відзначимо й ФО *живе так, як сорока на тину: хто йде, сполохне*. Такий фразеологізм може мати як позитивний, так і негативний відтінок. Він застосовується для характеристики людини, яка дуже уважно й пильно стежить за змінами у довкіллі та реагує на них швидко й відразу, або

для критики особи, у якої надмірна реакція на дрібниці або яка сповнена зайвих хвилювань. Для висміювання неохайного, негарного, нечитабельного почерку персони існує ФО *писати як сорока (лапою) по тину*.

Фразема *жити як сорока на тину (кілку; тернині)* використовується для опису невлаштованого, безтурботного, нерозсудливого та безвідповідального способу життя людини. Відповідно про того, хто живе, не враховуючи можливих наслідків своїх дій, та не дбає про власний розвиток і майбутнє, і, як результат, стикається з бідністю, проблемами, невдачами, твердять: *розжитися як сорока на лозі (а тінь на воді)* «залишитися ні з чим». До того ж, про невдало побудоване житло говорять: *набудувати як сорока*.

Під час вигодовування пташенят *сороки* знищують кладки багатьох птахів і їхніх нащадків, а іноді навіть викрадають із сільських дворів кладки *курей, курчат, каченят*, за що *сороку* часто називають злодійкою. Також вважають, що *сорока* любить красти гарні, блискучі речі. Ось чому відносно людини, яка ретельно вмивається, чепуриться, кажуть: *сороки вкрадуть; гляди, сорока вхватить*.

Назва птахи фігурує у ФО із семантикою «нескоро; ніколи»: *як (нехай ще) сорока побіліє; не вся ще сорока біла; ще сорока не побіліла*. Також відзначаємо фраземи, на кшталт: *сорока ряба, а як побіліє вся, тоді баб'ячий верх буде; іще сорока не (зовсім) побіліла, щоб чоловіка жінка біла; тоді жінка буде старша, як сорока побіліє*. Варто зауважити, що наведені вислови використовуються в контексті традиційних гендерних ролей, які можуть бути застарілими та не відповідати сучасному розумінню статевої рівності. Застосування таких одиниць може бути образливим або неприйнятним у сучасному суспільстві, де ставлення до гендерних ролей і стереотипів є більш різноманітним і прогресивним.

У народі *сорока* часто прирівнюється до *ворони*, тому й жартівливо говорять: *сорока у ворони просить оборони*. В уявленнях українців *сорока* не є птахою «вищого рангу», тому й відзначаємо вислови, у яких вона

порівнюється з більш значущими птахами (наприклад, *орлом, лебедем, соколом*). Пор.: *куди орли літають, туди сорок(и) не пускають; бий сороку і ворону, діб'єшся і до білого лебедя (ясного сокола)*.

Українці здавна асоціюють птаху з *днем Сорока святих* (9 березня за григоріанським календарем; 22 березня за юліанським календарем). Вважають, що цього дня *сорока* бере сорок різочок чи галузок і мостить собі з них гніздо. Звідси й ФО *на Сорок святих сорока сорок паличок у гніздо положить*. *Сорока*, якщо не турбувати її та не руйнувати гнізда, виступає своєрідним оберегом дому, біля якого живе. Етимологічно слово «сорока» пов'язане зі словом «сорок», отже, народ вважає, що *сорока* охрещена на день Сорока святих. Крім того, за поведінкою птахи передбачають зміну погодних умов (*сорока близько від житла літає, під стріху пнеться – бути віхолі, вкладається спати – на похолодання*).

Тетеря/Тетерук

Тетеря/тетерук – великий лісовий птах роду курячих із синювато-чорним (у *самиці* – сірувато-коричневим, строкатим, пістрявим) оперенням, який є цінною дичиною.

Прикметно, що під час шлюбної пісні (токування) в *тетерука-самця* закривається слуховий прохід і він деякий час не чує. Відповідно про людину, у якої поганий слух, говорять: *глухий як тетерук; глуха (чортова) тетеря; Глухар Тетерович*. Зауважимо, що наведені фразеологізми вживають також для позначення нерозумної, неповороткої, ледачої особи. Крім того, засвідчуємо ФО *сліпа тетеря* для опису того, хто погано бачить. Указана фразема також характеризує людину, яка неспроможна розібратися у ситуації або нездатна побачити очевидні речі. ФО *старий як тетеря* номінує персону літнього віку.

Назва птахи фігурує у вигуковому звороті *тетеря, чи готова вечеря?!*, який має іронічне, гумористичне або неформальне забарвлення в розмовній мові. Ще говорять: *ту ж саму тетерю й на вечерю*. Фразема вказує на те, що щоденна повторюваність однотипної їжі може стати монотонною і викликати

бажання мати щось нове або різноманітне на вечерю. Відзначимо вислів *як дома кури, так у лісі тетеря*, де *ліс* – це невідоме, чуже місце, протиставлене своєму відомому, освоєному простору – *дому*.

Чайка

Чайка (*чаєчка* – зменшено-пестливе; *чаєня* – пташа; *чаєнятко* – пестливе) – морський водоплавний птах родини сивкових, а також переважно наземний денний птах ряду сивкоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, морів, зрідка живе у чагарниках та лісах. *Чайки* також мешкають на вологих луках і трав'янистих болотах. Відповідно для характеристики особи, яка живе в невідгданім, неприступнім місці, використовують фразу *гніздитися як чайка на болоті*. *Чайка* – пестливе найменування дівчини, жінки (зазвичай у звертанні).

Примітно, що в птахи на голові є чуб із дуже вузького й довгого пір'я. Цим *чайка* вирізняється з-поміж інших птахів. Указана зовнішня особливість фігурує в ФО *оце тобі, чайко, за те і плата, що в тебе голівка чубата*. Так говорять про того, хто своїми діями, характерними рисами заслужив певне покарання.

У культурі нашого народу птаха символізує різноманітні людські якості. Наприклад, порівняння *безтурботна як чайка* використовується для опису персони, яка веде спокійний, ненапружений спосіб життя, подібно до *чайки*, яка вільно плаває або літає, не знаходячи причин для клопоту й хвилювання. Відзначимо ФО *битися (грудьми) як чайка (об кригу)*, що слугує як критика дій персони, яка неспроможна змінити ситуацію, або для підкреслення нерозумності та безперспективності її дій. Вислів *вибиратися як чайка за море* характеризує того, хто дуже повільно готується до чогось. Наведена фраза використовується для критики людської невпевненості, нерішучості або небажання діяти швидко чи ефективно.

Як відомо, *чайки* гніздяться колоніями, але не дуже тісно, або окремими парами. Поява небажаного прибульця викликає переполох у всій колонії: птахи з гучними пронизливими криками та різноманітними жалібними

інтонаціями починають кружляти над ворогом, налітаючи дуже близько й цим дуже часто видають себе, адже гніздо *чайки* на землі помітити дуже важко, а пташенята відмінно маскуються. Звідси й ФО *скиглити як чайка; видати як та чайка* «ненавмисне зрадити кого-небудь».

Примітно, що на сході України *Донбаською чайкою* йменують *ворону*. Вислів *у чайки* слугує назвою гри. Відзначаємо й фразеологізм *іти на чайки* у значенні «ходити увечері за місто підстерігати закохані пари».

Із поведінкою птахи пов'язано чимало погодних прикмет. Наприклад, *чайка сіла на воду – чекай доброї погоди; чайки прилетіли – невдовзі скресне крига; чайки мостять гнізда на горбах – на мокре літо, на низах – на посуху; чайки багато купуються – на негоду; чайки скиглять – буря буде*.

Чапля

Чапля (цапля) – болотний дикий перелітний птах із великим дзьобом, довгою шиєю й довгими ногами, який живиться комахами, рибою, земноводними, плазунами та дрібними ссавцями. Представники більшості видів мають на потилиці добре розрізняваний жмут пір'я, що заходить назад. У польоті *чапля* є повільною, при цьому втягуючи голову на себе – це відрізняє її від інших водних птахів – *журавлів, лелек* та ін.

Чапля має довгі, тонкі та гнучкі ноги, які дозволяють їй рухатися легко та ефективно у воді й на землі. Цей факт слугує мотиваційною основою для таких стійких висловів: *ноги як у чаплі; довгонога як та чапля; чапля ходяча; як чапля (цапля) (на каблуках)* «переважно про дуже високу, довгоногу жінку». Фразема *виступає як чапля в пантофлях* слугує для підкреслення незадовільного стилю чи вибору одягу, що може викликати комічні або негативні реакції в інших людей. Про людину старшого віку говорять: *як стара чапля*.

Про того, хто не використав, не цінував гарну можливість чи перевагу і, як результат, повинен погоджуватися на менш привабливу альтернативу, кажуть: *не хотіла чапля рибок, а тепер їсть жаби*. Указана фразема акцентує увагу на тому, що втрата слухної нагоди може позбавити особу цінного

досвіду, знань, успіху та задоволення. Тому важливо бути уважним, відкритим до нових можливостей і готовим скористатися ними, коли вони з'являються. Птаха фігурує як компонент лихого побажання (*бодай тебе свята чапля!*).

Шпак

Шпак (*шпачок; шпаконько; шпаченько* – зменшено-пестливі; *шпаченя*–пташа) – невеликий перелітний співучий птах ряду горобиних із коротким хвостом, прямим дзьобом і великими крилами; провісник весни.

Птах виступає об'єктом жарту – *чи шпак, чи хом'як, чи перепелиця, що воно за птиця?* Про народження дитини, переважно у розмові з малечею, кажуть: *шпаки весною прилетіли, на крилах принесли.*

Спритність птаха втілена у фраземі *ловити як кіт шпака*. Цей вислів ґрунтується на спостереженні за поведінкою котів, які часто полюють на птахів, зокрема на *шпаків*. *Шпаки* досить швидкі й рухливі птахи, що можуть легко уникати небезпеки, тому котам не часто вдається спіймати їх. Наведена ФО позначає того, хто безуспішно чи безрезультатно займається чимось або намагається досягнути певної мети.

Шпаки можуть шкодити зерновим культурам, ягодам, тому їм приписують негативні риси: *вилетіло, як мак, а учинило, як шпак*. Про хитру, винахідливу, дотепну людину зауважують: *шпаками годований*. Натомість нерозумну персону іменують *шпак безхвостий*. Так само, як *шпак* без хвоста, що є важливим елементом його аеродинаміки й маневреності, нерозумна та необдумана поведінка особи може призвести до невдачі й негативних наслідків.

Шпак є досить галасливим птахом із великим розмаїттям як механічних, так і мелодійних звуків. Крім того, птах – відмінний імітатор і вмiє відтворювати звуки людської мови та шумів, що його оточують. Звідси й ФО *співати наче шпак на вишні серед саду* про жваву в спілкуванні людину, яка завжди знаходить щось цікаве для розповіді та виявляє інтерес до співрозмовника. Відзначимо й фразему *учений шпак говорить всяк*.

Примітно, що спритні імітаційні здібності птаха використовуються в цьому випадку для порівняння з персоною, яка говорить неправду. Тобто, як і *шпаки* можуть «артикулювати» різні звуки, так і брехлива людина може «говорити» різну недостовірну інформацію. Крім того, у народі *шпаком* називають доносника, підглядача.

Невеликий розмір птаха є основою для вислову *це (се) вже не шпачки!* *Шпак* на основі сіро-бурого забарвлення оперення порівнюється з особою літнього віку, яка набула сивину у зрілому чи старшому віці: *сивий як шпак*. Відзначимо також фразеологізм *шпака забити* «заснути, задрімати (переважно пополудні)».

Шуліка

Шуліка (шулік; шуляк; коршак; коршун) – великий хижий птах родини яструбних із довгастими крилами (звідси й вислів *розставити руки як шуліка крила* у значенні «широко розкинути») та загнутим гачкоподібним дзьобом. Основу раціону птаха становить падаль: переважно риба та інші відходи.

У картині світу українця образ *шуліки* використовується для характеристики жорстокої, підступної, злостивої особи. Звідси такі ФО: *шулікою (як; мов шуліка) налітати (кидатися); коршак кров'ю впивається; добра квочка одним оком зерно бачить, а другим шуліку*. Також іронічно говорять: *шуліка з'їла чоловіка*. Птах володіє високою маневреністю та здатністю швидко пересуватися у повітрі, тому в культурі українців його асоціюють із дуже спритною людиною: *бистрий як коршун*.

Яструб

Яструб (ястріб) (яструбець; яструбок – зменшено-пестливі; *яструбень; яструб'я* – пташа) – хижий птах із коротким гачкуватим дзьобом, гострими загнутими пазурами.

Із птахом ототожнюють особистість, яка володіє сильним характером, відрізняється сміливістю, рішучістю та впевненістю у своїх діях і рішеннях (звідси ФО *яструб із яструбів*). Зовнішній вигляд і фізичні

особливості *яструба* лягли в основу фразеологізмів, на зразок: *яструбовий (яструбиний) зір (погляд; ніс); яструбові (яструбині) крила*.

Відомо, що *яструб* полює на інших птахів і малих ссавців для забезпечення себе їжею. Відповідно птах є символом хижацтва, що стало мотиваційною основою для сталих висловів, на кшталт: *цілував яструб курочку до останньої пір'їнки; ловить яструб безкарно кури, а голуба й за просо б'ють*. Звернемо увагу на прикмету, де також підкреслюється хижацька природа *яструба*: діал. *ни мішай солонину ножом, бо ти ястреб на кури впаде* (солонина – зняте зі шкірою свиняче сало, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним).

Зауважимо, що вродливість *яструба* іронічно порівнюється із невродливістю *сови*: *схожий (похожий) як сова на яструба*.

3.2 Національно-культурні особливості назв свійських птахів у складі фразеологізмів української мови

Українці приділяють особливу увагу свійським птахам, які становлять важливий лінгвокультурний інтерес. Такими птахами є: *голуб, гуска, індик, качка, курка, півень* та ін. Проаналізуємо етнолінгвістичну специфіку назв свійських птахів, використовуючи ілюстрації фразеологізмів, до складу яких вони входять.

Голуби

Голуби (*голуб; голубець* – самець; *голубка* – самиця; *голуб'я* – пташа) – птахи ряду горобцеподібних із різнобарвним оперенням і великим волом. Це Божі птиці, жертвні птахи, біблійний символ Святого Духа. Ось чому в багатьох місцевостях України *голуби* вважаються святими птахами. Відзначаємо порівняння, що описують людину негріховну, невинну (*чистий (невинний) як голуб; чиста мов голубка*), сповнену ласки, приязні (*добра як голубка*). Птах також виступає символом мрії, яку не завжди можна досягти,

тому говорять: *краще (ліпше) синиця в жмені (руці), ніж голуб у стрісі.*

Назву птаха використовують у висловах як ласкаве звертання до чоловіка або жінки. Наприклад, *кури, кури, люлечку, мій сизий голубочку! хоч буду запрядаць, та буду тютюн купувать; всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?* Про малих дітей кажуть: *хлоп'ята як голуб'ята.*

Зауважимо, що два *голуби* символізують любовно-шлюбні стосунки, творчу силу, щире, ніжне, вічне кохання. Звідси ФО, на зразок: *любитися як голуби; жити (між собою; собі) як (ті) голубки (голубів пара; наче пара голубчиків)* «у повній злагоді, дуже дружно». Ба більше, фігурками *голубів* оздоблюють весільний коровай.

Фразема *як голубка* позначає жінку, яка ставиться до чоловіка з любов'ю, прихильністю. Відповідне відношення чоловіка до жінки передають такі стійкі одиниці: *люблю свою любку як голуб голубку; пестить як голубку.* Натомість *голуб* без пари символізує самотнього, покинутого чоловіка. Відповідно палке бажання особи мати романтичні стосунки, знайти своє справжнє кохання, втілено у вислові *голуб гукає, як пари шукає.*

Голуб, як і *лелека*, асоціюється з народженням дитини, тому й кажуть (переважно у розмові з малими дітьми): *голуби принесли (на крилах).* Зовнішня особливість *голуба*, зокрема дзьоб невеликого розміру, підкреслюється у фраземі з *голуб'ячий ніс*, коли говорять про щось мале або незначну кількість чогось. Колір птаха асоціюється із забарвленням волосся людини. Наприклад, *сивий (білий) як голуб; сива як голубка.* Для опису людського обличчя без рум'янця, позбавленого природного кольору, використовують усталене порівняння *блідий як голуб.*

Із *голубом* пов'язані різні прикмети. Для прикладу, птах символізує мир, спокій, безпеку, сімейне благополуччя, затишок, тому й зауважують: *де водяться голуби, там хата не горить.* Під час освячення води на Хрещення співають псалом і випускають принесених голубів. Отож, ФО *випускати голубів* пов'язана з указаною хрещенською обрядодією.

Також *голубом (голубцем)* номінують виріб із тіста у вигляді цього

птаха, який печуть до дня Сорока святих. Фіксуємо словосполучення *печені голуби* у складі фразеологізму *як печені голуби полетять*. Наведена ФО має іронічний відтінок і використовується для підкреслення того, що деякі речі або події є недосяжними чи дуже малоімовірними. Ще кажуть: *печені голуби не летять до губи: працюй та й смакуй*. У даному вислові *печені голуби* символізують те, що бажана чи цінна річ (вигода, задоволення) не може бути одержана легко або без зусиль. ФО нагадує нам, що успіх, нагороди часто вимагають праці, терпіння, тому не варто сподіватись, що вони прийдуть самі по собі без певних кроків.

Гуси

Гуси (*гусоньки* – зменшено-пестливе; *гусак*, *гусь* – самець; *гуска* – самиця; *гуся*, *гусеня* – пташа) – великі водоплавні птахи з шиєю середньої довжини (більш довгою, ніж у *качок*, але коротшою, ніж у *лебедів*) (звідси ФО *шия мов у гусака*), доволі високими лапами.

В українській культурі *гусяча* зовнішність (довга шия), поведінка, зокрема ходьба, викликають у людини певні асоціації. Наприклад, такі фраземи, як: *нести (свою) голову (високо) як гуска (гусак)*; *ходити як гуска (гускою)*, символізують горду, зарозумілу, пихату особу. Зауважимо, що вислів *ходити як гуска (гускою)* має й інше значення, зокрема вказує на ходу вагітної жінки.

Як відомо, *гуси* є птахами, які віддають перевагу життю біля водойм, таких як озера, ставки, болота або річки. Тісний зв'язок *гусей* із водою є однією з їхніх основних особливостей, зумовлюючи появу таких фразеологізмів: *так живе як гуся на воді* «заможність»; *як гусь без води, так вдівець без жінки*; *лишилася як гуска на воді* «самотність, смуток». Зауважимо, що порівняно з *качками* та *лебедями*, *гуси* знаходяться на воді значно менше, а більшу частину життя проводять на суші.

Шипіння та сичання *гусака* – природна частина його поведінки, що зазвичай є реакцією на небезпеку, вираженням страху, дратівливості. ФО *шипіти (сичати) як гусак* використовують для підкреслення грубої та

неприємної манери спілкування людини.

Коли людина зовсім не реагує на щось, ніщо не впливає, не діє на когось, говорять: *(зійде) як (і)з гуски (гусака; гуся) вода*. Варто зазначити, що вода з *гусячого* пір'я спадає тому, що птах постійно змащує його жиром, який виробляє залоза, розташована біля хвоста.

Гуси фігурують у фраземах, які символізують пліткарство, поговорі. Наприклад, *гусей підпускати; гусей дразнити (дратувати); от і понесла Химині гуси!* «говорити неправду, розпускати плітки».

Крім того, птахи асоціюються з хитрістю. Для прикладу, фразеологізм *хитрий як Панасова гуска* вказує на особу, яка має добре розвинену інтуїцію, вміє швидко реагувати на зміни та обходити труднощі, так само, як гуска вміє уникати небезпеки. Проте *гуси* також символізують і нерозумність. Зокрема, ФО *дурний як гуска; безмозга гуска* функціонують для опису того, хто проявляє необдуманість у своїй діях або рішеннях.

Компонент *гусак* у складі ФО здатен втілювати щось значне: *за курку судилась – гусака несе*. Наведена фразема має позитивний відтінок, де *гусак* використовується для підкреслення успішних обставин або удачі у якому-небудь питанні чи справі. Натомість цей птах може позначати і що-небудь незначне. Для прикладу, у фразеологізмі *часто лисові дарують гуску, щоб здерти з нього шкуру* говориться про підступність у людських стосунках: допомагають у дрібницях, щоб потім попросити про значне. Цей вислів часто використовується для попередження про потенційний обман або небезпечну ситуацію, в яку може потрапити людина унаслідок довірливості або нездатності побачити справжні наміри інших, і нагадує про необхідність бути обачним, уважним.

Птах фігурує в назві весняної дитячої гри *в гусей (гусочки)*. Серед учасників гри – вовк, хазяйка, дочка-пастушка, а інші діти – *гуси*. За правилами гри спочатку вовк ховається, а потім ловить *гусей*. ФО *нехай тебе задні гуси візьмуть* є усталеним висловом із казки про Івасика. Крім того, існує назва рослини *гусячий молочай*. У народі вважають, що від неї *гуси*

набирають вагу.

Зауважимо, що *гуси* часто порівнюються з іншими тваринами. Наприклад, вислів *гусь (гусак) свині не товариш (не рівня; не пара)* свідчить про те, що людей, різних за своєю природою, характером або суспільним станом, ніщо не може об'єднати. Фіксуємо також фраземи *жити як гуска зі свинею* «недружньо, конфліктувати»; *розмовляти як гусь із поросям* «говорити невлад, не знаходячи взаєморозуміння»; *родич як корова з гусьми* «дуже далека рідня».

Гуси також наявні у різних прикметах, пов'язаних зі зміною погоди. Наприклад, певні дії птахів свідчать про те, що скоро дощитиме (*гуси купаються у воді – буде дощ; лебідь летить – к снігу, а гусь – к дощу*) або настане холодна пора (*гуси летять – зиму на хвості несуть; гуси лапи піднімають – перед морозами; гуси перед морозом стоять на одній нозі*). Крім того, поведінка *гусей* може віщувати негаразди: *коли на Стрітення нап'ється гуска зі сліду води, набереться господар біди (Стрітення Господнє (Стрітення; Принесення до Храму) – християнське свято, яке відзначається 2 лютого за григоріанським календарем, 15 лютого – за юліанським календарем)*.

Індик

Індик (індюк; дундук) (індичка; індюшиця – самиця) – великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо; індійський півень; народна назва – *дундук*. В українській культурі зовнішній вигляд *індика* (голі голова й шия, коралі на підгорлі, хвіст колесом у самця) зумовлює символіку пихи, бундючності, зарозумілості, усього зовнішнього, показного. Звідси й такі ФО: *надутися (наприндитися; надутий) як індик (перед смертю); ходити як індик переяслівський*. Крім того, фіксуємо фразему *пишатися мов індик* для опису почуття гордості, задоволення від своїх здібностей, досягнень, переваг у чомусь.

Поведінка *індика* зумовлює появу таких висловів: *індик хоч не співає (співа), та багато думає (дума); думають тільки (тіки) одні індики та люди*

дикі. Указані фрази стосуються того, хто надто довго розмірковує, філософствує. Зауважимо, що розважливість і неквапливість бувають не завжди корисними, можуть навіть призводити до негативних наслідків. Прикладом цього слугують такі ФО: *індик думав та й у борщ попав (та здох)*; *індик думав, думав, аж йому голову втяли*. Примітно, що компонент *дундук* у фразеологізмі *дундук із пустими ящиками* асоціюється з нерозумним, неповоротким чоловіком.

Звуки, які видає вказаний птах, заклали основу для появи вислову *булькотить як індик на купі гною*, що має гумористичний характер, вказуючи на людину, яку важко зрозуміти, адже вона говорить нерозбірливо, невиразно. Порівняння зі звуком «булькотіння» птаха надає цій ФО образний характер, підкреслюючи незрозумілість або хаотичність мовлення такої особи.

На відміну від інших свійських птахів, таких як *курка* або *півень*, *індик* є більшим за розміром, тому й кажуть: *нема гірше як індик: одного мало, а двох не з'їси; як індику коник* «дуже мало комусь чогось». Натомість порівняно з тваринами, більшими за розміром, *індик* символізує щось незначне, маловажливе. Наприклад, ФО *проміняти бика на індика* використовується для позначення ситуації, коли особа зробила необдумане й нерозумне рішення, не усвідомлюючи або не оцінюючи повністю ситуацію, наприклад, здійснила обмін на щось менш цінне або корисне, й зазнала негативних наслідків через це.

Качка

Качка (крячка; вутка) (*качур* – самець; *каченя; кача; вутя* – пташа) – поширена назва багатьох видів птахів родини качкових. Це птахи середніх або невеликих розмірів із короткою шиєю та цівкою, покритою спереду поперечними щитками. Семантику зовнішності *качки* передає ФО *виглядати як качка*. Про людину, мовлення якої є гучним, неприємним, невиразним, подібно до звуку, який видає качка, кажуть: *крякає як качка*.

Як відомо, *качки* активно використовують водні середовища для життя та харчування. Ось чому фіксуємо фразеологізми, на зразок: *як качка без води, так удівець (вдовець) без жінки* «самотність, смуток»; *рости як каченя на воді* «про дитину, яка дуже швидко зростає»; *побачити, що на качках озеро плаває* «нерозумність». Птахи відомі своєю дбайливістю про чистоту оперення та активністю під час миття. Тому й відзначаємо ФО *умиватися як качур*, що описує охайну, чепурну людину.

Птах є символом домосідства, наполегливості, неквапливості. Звідси фразеологізм *сидіти крячкою*, тобто не виходити з дому, перебувати в нерухомому положенні, безвідлучно; заглиблюватися в певну роботу. *Качки* можуть розпізнавати звуки навколишнього середовища, реагувати на голоси своїх співродичів та інших птахів, що допомагає їм захистити себе від хижаків. Відповідно фіксуємо порівняння *чуткий як качка (утка)* для характеристики персони, яка має гарний слух, є дуже вразливою, неспокійною.

В українській культурі *качка* асоціюється з нерозумністю. Звідси численна кількість ФО іронічного плану: *розумний як качка; умний (вумний; грамотний) як вутка (а плаваєш як утюг; а тупий як валянок; та тільки отрубей не клює; та тільки не несеться; тільки не кряка; тільки яйця не несе); доходить як вуткі (вутці) (до вутки; до утки) (на треті (п'яті) сутки); умний як вутя: воду п'є й назад падає*. У наведених фразеологізмах птаха зображується як неспритна та наївна тварина, яка робить дивні речі й потрапляє в незручні ситуації через свою некмітливість.

Маленьке *кача* виглядає любо та рухливо, і його поведінка нагадує рухи маленької дитини, яка ще тільки опановує довкілля, вчиться самостійно ходити чи плавати. Порівняння *дитиночка як качатко* використовується для того, щоб описати немовля, яке вражає своєю ніжністю та чарівністю, висловити зворушення від маленької дитини, її поведінки, рухів або виразу обличчя. Малюк, як і *качатко*, потребує особливого догляду, захисту та допомоги від дорослих, щоб вирости здоровим і сильним.

Крім того, пташа *качки* фігурує в поширеному вислові *гидке каченя*. Зазначену фразему вживають, коли описують особу невродливу або ту, яка несправедливо оцінена нижче своїх досягнень, які раптово розкриваються для оточуючих. Про кривоногу людину говорять: *як качка крива*. Указаний вислів пов'язаний із тим, що *качки* мають характерну ходу, де рухи вони роблять в боки, що надає їм незграбного вигляду. Це зумовлено їхньою фізіологією та будовою ніг. Крім того, відзначаємо фразему *ходити як качечка*, що позначає ходу вагітної жінки. Також існує жартівлива ФО *щоб ((а)(бодай)) тебе качка (ніжкою) копнула (брикнула)*, що вживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін.

Звернемо увагу, що за поведінкою *качки* передбачають погоду. У природі *качки* часто проявляють активну поведінку перед дощем. Це пов'язано з їхнім вродженим інстинктом і здатністю відчувати зміни в атмосферних умовах. Наприклад, *качки обскубуються – дощ буде; качки лопотять крилами, чистяться, плещуться у воді – перед дощем*.

Курка

Курка (квочка) (*курча; куря* – пташа) – свійська птиця, яку розводять на м'ясо та для одержання яєць; самка *півня*.

В українській культурі *курка* символізує хазяйновитість (*і курка на своїм смітнику господня*), спостережливість (*добра квочка одним оком зерно бачить, а другим – шуліку*). Птаха також асоціюється зі старанністю, дбайливістю, упертістю (*сидіти як квочка на яйцях*).

Кури мають звичай перебувати на певних місцях, які вони вважають безпечними. Відповідно ФО *спокійний як курка на сідалі* описує особу, яка здатна залишатися стійкою, урівноваженою й безтурботною, незалежно від обставин, що відбуваються навколо неї.

Натомість у багатьох усталених висловах *курка* символізує того, хто перебуває у стані неспокою, сповнений метушні, приділяє незаслужену увагу чому-небудь. Наприклад, *бігати (носитися) як (мов; ніби; наче) жарена курка (курка по гарячому попелі; курка з яйцем (за (з) першим*

яйцем); крутиться наче курка в решеті; вовтузитися як квочка на воді; розкудкудакатися як квочка над курчатами; розходитися як квочка перед бурею; розпорощатися (розходитися) як квочка на яйцях.

Розумну, досвідчену особу описують так: *хитрий як Панасова курка*. Однак значно частіше птаха асоціюється з нерозумною, неуважною людиною, про що свідчить чимало фразем. Пор.: *дурний (розумний) як курка (що співає) (пришиблена курка; як Химині кури); голова кобиляча (сила воляча), а розум (ум) курячий; хоч вдача гаряча, та розум курячий*. Зазначимо, що порівняння *сліпий як курка (як оті дурні курки)* описують як нерозумну особу, так і ту, яка погано бачить.

Вислів *надувся як квочка* позначає набундючену, пихату персону. Ненаситність птаха виражена у фраземі *дай курці грядку, а їй і городу(а) мало*. Для опису особи нерішучої, жалюгідної на вигляд, утомленої або тієї, яку насварили, вживають ФО, на кшталт: *виглядати (як) мокра (змокла; вимочена; обпатрана) курка; зачмоканий як мокра курка; як курка вскобла*. Про того, хто дрімає півсонням у слабкості, говорять: *чуняє як курка на бантах*.

Особу, яка є дуже блідою, має нездоровий колір обличчя із синюватим відтінком, описують так: *синій як курячий пуп*. Зазначений вислів є емоційно-експресивним і непрямим способом описати неприємний стан або зовнішній вигляд кого-небудь. Маленький дзьоб птахи ототожнюється з невеликим носом людини, на основі чого таку особу й називають *куркою*.

Квочка (Курка) відома своєю здатністю опікуватися своїми *курчатами*. Вона дбає про них, шукає для них їжу та охороняє від потенційних небезпек. Наведемо ФО, у яких птаха порівнюється з турботливою матір'ю: *як квочка з курчатками, так і жінка з дитятками; заклопотатися (клопотатися; кублитися) як квочка коло курчат (з курчатами); ходить квочка коло колочка, водить діток коло квіток, вона каже: «Клоп!»*. Указані вислови акцентують на подібності між стосунками *курки з курчатами* та матері зі своїми дітьми,

підкреслюючи прекрасну природу материнства та глибокий зв'язок між матір'ю й дитиною.

Загальноновизнано, що в картині світу українця *курка* – традиційний символ щастя, процвітання й плодючості, а тому є ритуальною (отже, жертвовною) у весільних обрядах. Звідси такі фразеологізми: *кури на весілля (на вечорниці) не хочуть, та (силою) несуть; не рада коза торгу, а курка весіллю (та мусять); і (й) курям на весілля (діал. свайбу) треба* та ін. ФО *кому весілля, а курці смерть* використовується у переносному значенні у разі, коли одна людина отримує щось корисне, приємне, а інша – негативне, небажане. Така ситуація може розглядатися як нерівність або несправедливість.

Фразеологізм *збирати курей на весільний суп* описує подію, коли в неділю ввечері кілька чоловік ходять по гостях і вимагають яку-небудь птицю: *курку, качку, півня*. На другий день весілля переодягнені в циган люди йдуть по *курей* (красти *курей*) для весільного столу, тому й існує вислів *йти по (ловити; убивати) курей*. Зі святкуванням третього дня весілля, споживанням *куратини*, пов'язані ФО *драти (патрати; скубти; їсти) курей; іти на курей*.

Як відомо, *курчата* – це маленькі, тендітні пташенята, які вилупилися нещодавно й ще не розвинулися повністю. Вони є символом ніжності, незахищеності та потреби в догляді. ФО *маленький як курчатко* вживається на позначення дитини, зокрема щоб підкреслити її незрілість, а також виразити турботу та ласку до неї.

Молоду особу, яка ще не набула достатньої досвідченості або знань у певній сфері, називають *курча жовтороте (пухнасте)*. Порівняння з *курчам* вказує на людську наївність, тенденцію до помилок і недосконалості.

Колір пташеняти слугує основою для порівняння *світло-жовтий як курча*. Про *курча*, виведене *квочкою* у потаємному місці, поза наглядом господарів, жартівливо говорять: *курча незаконне*.

Прикметно, що компоненти *курка* й *півень* часто разом фігурують у сталих висловах. Наприклад, *де півень (когут), там і курка; півень десятиох*

курка водить, а чоловік однієї (одної) жінки не вартий (не годен). Відзначаємо фразему *ще не один півень курку не задушив*, у якій півень є уособленням великого чоловіка, а курка – маленької жінки.

Курка й півень – це птахи, які мають різний зовнішній вигляд, поведінку та роль у природі. Зовнішня відмінність півня й курки іронічно порівнюється у фразеологізмі *схожий як півень на курку*. Наведена ФО використовується для того, щоб підкреслити абсолютну різницю або відсутність подібності між певними людьми.

Відомо, що курка, на відміну від півня, не має здібностей до співу. Відповідно курка, яка співає замість півня, символізує неправильний розподіл ролей між чоловіком і жінкою, нещастя: *зле там ся діє, де півень мовчить, а курка піє; зле там і лихо, де жінка кричить, а чоловік тихо; як співає курка, так це вона віщує нещастя; біду курка співом зустрічає; курка як заспіва – віщує смерть кому з господарства*. Таку курку хапають, де вона заспівала, і міряють нею, ніби ліктем або аршином, до порога: що припаде до порога – чи голова, чи хвіст, чи ніжка – одрубують.

Примітно, що кури не бачать у темноті, тому вони ідуть на сідало ввечері, після заходу сонця та прокидаються вдосвіта, тобто живуть за сонцем. Відповідно описана звичка курей утілена у фраземах, на зразок: *вставати (встати) з курми; лягати з курми; із курми спати лягай і з курми вставай*. Птахи також вказують на пізню годину. Наприклад, людині говорять про те, що вже варто лягати відпочивати, вживаючи такі вислови: *курі вже давно на сідалі; кури вже й чай попили, а ти все гуляєш*. Натомість якщо ще видно, сонце не сіло, твердять: *ще й кури не посідали*.

У селянському господарстві кури цілий рік забезпечували сім'ю не лише м'ясом і пером, а й свіжими яйцями. Відомо, що основна функція курки – нести яйця. Цей процес зумовив утворення таких ФО: *дам тобі, діду, яйце, як курка знесе; курка каже: «Кудкудак, кудкудак, знесла яйце, як кулак»; і чорна курка білі яйця несе*. Коли діти запитують, як вони з'явилися на світ, батьки часто відповідають: *курка знесла*. Варто ще згадати

вислів *знеслась курка* зі значеннями «ось і все; зазнати краху»; «зробити нарешті щось».

У домашніх господарствах основний корм *курей* – це різні види зернових культур. Найбільш популярні з них – просо, ячмінь, овес і пшениця. Звідси ФО з компонентами *курка*, а також *зерно*, *просо*, *пшениця*: *курочка по зернятку (зерню) збирає (клює) та (і то) сита буває; і сліпа курка зерно знайде (деколи найде зерна(я)); трапилося (попало як) сліпій курці (пшеничне) зерно (просо), і (та й) тим удавилася; курка збіжжя розгрібає, а в смітті зерно шукає; кому що, а (сліпій) курці просо; чує курка носом, де поживиться просом; голодній курці (сліпій куриці) просо на думці (сниться); не дай курці проса – нехай здохне; сліпій курці все пшениця та ін. Курка, яка живе недалеко від млина, ніколи не буває голодною, адже завжди має змогу наїстися вдосталь зерна. Відповідно про заможну, ситую людину говорять: *голодний як курка в млині; голодний як мельникова (мельницька; млинська) курка*.*

Фразема *гребтися як курка в просі* описує нездатність або неспритність у вирішенні певних ситуацій або завдань, коли людина марно витрачає зусилля на непродуктивні, неефективні дії. Наприклад, наведена одиниця пов'язана з тим, хто перебирає одне й те саме з надією знайти щось краще. ФО *ні курці проса, ні коту сала* описує ситуацію, коли особа не може задовольнити чий-небудь потреби, очікування або бажання і не здатна знайти компроміс, який влаштував би всі зацікавлені сторони.

Природний уклад речей виражає фразеологізм *від курки курчата, від свині поросята*. Ця ФО підкреслює ідею, що діти зазвичай схожі на своїх батьків, мають деякі спільні риси або характеристики. Натомість про щось незвичайне, надприродне говорять: *курочка бичка родила, порося крашанку знесло*. Цей вислів використовується в жартівливій формі для опису якої-небудь несподіваної події, що не має логічного пояснення.

Найбільшу небезпеку для *курей* становлять *лисиці* й хижаки з родини *куницевих* – *тхір*, *куниця* і *ласка*. Відповідно фіксуємо вислови з номенами *кури* і *лисиця (лис)*. Наприклад: *лисиця хвостиком виляє і курочок хапає;*

пустити вовків між вівці, лисиць на курей, а мух на мед; не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці курей стерегти; ласий як лис на кури; лисиця спить, а курей бачить; там, де лисицею пройде (пройду), (там) три роки кури не несуться; лиса вбили – курям радість; рудій лисиці усе курчатко сниться. Ба більше, зауважують: завів пиряча – роби паркан (пиряч – те саме, що кури).

Характерно, що інші птахи можуть загрожувати життю курей. Для прикладу: *соколи, яструби, горлиці, круки, сороки* та ін. Ці хижі птахи можуть нападати на *курей, курчат*, особливо якщо вони перебувають на волі без належного захисту, а також красти їхні яйця. Відмічаємо ФО, де фігурують *курка і яструб*: *біда тій (той) курці жити, на котрій яструба (ястреба) вчать ловити; жалів яструб курку, доки всю обскуб. Пор. ще, як на шуліку кричать діти на прохання матері, щоб захистити курей: Шуги, на попові курі! А на наші не лети, тобі очі засліпи.*

Відзначимо вислів *мирські кури*, що стосується породи дрібних курей. У народі кажуть, що ці *кури* хоч і несуть маленькі яйця, однак не припиняють нестися й узимку. Звернемо увагу на те, що птах фігурує в складі назви виду гриба (*курячі ніжки*), рослин (*чибрик курячий; куряча сліпота*). Крім того, дрібний короткочасний дощ у сонячний день називають *курячий (курічий) дощ*.

У народі вважають, що *курка* захищає людину від нечистої сили: *мав уродиться чорт, та кури запіли*. Фразема *водити (носити) під кури* – назва способу лікування від нічниць (безсоння). *Під кури* означає туди, де ці птахи ночують. Крім того, існують різні замовляння від цієї хвороби. Пор.: *Кури, кури рябенькі! У вас голови маленькі, а у роженого і хрещеного раба Божого (ім'я) велика голова. Скрикніть ви сон із усіх сторін на рожденного і хрещеного раба Божого (ім'я) або Куриці, куриці! Натє вам нічниці, а рабу (ім'я) дайте сонниці*. У народі вважають, що говорячи так, нічне безсоння перейде на *курей*. Крім того, птах вживається у назві весняної хвороби *куряча сліпота*.

Також фіксуємо аналізований компонент у складі вигуківих і питально-риторичних зворотів (діал. *причом я (міліція), шо в тебе (баби) кури дохнуть?!), як вираження захоплення або незадоволення чим-небудь (бодай (же) (щоб) тебе курка (в)брикнула (квочка вбила), (або добре рак урачив!)). Крім того, існують лихі побажання: із курей та з гусей, та на твого тата, та на твою маму!; а щоб курі загребли!*

Із народними прикметами, зокрема, коли передбачали погоду, пов'язані такі вислови: *кури ранком на тин сідають – дощ буде; якщо кури не ховаються від дощу, він буде довго йти.* Зі збільшенням тривалості дня асоціюються такі фраземи: *Василів вечір додає дня на курячу ніжку; на Васильєв вечір день прибуває на курячий шаг (Василів вечір святкують 31 грудня за юліанським календарем, 13 січня – за григоріанським календарем).* Відзначимо ФО, що символізують настання весни, тепла: *у березні (марті) курка з калюжі нап'ється; на Євдокії курка нап'ється водиці на порозі (День преподобної мучениці Євдокії (у народі – День Євдокії, Явдохи) – свято, що припадає на 1 березня за григоріанським календарем, 14 березня – за юліанським календарем); на Юрка (Юря) сховається в житі (жито) курка (куря) (Юрій Весняний (свято Юрія, Юрійів день, Юрійів день весняний) – весняне свято 23 квітня за григоріанським календарем або 6 травня за юліанським календарем).*

Півень

Півень (когут) – свійський птах із червоним гребенем на голові (звідси ФО *червоний як півень*), пишним хвостом і шпорами на ногах; самець курки.

Півнем традиційно йменують чоловіка. Для прикладу, про вродливого, охайного хлопця говорять: *як півень; гарний (крашений) півень.* Вислів за такого півня деякі непоказні курочки готові нести писанки має позитивну конотацію в контексті романтичних відносин, підкреслюючи привабливість і магнетизм певної особи, яка здатна залучити увагу багатьох навколо. Про чоловіка, який має успіх у привертанні уваги протилежної статі, однак не цінує довготривалих відносин або не бере на себе серйозних зобов'язань,

надаючи перевагу поверхневим і непостійним зв'язкам, кажуть: *гулящий півень; півень гамбурзький; гонитися як півень.*

Фразема *зелений півень* вказує на дуже юного хлопця. Зелений колір у наведеній ФО асоціюється з молодістю, свіжістю, а також неосвіченістю, неспритністю та наївністю у дорослому житті.

Зовнішній вигляд *півня* (червоний гребінь на голові, пишний хвіст) зумовлює появу ФО, на зразок: *(як) півень розмальований (крашений; общипаний); вирядитися як півень на ярмарок.* Указані фраземи описують персону, вдягнену погано, без смаку, строкато. Примітно, що ФО *півень без гребінця* характеризує нерозумну людину. У контексті цього вислову, «гребінець» є однією зі специфічних ознак *півня*, а його відсутність означає, що в особи не розвинені або слабо розвинені певні якості, характеристики або розуміння.

Червоне оперення птаха асоціюється з вогнем. Звідси такі фразеологізми: *червоний (вогняний) півень* «пожежа»; *пускати (пустити) червоного півня (когута)* «підпалити що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти».

Відзначаємо ФО-порівняння, у яких риси *півня* приписують людині. Наприклад, хоробрість, бадьорість (*ходити півником (півнем)*), хвалькуватість (*задерти хвоста як півень*), задержуватість, прискіпливість (*як петух скакати; півником наскакувати(ь)*); драчливий *півень ситий не буває; два дими, два когута і дві господині ніколи не погодяться*), метушливість (*носитися як півень із яйцем; бігати як смалений півень*).

Півень є курям самцем, який зазвичай виступає лідером у курячому господарстві. Він має виразні крила, високий голосний крик і горду поставу. Ці характеристики надають птахові вигляду самовпевненості. Ось чому в українській культурі про *півня* говорять, як про символ господарства, захисту території, влади й сили: *і півень (когут) на своєму гнізді (смітці) сміливий (гордий); на батьковому смітнику і півень воєвода.*

Спів – притаманна ознака півня. Це засвідчують численні ФО, на кшталт: *співати як півень на току; наше (моє і т. ін.) діло півняче: проспівав (закукурікав), а там хоч (і) не розвидняйсь(я); без півня й оселя глуха; піп та півень і не ївши співають; як півень уміє, так і піє (так когут піє, як уміє) «у кожного свої звички, нахили».* Згадана здібність птаха виявляється навіть тоді, коли б, здавалося, це є зовсім недоречним: *півня на заріз ведуть (несуть), а він каже: «Кукуріку!».* Про голосного, крикливого чоловіка кажуть: *кричить (розходився) як півень (недорізаний; на заборі).*

Крім того, у народі вважають, що спів птаха є символічним актом, що захищає людину від злих сил, нещастя й привертає благополуччя: *мала вродитися сатана, та півні запіли, то вродилася дитина; мав вилупитися чорт, та півні заспівали – вилупився чоловік; уродився б біс, та півень заспівав.* Наведені вислови сприймаємо як вираження оптимістичного погляду на життя, коли навіть попри складні обставини можуть настати зміни на краще. Той факт, що значну небезпеку для півня становить лис, відображено у ФО *співав (піяв) когут доти, поки його (го) лис не (ни) з'їв.* Ця фразема наголошує на важливості обережності, розсудливості, слугуючи попередженням про наслідки необдуманих дій і про те, що варто бути пильним і не доводити ситуацію до крайності, доки не станете вразливими чи зазнаєте небезпеки.

Українці здавна визначали час за співом півнів. Пор. такі ФО: *до (перших) півнів «близько до півночі»; до других півнів «за північ, до середини ночі»; до третіх півнів «до ранку, до світанку»; після других півнів «перед світанком»; після третіх півнів; уже й півні співають «на світанку»; із (першими) півнями «надзвичайно рано, відразу після півночі»; із третіми півнями; (у) треті півні; (це й) треті півні не співали «надзвичайно рано, вдосвіта».* Той факт, що півні прокидаються дуже рано, починаючи активну діяльність ще до сходу сонця, засвідчують ФО, на зразок: *коли півні співають; коли півень очі відкрив (одкрив).*

Натомість відсутність співу *півня* є досить рідкісним явищем. Це підтверджує фразема *мабуть, півні звечора не співали*. Наведену ФО вживають у випадку, коли відбувається щось незвичайне, несподіване, подібно до того, як *півні* не співають у звичний час.

Відомо, що *півень*, на відміну від *курки*, не несе яйця. Ось чому виникли такі ФО: *коли (як) півень знесеться (подоїться)* у значенні «ніколи, ні за яких умов»; *як із півня яєць* «нічого»; *півень крашанок не несе, а кури без півня не несуться* «про природний уклад речей». Крім того, вислови *і (й) півень несеться; у кого щастя заведеться (кому ведеться; кому щастя), у того й (тому й) півень несеться; багачеві ведеться, бо йому й півень несеться* характеризують особу, якій щастить у чомусь або описують її великі можливості. Натомість ФО *десь у людей і курка піє, а в мене і когут не хоче* передає ситуацію, коли доля несприятлива до певної людини, і вона переживає труднощі або невдачі, навіть у простих справах, які зазвичай вдаються іншим.

Із півнем відомі такі прикмети: *як на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться* (*Стрітення Господнє (Стрітення, Принесення до Храму)* – християнське свято, яке відзначається 2 лютого за григоріанським календарем, 15 лютого – за юліанським календарем; *Юрій Весняний (свято Юрія, Юрійів день, Юрійів день весняний)* – весняне свято 23 квітня за григоріанським календарем або 6 травня за юліанським календарем); *як на Вдокію півень нап'ється коло порога, так буде тепло і рання весна, а як будуть перемети, так буде пізня весна й уродиться гречка і просо* (*День преподобної мучениці Євдокії* (у народі – *День Євдокії, Явдохи*) – свято, що припадає на 1 березня за григоріанським календарем, 14 березня – за юліанським календарем); *якщо блискавка блискає і півень кукурікає, буде дощ*. Під час сівби говорять: *Уроди, Боже, з сівка три мішка: мірочку попові, коробочку дякові, а ківшик петухові за те йому, що він пісеньку співає, хазяїна урожаєм розвеселяє*. Фіксуємо й фразеологізм *іти півнів (петухів) ловити*, що пов'язаний із весільним обрядом, коли переодягнені люди йдуть по

дворах за птахом для приготування супу або каші на третій день весілля.

3.3 Антропоцентричність фразеологізмів із компонентом-орнітономеном

Дослідницькі пріоритети сучасного мовознавства ґрунтуються на антропоцентричній доміні, а тому акцент у мовознавчих студіях змістився з системоцентричної на когнітивну і комунікативно-функціональну проблематику. Зазначені напрями об'єднують принципи, серед яких безсумнівну першість отримав антропоцентричний. Саме тому сучасну лінгвістичну парадигму досить часто іменують антропоцентричною, зважаючи на методологічний акцент, що спрямовує вивчення мовних явищ у взаємозв'язку з їхнім носієм – людиною (і етносом) (Саєвич, 2015, с. 200).

Аналіз фразеологічних одиниць різних мов засвідчує, що майже все життя людини, від її народження до смерті, особливості її характеру, зовнішності, професійні уміння, розумові здібності тощо – усе це знаходить своєрідне відображення у фразеологічній системі будь-якої мови. Отже, загальною рисою фразеологізмів будь-якої мови є те, що вони – знаки антропометричні, оскільки кваліфікація означуваного фрагмента дійсності, названого фразеологічною одиницею, завжди співвідноситься з властивостями людини (Карпова, 2013, с. 24).

У фразеологізмах оцінка духовних і тілесних якостей людини відбувається за допомогою *метафори*, *метонімії* й *порівняння*. Наведені лінгвістичні засоби допомагають схарактеризувати певні людські особливості через аналогії з більш конкретними або відомими об'єктами, у нашому випадку – птахами.

Процес образного переосмислення дійсності – це когнітивний процес, реалізований людиною. *Метафора*, *метонімія* й *порівняння* – це результат того, як особа сприймає, розуміє й інтерпретує дійсність навколо себе. Відповідно, це є також антропоцентричний аспект.

Найпоширеніший вияв (різновид) вживання слів у переносному значенні прийнято називати *метафорою* (грец. *metaphora* – переміщення, віддалення). *Метафора* породжена тим, що між предметами, явищами, процесами, ознаками різних предметів немало спільного, схожого, тому однією лексемою позначають особи, істоти, предмети, дії, ознаки тощо, які чимось подібні (Дудик, 2005, с. 157). *Метафора* відрізняється від *порівняння* тим, що в ній не вказуються слова *як*, *ніби*, *нібито*, але вона також передає схожість між двома об'єктами або явищами, функціонуючи як приховане, але інтуїтивно зрозуміле *порівняння*.

Примітно, що *метафора* розглядається як спосіб сприймання одного об'єкта через інший, однак вона не обмежується конкретними об'єктами, а відображає складні мисленнєві області, такі як сфера чуттєвого або соціального досвіду. Існує думка, що саме метафора допомагає досягнути основи мислення й процеси формування як етноспецифічної картини світу, так і універсального образу світу (Приходько, 2003, с. 85).

Процес *метафоризації* розглядається як «проекування» головного суб'єкта на сферу допоміжного суб'єкта. Це означає, що у свідомості людини миттєво породжені знання із системи загальноприйнятих асоціацій про допоміжний суб'єкт поєднуються із певними уявленнями про головний суб'єкт і, таким чином, актуалізують певні ознаки останнього або навіть утворюють систему нових знань про головний суб'єкт (Слободян, 2011, с. 464). *Метафоризація*, ґрунтуючись на використанні знаків однієї концептосфери на позначення іншої, виступає одним із найактивніших образно-семантичних чинників фразеотворення (Дишлева, 2019, с. 42).

Наприклад, в українській культурі існує фразема *стріляний (старий) горобець*, яка базується на припущенні, що птах може бути аналогічний до людини за рівнем розуму чи досвіду у певній справі чи галузі. Наведена ФО асоціюється з досвідченою персоною. Водночас указаний номен символізує й недосвідченість (*жовторотий горобець; горобеня жовтодзьобе*). Зауважимо, що *горобці* не мають здатності накопичувати життєві навички у тому

розумінні, як це може бути в особи. Відповідно у наведених ФО спостерігаємо надання людського атрибуту птахові.

У фраземах *куряча голова (пам'ять)*; *курячий розум (мозок)*; *безголова курка* образ птахи фігурує для оцінки інтелектуальних якостей особи. Наведені ФО вказують на низький інтелект певної людини, слабку пам'ять, нездатність до логічного мислення. Крім того, зазначені одиниці позначають безглузду поведінку чи рішення персони.

Фразеологізм *яструбовий (яструбиний) зір* виступає метафорою для оцінки тілесних особливостей людини. Зокрема ця стійка одиниця вказує на дуже хороший зір особи. Метафоричність полягає в порівнянні гострого зору особи зі здатністю *яструба* спостерігати за навколишнім середовищем, дрібними деталями та далекими об'єктами. Наведена ФО є позитивним атрибутом, тому використовується для висловлення похвали або захоплення персоною, яка має високий рівень зорової спроможності, подібний до *яструбового*.

Антропоцентричність фраземи *глуха тетеря* полягає в тому, що образ птаха слугує для передачі та оцінки людських характеристик, зокрема, поганого слуху чи нездатності розуміти щось. Цей приклад ілюструє, як природний образ може бути застосований для передачі контексту людських можливостей чи недоліків.

У природі *лебеді* живуть у парах, які залишаються разом протягом усього життя, і навіть у разі смерті одного з партнерів, інший залишається вірним до кінця свого існування. Відповідно в українській культурі образ цих птахів у ФО *лебедина пара* використано для вираження й символізації людських цінностей у сфері міжособистісних стосунків, таких як кохання, сімейна злагода та вірність.

У фразі *павине (павичеве) пір'я* образ *пави/павича* вжито для оцінки і порівняння людської поведінки. Відомо, що ці птахи характеризуються красою та виразністю пір'я, що слугує їхньою прикрасою. Отже, згадана стійка одиниця виражає ідею, що люди можуть використовувати зовнішні

оздоблення чи прийоми, щоб справляти позитивне враження або підкреслювати свою особистість, вчинки.

Характерно, що *пір'я в гусей* виростає з ущільнень в епідермісі, які мають схожість із людськими волосяними фолікулами. Після того, як *гусяче пір'я* висмикують, на його місці залишаються виступи. Ось чому шкіра птаха асоціюється з тілом людини, на якому мимоволі з'являються невеликі пухирці від холоду, сильних емоцій (страх, благоговіння, захоплення чи сексуальне збудження). Звідси й фразема *гусяча шкіра*. Відчуття, яке виникає під час появи *гусячої шкіри*, зазвичай описують так: «мурашки по шкірі побігли» або «волосся стало дибки».

У ФО *біла ворона; білий крук* використано образи *ворони* й *крука*, які зазвичай мають чорне оперення, для опису людини, яка різко вирізняється з-поміж оточуючих своїми рідкісними або незвичними якостями, властивостями чи здібностями, що робить її унікальною або видатною. Отже, у наведених фраземах природні аномалії птахів, які виявляються в природі, порівнюються з унікальними якостями чи характеристиками людини.

Лексико-семантичне перенесення назви з однієї групи осіб, предметів, явищ на іншу на основі схожості за певною ознакою називають *метонімією* (грец. *metonymia* – перейменування) (Дудик, 2005, с. 158). В основі названого тропу закладено ідею суміжності уявлень, зсув одного поняття на інше. *Метонімія* є стійкою асоціацією уявлень, що в системі висвітлює особливі образні блоки, які усвідомлюються носіями мови, але не фіксуються у ній (Слободян, 2011, с. 462).

Для прикладу, на основі метонімії побудовано ФО *унадився журавель до бабиних конопель*. У вказаній фраземі образ *журавля* використано для опису ненаситної особи з постійним прагненням задоволення потреб або бажань, незалежно від обставин чи обмежень. Проте в реальності поведінка *журавля* у природі не обов'язково відповідає цій асоціації. Використовуючи птаха як символ ненаситності, людина проектує свої власні оцінки та уявлення на цю тварину.

Відзначимо фразеологізм *яструб яструбові ока не виклює*. Ця стійка одиниця, асоціюється з людьми, які мають схожі характери чи моральні цінності, тому не шкодитимуть один одному або навіть підтримуватимуть один одного. Крім того, указана фразема виражає ідею взаємної рівноваженості, довіри, дружби, доброзичливих і злагоджених взаємин між особами або групами, коли вони працюють разом в інтересах спільного добробуту та успіху.

Звернемо увагу на ФО *соловей співає (співа), поки дітей не виведе (нема)*. У вказаній одиниці акцентується на тому, що народження дитини – це велика відповідальність, яка вимагає від батьків багато зусиль, терпіння й розуміння. Це включає в себе забезпечення необхідних умов для зростання та розвитку дитини, надання їй любові, турботи, духовної та фізичної підтримки, а також навчання важливим життєвим навичкам і цінностям. Відповідно опіка про дитину стає головним завданням батьків, їхні пріоритети змінюються, тому вони змушені відмовлятися від деяких розваг, звичок, які були актуальними до появи немовля.

У природі *зозулі* відомі звичкою підкладати яйця в чужі гнізда. Відповідно образ птахи у фразеологізмі *зозуля підкинула (підклала)* «про народження дитини (часто позашлюбної)» вжито для порівняння з недбалою або нерозважливою поведінкою жінки в контексті материнства.

Про молоду особу, яка перевершила у чомусь більш досвідчену, говорять: *молоде орля, та вище старого літає*. У наведеній ФО образи *орля* й *орля* використано для оцінки й порівняння людей. Зокрема *молоде орля* символізує молодь або новачків, які мають більше енергії, готові ризикувати й розвиватися, тоді як *старий орел* асоціюється з тими, хто зайняв вищу позицію або має більше досвіду, але може бути менш активним або схильним до змін.

Відзначаємо фразему *курча курку (курицю) вчить*, де образи птахів вжито для опису відносин і динаміки в навчанні та передачі знань у суспільстві. Традиційно молодше покоління вчиться від старших та

спирається на їхній досвід. Натомість у вказаній стійкій одиниці підкреслено абсурдність ситуації, коли *курча*, яке символізує недосвідчену персону, яка насправді ще сама потребує допомоги, виступає наставником *курки*, яка ототожнюється з людиною зі значним життєвим досвідом.

У вислові *сорока скрегоче, бо гостей хоче (гості кличе)* образ птаха використано для вираження людської поведінки. Зокрема звуки, які видає *сорока*, є символом певних дій особи, зумовлених бажанням запросити до себе інших людей. Наприклад, це може стосуватися якої-небудь події, заходу або активності, коли особа чи група прагне залучити учасників або гостей.

Відзначимо фразему *хвалилися гуси, що їх предки Рим врятували (спасли)*, де фігурують образи птахів та історичної події (вислів *гуси врятували Рим* пов'язаний із ситуацією, коли ці птахи, відчувши біду, заметушилися і голосним криком розбудили воїнів, котрі зуміли відбити напад (<https://www.alatyr-history.club/?p=3051>) для характеристики особи. Наведена ФО покликана підкреслити необґрунтовану гордовитість і надмірну самовпевненість персони, яка, намагаючись здобути визнання чи прихильність оточуючих, розповідає про свої досягнення, випадкові успіхи чи вигоди, що фактично не пов'язані з її власними здібностями чи зусиллями.

Фразеологізм *усі півні поздыхали* використовується для опису соціального статусу особи. Зокрема мова йде про жінку, яка залишилася незаміжньою або мала неуспішні спроби знайти свого чоловіка. У контексті цього вислову, *півні* виступають як символи чоловіків, які можуть бути потенційними партнерами для названої жінки.

Дослідження *метафори* та *метонімії* як способу осмислення дійсності дозволяє зрозуміти особливості мислення як окремого індивіда так і цілого соціуму, а отже, відновити особливості мовної картини світу цього соціуму, специфічні риси, властиві певній національній суспільній свідомості (Слободян, 2011, с. 460).

Порівняння – троп, стилістичний прийом, який полягає у поясненні одного предмета через інший, близький до нього за певною ознакою

(ознаками). Порівнювальна частина речення починається здебільшого сполучником (*як, мов, немов, наче, неначе, буцім, ніби* та ін.) (Дудик, 2005, с. 362). Зауважимо, що функцію порівняння/уподібнення також виконує словоформа орудного відмінка іменника.

Наприклад, на позначення людини, яка дбає про свою зовнішність, виглядає привабливо, доглянуто й охайно вживають ФО *свіжий як курятко*. У вказаній фраземі компонент *свіжий* має відтінок означення «доглянутий, вишуканий, причепурений». Ця стійка одиниця походить від порівняння з *курчатком*, яке є миловидним.

Натомість із неохайною персоною асоціюється вислів *писати (дряпати) як курка (лівою) лапою (ногою)*. Антропоцентричність наведеного порівняння полягає в тому, що у ньому використано образ *курки* та її неспритність (для прикладу, у дряпанні землі) для опису людської неохайності або некомпетентності у виконанні певної дії. Проте важливо зазначити, що у цій фраземі опис неохайності людини базується на її стандартах та очікуваннях. Що вважається неохайністю для особи, може не відповідати тому, як *курка* використовує свої лапи у природній поведінці.

Порівняння *сміливий як горобець* вживають в іронічному контексті, оскільки у ньому використано абсурдний образ птаха, щоб підкреслити відсутність сміливості чи відваги у людини. Зазначимо, що *горобець* сприймається як символ невеликої, слабкої тварини, яка, на перший погляд, не має достатньої хоробрості. Проте таке враження базується на людських стандартах і сприйняттях, адже в природі *горобці* можуть бути досить активними та відважними у власних діях та виживанні.

Звернемо увагу на номени *голуб, голубка*, які у ФО, на кшталт, *тихий як голуб; тиха як голубка* сприймаються людиною як символи тиші й спокою, оскільки ці птахи зазвичай не видають гучних або різких звуків. Ці порівняння пов'язані з особою, яка відзначається спокоєм, стриманістю, а також замкнутістю, небажанням говорити. Відповідно наведені фраземи характеризуються позитивним або негативним відтінком залежно від

контексту, в якому використовуються.

У фразеологізмі *кричати як сорока* використано образ *сороки*, яка в природі відома своїми гучними звуками, для опису особи, яка виражає свої емоції або думки надзвичайно голосно та виразно. Таке порівняння базується на сприйнятті птахи з погляду людини, а саме на основі її власних стандартів гучності та інтенсивності.

Відзначаємо також стійкі порівняння з компонентом *гуска*, пов'язані з уживанням людиною різних спиртних напоїв: *пити горілку як гуска воду*; *напитися як гуска води*. Ці одиниці використовуються для опису особи, яка п'є алкоголь у великих кількостях і без обмежень, аналогічно до того, як *гуска* п'є воду без зупинки. Указані фраземи мають іронічний або критичний відтінок і слугують для підкреслення нестриманості та недисциплінованості в споживанні спиртних напоїв.

Фіксуємо й характеристики *курки*, які унаслідок переосмислення переносяться на людину. Наприклад, ФО *незграбний як курка*, що вказує на неповоротку особу, походить із людського сприйняття та оцінки грації та координації рухів. Наведене порівняння зумовлене тим, що птаха виглядає такою у своїх рухах і активностях, зокрема *курка* має короткі ноги, є нестійкою в повітрі, не вміє плавати тощо.

Фразеологізм *сидіти як квочка в обичайці* характеризує самотню, ізольовану від інших персону, яка почуввається спокійно, безпечно, затишно. Цей вислів використовує поведінку *квочки* та її спосіб сидіння на яйцях як аналогію для опису певної стійкості, терплячості або відданості людини певній справі. Проте таке порівняння враховує лише людське сприйняття та інтерпретацію поведінки пташки. *Квочки* дійсно виявляють певну стійкість та турботливість, коли висиджують яйця, проте вони роблять це зазвичай на основі їхньої природної інстинктивної поведінки, а не завдяки терплячості чи відданості, як це може сприйматися з точки зору особи.

Фраземи *гордий (чванливий) як півень*; *ходити півнем (як півень)* описують особу, яка проявляє гордовитість, зарозумілість, зверхність у

своєму ставленні чи поведінці подібно до того, як це може бути спостережено у *півня*. Насправді, у природі *півні* можуть мати специфічну поведінку, пов'язану зі своєю ієрархією та для привернення уваги самиць. Вони можуть виявляти агресивність, однак це є природною стратегією для забезпечення виживання та успішного спарювання. Відповідно, *півні* не мають гордовитого почуття в тому розумінні, яке притаманне людям. Отже, у цьому контексті «гордовитість» є атрибутом, який люди надають *півню*, проектуючи на нього власні якості та почуття.

У ФО *худий як колгоспний півень* образ птаха використано для оцінки фізичної статури чи зовнішності людини. Наведена одиниця характеризує персону, яка має виснажене, тонке, сухорляве тіло, недостатньо харчується. Порівняння особи з *колгоспним півнем* зумовлено тим, що такі птахи мали обмежений доступ до харчування та не завжди отримували достатньо поживних речовин, що призводило до їхньої худоби та нещасливого стану.

Отже, сучасний лінгвістичний підхід часто характеризують як антропоцентричний, оскільки в ньому існує важливий акцент на дослідження мовних явищ у контексті їхніх носіїв, тобто людей (та етносу). До того ж процес образного переосмислення дійсності є когнітивним процесом, який реалізується людиною. У цьому процесі особа використовує різні лінгвістичні засоби для того, щоб сприймати, розуміти та інтерпретувати навколишній світ.

Однією з загальних особливостей фразеологізмів будь-якої мови, включаючи й українську, є їхня антропоцентрична природа, оскільки вони характеризують певний аспект реальності, який завжди співвідноситься з властивостями людини.

Фразеологізми з компонентом-орнітономеном, які є об'єктом нашого дослідження, побудовані на основі таких лінгвістичних засобів, як *метафора*, *метонімія* й *порівняння*, які є результатом творчого осмислення дійсності людиною і відіграють важливу роль у розвитку мови та культури. Завдяки використанню указаних тропів образи птахів, які входять до складу

фразем, інтерпретуються через призму людських цінностей та уявлень і слугують для передачі комплексної характеристики особи, включаючи як її тілесні, так і духовні аспекти, роблячи мову більш образною та виразною.

Висновки до розділу 3

Фразеологізми виникають унаслідок тривалої взаємодії мови та культури конкретного народу, де стійкі одиниці формуються під впливом різноманітних етнічних, історичних, культурних, соціальних та інших факторів. Деякі з цих усталених одиниць ведуть своє походження ще зі стародавніх епох, передаючи нюанси мислення та світогляду поколінь. Тому фразеологізми є важливою частиною етнолінгвістичної спадщини.

Етнолінгвістичний напрям вивчення фразеології ґрунтується на тому, що під час дослідження ФО акцент робиться на їхньому взаємозв'язку з культурними аспектами. У рамках цього аналізу фіксуємо унікальні значення назв птахів у стійких фразеологічних зворотах. Дослідження етнолінгвістичних особливостей орнітофразем дає змогу відновити давні уявлення, що існували серед носіїв української мови стосовно птахів.

Встановлено, що дикі птахи, такі як *ворон, ворона, горобець, журавель, зозуля, ластівка, лелека, соловей* і под., мають особливу етнолінгвістичну цінність для українців. З іншого боку, значний інтерес у цьому аспекті викликають також свійські птахи, а саме: *голуб, гуска, індик, качка, курка, півень* та ін.

Українська культура формує фразеологізми, пов'язані з птахами, на основі їхніх зовнішніх особливостей (колір, розмір, вага), голосу (спів, звуки), поведінки, звичок, способу існування, середовища проживання. Відзначено назви птахів, які мають символічне значення в давніх прикметах, віруваннях, обрядах, замовляннях, побажаннях, віщуваннях тощо. Птахи,

зазвичай свійські, також відображаються в фразеології як символи в господарстві й промисловості.

Процес образного осмислення дійсності є когнітивним актом, який здійснюється людиною. Фразеологізми з компонентом-орнітономеном, що становлять об'єкт нашого дослідження, сформовані на базі таких лінгвістичних засобів, як *метафора*, *метонімія* та *порівняння*. Такі ФО виникли в результаті творчої інтерпретації дійсності особою і відіграють значущу роль у процесах розвитку мови та культури.

Багатство української мови на фразеологізми, що містять номени диких і свійських птахів, свідчить про глибоке вплетення природи в культурне сприйняття українців. Вислови з орнітономенами відображають не лише близькість українців до природи, а й розкривають їхні уявлення про цих птахів, а також менталітет, традиції, цінності народу.

ВИСНОВКИ

Фразеологізм – це стійка мовна одиниця, яка складається з двох або більше компонентів, граматично з'єднаних переважно за моделлю словосполучення чи речення. Він має неподільне значення та не може розкладатися на окремі компоненти. Фразеологізми є сталою частиною в мові й передають специфічні реалії та поняття, які використовуються в різних контекстах мовлення.

Фразеологізми є частиною національної культури, позначаючи етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення, переживання, світосприйняття тощо. Завдяки цим стійким одиницям формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить етнос.

У мовознавстві існують два підходи щодо визначення обсягу фразеології: вузьке та широке її розуміння. Досліджуючи об'єкт фразеології у вузькому значенні, до фразеологізмів лінгвісти зараховують лише ідіоми – стійкі неподільні національно специфічні словосполучення й речення, значення яких не впливає зі змісту їхніх складників, які передають єдине поняття й здебільшого дослівно іншими мовами не перекладаються. У нашій роботі вивчаємо фразеологію в широкому розумінні, охоплюючи різноманітні лексико-граматичні структури. Наш об'єкт дослідження включає не лише ідіоми, а й прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки та інші типи фразеологізмів. Ми звертаємо увагу на ці різноманітні форми, оскільки вони утворюють цілісний і важливий аспект мови, що передає національний дух, культурні традиції та особливості менталітету українців.

Систематизація фразеологічного фонду різних мов є досить актуальним аспектом дослідження. Відповідно до певних ознак фразем, учені пропонують класифікації цих одиниць за різними принципами: семантичним, структурним, структурно-семантичним, граматичним, функційним, генетичним, ідеографічним, стилістичним та ін.

Фразеологія являє собою сферу мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних одиницях виразно відображаються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого, чітко простежується вплив мови на формування його менталітету. Вивчення етнолінгвістичних аспектів фразеологічного матеріалу будь-якої мови вимагає аналізу в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос».

Назви птахів (орнітономени) посідають важливе місце в українській фразеології. Рівень близькості співжиття людини й птахів, їхня поведінка, регіональні особливості господарювання представників українського етносу, зокрема й територія поширення тих чи тих птахів, впливають на частотність уживання назв у складі фразем і варіації їхнього конотативного значення.

Активне вивчення зоофразеологізмів, зокрема орнітофразеологізмів, пов'язане з тим, що в образах, створених за допомогою зоонімів, розкриваються риси тварин, які людина переносить на себе. Для характеристики своєї поведінки, зовнішності або способу життя вона обирає тих тварин, звички і спосіб життя яких їй добре знайомі. Відповідно, інтерпретація зооморфного образу й аналіз фразем із анімалістичним компонентом дозволяють виявити особливості уявлення людини про саму себе і про світ, що її оточує.

Аналіз частотності уживання орнітоназв у фразеологізмах дозволяє краще розуміти мову, культуру, семантику та лінгвістичні аспекти, пов'язані з птахами у мовленні. У результаті проведеного дослідження орнітофразеологізмів української мови виявлено та проаналізовано 1561 усталену одиницю, розподілено їх на дві групи.

Перша група **«Дикі птахи»** нараховує 967 фразеологізмів (61,95%). У ній найпродуктивнішими компонентами в складі фразем є: *горобець* (14,17%), *ворона* (12,00%), *сорока* (7,34%), *сова* (6,62%), *зозуля* (5,58%), *соловей* (5,38%), *сокіл* (4,55%), *ворон* (3,83%), *орел* (3,83%), *журавель* (3,52%). Друга група **«Свійські птахи»** становить 594 фразеологізми (38,05%). У ній найпоширенішими виступають такі

орнітономени: *курка* (45,12%), *півень* (17,17%), *гуси* (7,74%), *гуска* (4,55%), *курча* (4,55%), *качка* (4,04%), *індик* (3,37%), *гусак* (3,20%), *голуб* (3,03%).

Відповідно до наведених кількісних даних, в українській мові значно більше фразеологізмів із назвами диких птахів, ніж із номенами свійських. Пов'язуємо це з тим, що дикі птахи представлені широким спектром видів, кожен із яких має свої неповторні особливості, що сприяє більшому різноманіттю образів та ідей, яке можна передати за допомогою фразеологічних зворотів.

Серед опрацьованих орнітофразеологізмів української мови на основі семантичної однорідності виокремлено **фразеотематичні групи**, а у межах деяких із них – **фразеотематичні підгрупи**, які дозволили деталізувати цю класифікацію та висвітлити додаткові спільні семантичні характеристики у межах кожної групи.

Виділено й проаналізовано такі **фразеотематичні групи**: «Риси характеру»; «Емоційні стани»; «Фізичні особливості»; «Фізіологічні процеси»; «Психофізична залежність»; «Зовнішній вигляд»; «Вікова характеристика та розумові особливості»; «Соціальні стани»; «Взаємини між людьми»; «Любовні стосунки»; «Родинні стосунки»; «Кількість»; «Час»; «Сприйняття відстані у просторі, місця або напрямку дії»; «Побажання»; «Поради»; «Образні перифрази назв предметів, істот (осіб)».

У межах окремих **фразеотематичних груп** було виокремлено **фразеотематичні підгрупи**. ФТГ «Зовнішній вигляд» включає ФТП: «Частини тіла»; «Вродливість/невродливість»; «Охайність/неохайність»; «Худорба/повнота»; «Зріст»; «Волосся». ФТГ «Соціальні стани» містить ФТП: «Заможність/бідність»; «Скрутне становище, безвихідь/невлаштованість»; «Рівність/нерівність». ФТГ «Любовні стосунки» складається з ФТП: «Закоханість»; «Сватання, шлюб». ФТГ «Родинні стосунки» розподілено на ФТП: «Діти»; «Рід, родичі». ФТГ «Кількість» нараховує ФТП: «Незначна кількість»; «Значна кількість»; «Мало/багато»; «Відсутність кого-, чого-небудь».

Подібне систематичне групування ФО допомагає краще зрозуміти семантичні відношення між ними, виявити закономірності тематичного розподілу та їхні спільні й відмінні риси. Фразеотематичні групи й підгрупи збагачують наше розуміння зв'язків між мовою, культурою та сприйняттям птахів українським народом.

На основі опрацьованого матеріалу здійснено структурно-морфологічну класифікацію орнітофразеологізмів української мови. Виділено ФО у формі **словосполучень** (16,40%), **речень** (51,76%), **усталених порівнянь** (31,20%), **одного повнозначного слова** (сполучення прийменника з іменником) (0,64%).

Серед ФО зі структурою **словосполучення** виокремлено одиниці у формі **сурядних** (2,34%) і **підрядних словосполучень** (97,66%). Для всіх виявлених ФО у формі сурядного словосполучення притаманний єднальний сурядний зв'язок. Досліджено, що з-поміж підрядних словосполучень високою продуктивністю характеризуються як дієслівні (54,40%), так і іменникові (45,60%).

Визначено, що серед дієслівних словосполучень більшість побудована за структурною моделлю $V_{inf} + N_4$ ($N_4 + V_{inf}$) (52,21%). Натомість переважна частина іменникових словосполучень має структуру $Adj. + N_1$ (85,09%).

Стійкі вислови, побудовані за моделлю речення, представлені **простими та складними реченнями**. ФО у формі **простих речень** ми поділили на **двоскладні** (82,35%) й **односкладні** (17,65%). Серед простих односкладних речень найбільшою продуктивністю характеризуються узагальнено-особові (53,33%).

ФО зі структурою **складних речень** представлені складносурядними (29,24%), складнопідрядними (36,82%), складними безсполучниковими реченнями (24,80%), а також складними синтаксичними конструкціями (складні речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку) (9,14%). Як засвідчує наше дослідження, ФО зі структурою складнопідрядних речень є найпродуктивнішими.

Було виявлено, що майже всі фразеологізми з назвами птахів у формі складносурядних речень пов'язані протиставними сполучниками (99,11%). Найпоширенішим видом складнопідрядних речень є обставинні (70,92%). У межах обставинних СПР переважають умовні (45,00%). Серед складних безсполучникових речень найпродуктивніші ті, що мають різнофункційні частини (72,63%). Із-поміж наведених СБР найпоширеніші одиниці з відношеннями умови (68,12%).

В українській мові також наявні орнітофразеологізми у формі **усталених порівнянь**. Виявлено, що серед проаналізованих одиниць найпоширенішими є сталі порівняння, що стосуються дієслова (52,16%). Менш продуктивними є порівняння, співвідносні з прикметниками (25,26%) й іменниками (7,60%). Досить рідко фігурують компаративні ФО, що стосуються дієприкметника (0,62%), займенника (0,41%) й прислівника (0,41%). Стійкі вислови без опорного компонента становлять 13,55%.

Описана структурно-морфологічна класифікація дозволяє систематизувати фразеологічні одиниці залежно від їхньої лінгвістичної будови. Це важливо для подальшого аналізу й розуміння особливостей орнітофразеологізмів української мови та їхнього впливу на культурно-національну специфіку мовлення.

Фразеологізми є результатом довготривалого зв'язку мови й культури певного народу. Сталі одиниці виникають у результаті дії різноманітних етнічних, соціальних, історичних, культурних та інших чинників. Деякі з них зберігають своє походження ще з прадавніх часів, передаючи особливості мислення та світогляду поколінь. Ось чому ФО є важливим складником етнолінгвістичної спадщини.

Етнолінгвістичний підхід до вивчення фразеології полягає в аналізі взаємозв'язку між фразеологізмами та культурними знаками, виявленні значення системи стереотипів і символів для вираження культурно-національної специфіки фразеологічної системи. Етнолінгвістичний аналіз

стійких конструкцій має на меті виявлення унікальних значень, які здатні розвивати орнітономени у ФО, а також встановлення причин, які привели до вибору певної реалії під час їх створення. Отже, за допомогою зібраних даних можна відновити давні уявлення носіїв української мови про птахів, що знайшли своє відображення у стійких висловах.

Українська мова налічує значний пласт ФО із назвами диких і свійських птахів, що свідчить про близькість українців до природи та відображає їхні національні традиції, уявлення, менталітет і суспільні цінності. Найбільше етнолінгвістичне надбання серед диких птахів становлять: *ворон, ворона, горобець, журавель, зозуля, ластівка, лелека, соловей* та ін. Натомість значний інтерес у цьому аспекті із-поміж свійських птахів викликають такі, як: *голуб, гуска, індик, качка, курка, півень* та ін.

У культурі українців виникнення й функціонування ФО з орнітономенами зумовлено зовнішніми атрибутами (колір, розмір, вага), голосом (спів, звуки), особливостями поведінки, звичками, способом існування, середовищем проживання птахів тощо. Засвідчено назви птахів, які фігурують у давніх прикметах, віруваннях, обрядах, замовляннях, побажаннях, віщуваннях. Крім того, роль птахів, переважно свійських, у різних сферах життя людей, наприклад, у господарстві, промисловості, також відображається у стійких одиницях.

Образне розуміння реальності є когнітивним актом, що реалізується людиною. Фразеологізми з номенами птахів, які є об'єктом нашого дослідження, побудовані на основі таких лінгвістичних засобів, як *метафора, метонімія* та *порівняння*. Ці ФО виникли унаслідок творчого тлумачення дійсності людиною і мають важливий вплив на розвиток мови та культури.

Отже, фразеологізми з орнітономенами використовуються в українській мові з покоління в покоління, прикрашають її, надають їй багатой палітри образів і сприяють збереженню унікальної культурної спадщини та національної ідентичності.

Перспективним убачаємо подальше студіювання різноманітних видів орнітофразем у зіставних дослідженнях як у близько-, так і в далекоспоріднених мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків : Вища школа, 1988. 134 с.
2. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні : монографія. Київ : Наук. думка, 1989. 136 с.
3. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 137 с.
4. Андрейченко О.І. Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 285 с.
5. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1 : А–Н. 353 с. Т. 2 : О–Я. 456 с.
6. Артеменко Г.С. Структурно-семантичне моделювання алогічних фразеологізмів (дієслівні моделі). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 5–10.
7. Артеменко Г.С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 20 с.
8. Артеменкова О.К., Кузнєцова І.В. Значення орнітонімів у складі англійських фразеологізмів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2019. Вип. 43, Т. 2. С. 142–145.
9. Багмет А., Дашченко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв. Київ : Техніка, 2002. 224 с.
10. Бадюл В.В. Функційно-семантичний потенціал фразеологічних одиниць в українській жіночій прозі початку ХХІ століття: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2020. 237 с.
11. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. 176 с.
12. Баран Я.А., Зимомря М.І. Теоретичні основи фразеології. Ужгород :

Ужгородський державний університет, 1999. 176 с.

13. Баранник Д.Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю). *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 18–31.
14. Баранник Д.Х. Функціональний і структурно-граматичний аспекти систематизації фразеології української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов* : тези респ. наук. конф. Київ : Наукова думка, 1972. С. 15–17.
15. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. Київ : Знання, 2005. 1056 с.
16. Барилова Г.К., Глуховцева К.Д. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 228 с.
17. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наук. думка, 1989. 155 с.
18. Богуцкая А.И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Ужгород, 1985. 25 с.
19. Божко Ю.О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 206 с.
20. Бойко В.М. Структурно-граматична характеристика ад'єктивних фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом. *Мовознавство*. 1989. № 3. С. 50–54.
21. Бойко В.М. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом. *Література та культура Полісся*. 2007. Вип. 36. С. 3–9.
22. Булахова М.М. Прислів'я та приказки з поясненнями. Х. : Навчальна література, 2019. 96 с.
23. Булаховський Л.А. Вибрані праці : в 5 т. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 1 : Загальне мовознавство. 496 с.
24. Важеніна О.Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у

- химерній прозі Євгена Гуцала : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2018. 309 с.
- 25.Важеніна О.Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць*. 2000. Вип. 6. С. 310–314.
- 26.Васильченко В.М. Народна фразеологія як матеріал для українознавчих (етнолінгвістичних) студій. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць*. 2009. Вип. 5. С. 34–39.
- 27.Венжинович Н., Полюжин І. Теоретичні засади вивчення зоофразем в англійській та українській мовах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. На пошану Івана Чендея (до 100-річчя з дня народження)*. 2022. Вип. 1(47). С. 216–224.
- 28.Венжинович Н.Ф. Про компонент-символ у мовних одиницях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 2019. Вип. 1(41). С. 38–46.
- 29.Венжинович Н.Ф. Про концептуальний зміст лексичних і фразеологічних одиниць. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. ст.* Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. № 2. С. 43–47.
- 30.Венжинович Н.Ф. Тематична стратифікація фразеологізмів української мови. *Мова і культура : науковий щорічний журнал*. 2009. Т. IX (121). Вип. 11. С. 112–120.
- 31.Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології : монографія. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
- 32.Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 503 с.
- 33.Вирган І., Пилинська М. Російсько-український словник сталих виразів. Харків : Прапор, 2000. 864 с.

34. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
35. Віктор І.В. Філософські виміри символіки української традиції: символіка природного і соціокультурного в фольклорі. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. 2018. № 58. С. 112–118.
36. Галинська О.М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : монографія. Кіровоград : Лисенко В.Ф., 2013. 275 с.
37. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. 2-е вид. / упор. І. Франко. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. Т. 1. 818 с. Т. 2. 813 с. Т. 3. 699 с.
38. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення в процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови : монографія. Київ : Видавничий центр КДЛУ, 2000. 256 с.
39. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
40. Гаращенко О. Фразеологічні одиниці та проблеми їх класифікацій. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки : зб. наук. пр.* Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89(3). С. 176–180.
41. Гарбера І.В. Ареальна фразеологія як засіб вербальної об'єктивації концепту. *Українське мовознавство : міжвідомчий наук. збірник*. Київ : Вид-во «Монограф», 2015. Вип. 45/1. С. 81–87.
42. Гарбера І.В. Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2018. 22 с.
43. Гарбера І.В. Репрезентація соматичного коду культури концепту «Людина» (на матеріалі фразеології східностепових українських говірок). *Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 9. Т. 2. С. 69–73.

44. Глуховцева І.Я. Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку : монографія. Старобільськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2015. 180 с.
45. Глуховцева І.Я. Символьно-культурологічний зміст лексеми «горобець» в українській мові. *Лінгвістика*. 2017. 1 (36). С. 120–128.
46. Гнатюк І.С. Відповідальність перед словом: професор Лариса Григорівна Скрипник. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 17–22.
47. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 284 с.
48. Голубовська І.О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин». *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 61–68.
49. Гребенюк А.В. Фразеологізми української мови з зоосемічним компонентом як виразники аксіологічних характеристик : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2014. 20 с.
50. Григораш А.М. Стилiстичні особливості дієслівної фразеології російської мови у зіставленні з українською. *Мовознавство*. 1987. № 2. С. 18–22.
51. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : монографія. Умань : ПП Жовтий, 2010. 216 с.
52. Грінченко Б.Д. Словник української мови у 4 томах. Київ, 1907–1909. 2971 с.
53. Грозян Н.Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
54. Гурбанська С.О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів. *Філологічні студії*. Вип. 8. 2012. С. 31–37.
55. Гурін І.І. Образне слово. Постійні народні порівняння. Київ : Дніпро, 1974. 238 с.

56. Гуси Рим врятували. URL: <https://www.alatyr-history.club/?p=3051> (дата звернення: 05.04.2023).
57. Давиденко Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1992. 23 с.
58. Дем'яненко Н.Б. Семантична структура фразеологізмів з компонентом «птах» у польській, українській та російських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. № 12. С. 50–54.
59. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних рис людини у польській мові. *Мовні та концептуальні картини світу : збірник наукових праць*. 2002. № 7. С. 134–141.
60. Демський М.Т. Лексичні і граматичні особливості українських іменникових фразеологізмів. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 35–41.
61. Демський М.Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2019. 340 с.
62. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1994. 62 с.
63. Денисенко С. Актуальне й потенційне в динаміці фразоутворення. *УІІ Міжнародні семантичні читання у Прикарпатському державному університеті*. Івано-Франківськ, 2003. С. 29–31.
64. Денисенко С. Питання образності в сучасних фразеологічних дослідженнях. *Ювілейна Міжнародна наукова конференція з функціональної лінгвістики*. Ялта : Таврійський національний університет, 2003. С. 19–21.
65. День апостолів Петра і Павла. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/День_апостолів_Петра_і_Павла (дата звернення: 22.05.2023).
66. Дица С.П., Романченко А.П. Склад та емоційно-оцінний потенціал зоофразеологізмів. *Записки з українського мовознавства*. 2005. Вип. 15. С. 75–83.

67. Дишлева Г.В. Метафора як образно-семантичний чинник фразеотворення сучасної української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 14. С.39–44.
68. Дороз В.Ф. Українська мова в діалозі культур. Київ : Ленвіт, 2010. 360 с.
69. Дробаха Л.В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Кіровоград, 2002. 187 с.
70. Дубравська З.Р. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1(55.1). С. 51–54.
71. Дудик П.С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 368 с.
72. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. В.П. Коцура та ін. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
73. Етнолінгвістика: українська мова: навч. посіб. / Гриценко П.Ю., Руснак Н.О., Руснак Ю.М., Струк І.М. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 432 с.
74. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
75. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Київ : Довіра, 2007. 264 с.
76. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
77. Забіяка В.А., Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ : Академвидав, 2012. 304 с.
78. Забуранна О.В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2003. 18 с.

79. Загнітко А. Сучасний синтаксис і фразеологія: особливості структурних і семантичних зв'язків. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Вип. 27. Харків, 2009. С. 177–184.
80. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Брно : Університет Масарика (Masarykova univerzita), 2013. 223 с.
81. Загнітко А., Сахарук І. Лінгвокультурологія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Донецьк : ДонНУ, 2014. 274 с.
82. Запухляк І.М. Структурні та семантичні особливості фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2021. 252 с.
83. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вища школа, 1983. 175 с.
84. Зубець Н.О. Семантизація мінімальних фразеологізмів. *Multidisciplinary academic explorations : abstracts of I International Scientific and Practical Conference, January 10–12, 2022. Amsterdam, 2022*. Р. 116–117.
85. Івасюта М. Орнітологічні назви-символи у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Молодий вчений (Філологічні науки)*. 2021. № 10(98). С. 321–325.
86. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : ФОЛІО, 1999. 304 с.
87. Ільченко О.А. Фразеологічні трансформації в сучасних україномовних ЗМІ: призначення, функції, способи продукування. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/frazeolohichni-transformatsiji-v-suchasnyh-ukrajinomovnyh-zmi-pryznachennyafunksiji-sposoby-produkuvannya/> (дата звернення: 15.03.2023).
88. Казимир І.І. Концепт птах у мовній картині світу українського народу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007. 20 с.
89. Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І. Манжура / записав І.І. Манжура. Дніпропетровськ : Січ, 2003. 228 с.

- 90.Калашник В.С, Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ : Довіра, 2004. 284 с.
- 91.Карпова І.Д. Негативна оцінка людини в контексті антропоцентричної фразеології. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 257. С. 23–26.
- 92.Кирилюк М., Ставчук Н. Структурно-семантичні та когнітивні особливості фразеологізмів з номенами на позначення домашніх птахів у німецькій, англійській та українській мовах. *Філологічний часопис*. 2018. Вип. 1(11). С. 55–64.
- 93.Клепуц Н.О. Фразеологізми із зоокомпонентом як засоби гуморотворення. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/11oct2016/31.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
- 94.Кобилецька Л.В. Часові та просторові відношення у сучасній чеській фразеології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Львів, 2020. 245 с.
- 95.Коваленко Н.Д. Орнітонім «індик» як компонент фразем діалектного мовлення. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 1. С. 52–58.
- 96.Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2001. 20 с.
- 97.Коваленко Н.Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання і функціонування : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2021. 470 с.
- 98.Коваленко Н.Д. Фразеотвірний потенціал номенів півень, когут. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14, т. 2. С. 50–54.
- 99.Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Київ : Вища школа, 1975. 336 с.
100. Колоїз Ж.В. Структурно-функціональні різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг, 1996. 222 с.
101. Колоїз Ж.В., Малюга Н.М., Шарманова Н.М. Українська пареміологія. Кривий Ріг : ТО «Центр-Принт», 2012. 348 с.

102. Коломиец Н.Ф., Регушевский Е.С. Словарь фразеологических синонимов / Под ред. В. А. Винника. Київ : Рад. шк., 1988. 200 с.
103. Коломієць М.П. Питання фразеологічної синоніміки (на матеріалі української мови) : навч. посіб. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1987. 52 с.
104. Коломієць М.П. Фразеологічна синоніміка української мови. Дніпропетровськ, 1986.
105. Комар Л. Фразеологія як наука та предмет її дослідження. *Молодь і ринок*. 2011. Вип. 3 (74). С. 129–130. 114.
106. Конівіцька Т. Фразеологічні одиниці в системі української економічної термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 73–76.
107. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль : зб. наук. ст. К.; Івано-Франківськ: Плай, 2002. 460 с.
108. Кононенко В.І. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 272 с.
109. Кононенко В.І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30–36.
110. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
111. Копусь О.А. Фразеологія. *Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С.О. Карамана*. Київ : Літера ЛТД, 2011. С. 30–34.
112. Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
113. Кохан Ю.І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олесья Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.
114. Краснобаєва-Чорна Ж., Філіповська О. Сучасна фразеологія: Персоналії : навч. посіб. Донецьк, 2012. 182 с.
115. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Кваліфікація цінності у лінгвістиці. *Przegląd*

- Wschodnioeuropejski*. 2019. Вип. X/1. С. 453–462. URL: http://uwm.edu.pl/cbew/2019_10_1/33_KRASNOBAYEVA-CHORNA-Z.pdf (дата звернення: 12.03.2023).
116. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 410 с.
117. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Роль зоосемізмів і флоризмів у формуванні ціннісної картини світу (на матеріалі фраземіки одно- та різносистемних мов). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 13. С. 27–33.
118. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2009. 201 с.
119. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 202 с.
120. Кривенко Г.Л. Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2006. 230 с.
121. Кузь Г.Т. Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
122. Куцик О.А. Слова-символи як образно-смісловий центр формування фразеологізмів (на мат. укр. та рос. мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01, 10.02.02. Дрогобич, 1997. 261 с.
123. Лабінська Б.І. Значення структурно-семантичних модифікацій у сучасній фразеологічній науці. *Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія: зб. наук. пр.* 2006. № 10, Т. 2. С. 313–316.
124. Лазер-Паньків О.В. Структурно-семантичний аналіз давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-орнітонімом. *Studia linguistica*. 2012. Вип. 6(1). С. 259–264.

125. Лакомська І.В. Сугестивна функція фразеологізмів у пресі. *Записки з українського мовознавства*. 2013. Вип. 20. С. 82–90.
126. Левченко О.П. Принципи зоцентризму у фразеотворенні. *Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст.* 2001. № 5. С. 206–209.
127. Левченко О.П. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. 748 с.
128. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів : Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2005. 349 с.
129. Левченко Т.М. Функціонування жаргонних фразеологічних одиниць у засобах масової комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11. С. 27–32.
130. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.
131. Лесюк М.П., Попойлик Ю.Д. Фразеологія «абсолютного пана форми». *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. 2016. С. 43–50.
132. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / за ред. А.М. Гродзінського. Київ : «Українська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992. 544 с.
133. Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2002. 18 с.
134. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 327 с.
135. Марковська А.В. Прагмалінгвістичні особливості фразеологізмів сучасної німецькомовної та україномовної преси : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. О., 2011. 20 с.
136. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ, Сімферополь : Ната, 2013. 602 с.
137. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилістика української

- мови: підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
138. Мацюк З.С. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
139. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. Х. : Вища школа, 1977. 232 с.
140. Мізін К.І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 21 с.
141. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монографія. Київ; Кременчук : Щербатих О.В., 2011. 448 с.
142. Мойсієнко А.К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 115–121.
143. Мокиєнко В.М. Украинская фразеология (resp. паремнология). *Slowo. Tekst. Czas IV*. Szczecin, 2000. С. 25–33.
144. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 32 с.
145. Немировська Н.Г. Словник фразеологізмів та сталих виразів. Х. : Вид. група «Основа», 2011. 319 с.
146. Новикова Ю.М. Лексико-семантична інтерпретація українських і російських фразеологічних одиниць із компонентами-назвами птахів. URL: <https://sworld.com.ua/konfer37/147.pdf> (дата звернення: 18.06.2023).
147. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
148. Овсієнко А.С. Метафора в сучасному мовознавстві: тлумачення та класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 32(3). С. 105–110.
149. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови.

- Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
150. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Х. : Прапор, 1997. 462 с.
151. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2002. 20 с.
152. Онуфрійчук Г.І. Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «Людина в колі інших істот» : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 261 с.
153. Павленко Н.О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 24 с.
154. Панченко О.І. Фразеологізми з компонентом-зоонімом в українській та англійській мовах. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации*. 2014. № 66, Т. 27. С. 111–114.
155. Пасюроківська М.В. До проблеми мовного образу птахів в польській фразеології. *Київські полоністичні студії. Європейський вимір української полоністики*. 2007. Т. IX. С. 541–546.
156. Пасюроківська М.В. Зоонімічна лексика в польській фразеології: склад, семантика, функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 01.02.03. Київ, 2009. 16 с.
157. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 20 с.
158. Передерій І.І. Класифікація фразеологічних одиниць з зоонімним компонентом у німецькій мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. № 55. С. 191–194.
159. Петришин М.Й. Фразеологізми з компонентом-зоонімом у латинській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 161–165.

160. Петрова Н.Д. Фразеотематическое поле зоосемизмов в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1983. 219 с.
161. Поздрань Ю.В. «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2018. 292 с.
162. Поздрань Ю.В., Франчук Н.Л. Семантична класифікація українських фразеологізмів із компонентом-зоонімом (на матеріалі «Українсько-російського словника» А. Ніковського). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 1. С. 38–42.
163. Покровська І.Л. Національна специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13. Київ, 2007. 20 с.
164. Пословица не мимо молвится: русские пословицы и поговорки с украинскими соответствиями / сост. Н. Беленькова. К. : Молодь, 1963.
165. Потебня О.О. З лекцій теорії словесності: Байка, прислів'я, приповідка. Харків : Держвидав України, 1930. 112 с.
166. Потенко Л.О. Фразеологічна трансформація як механізм посилення емотивної виразності мовних одиниць. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvkyu/2009_18/9.pdf (дата звернення: 11.01.2023).
167. Прадид Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека. Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994. 244 с.
168. Прадід Ю.Ф. Історія дослідження української фразеології (50-80-ті роки ХХ ст.). *Сучасні проблеми фразеології та фразеографії* : матеріали Міжнародної наукової конференції «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія». Київ : Інститут української мови, 2011. С. 50–73.
169. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). К.;

Сімф., 1997. 252 с.

170. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы. *Вісник Харківського нац. університету*. 2003. № 609. С. 84–89.
171. Прокопович Л.В. Метафори в дискурсі філософського осмислення сутності й форм соціальної реальності. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(2). С. 132–136.
172. Рудь О., Горбатенко І. Символіка орнітологічних назв у поезії Сергія Жадана. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. Вип. 34, Т. 4. С. 143–148.
173. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2011. Вип. 19. С. 329–336.
174. Савченко Л. Зооморфний код фразеологізмів із фразеологемою-орнітонімом на тлі етнокультури. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 25. С. 77–80.
175. Савченко Л.В. Етнолінгвістична реконструкція фразеологізмів української мови : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2014. 598 с.
176. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
177. Сагаровський А.А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип 1. Х. : ХНУ, 2011. 296 с. Вип. 2. Х. : ХНУ, 2013. 309 с.
178. Саєвич І.Г. Антропоцентризм у мові і мовознавстві. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2015. № 21. С. 199–205.
179. Салата І.А. Особливості семантичного й прагматичного аспектів

- зооморфних фразеологізмів в англійській та українській мовах. *Філологічні студії*. 2010. № 5. С. 57–64.
180. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ, Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
181. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля–К, 2006. 716 с.
182. Семантична класифікація фразеологізмів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Семантична_класифікація_фразеологізмів (дата звернення: 25.03.2023).
183. Семенова О.В. Семантико-прагматичні особливості зоофразеологізмів. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. № 7, Т. 1. С. 112–115.
184. Семотюк А.Т. Национально-культурная специфика структурно-синтаксической организации фразеологических единиц с зоосемическим компонентом современных английских и немецких языков. К., 1996. 20 с.
185. Сизонов Д.Ю. Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах. *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 64–71.
186. Синтаксис української мови: навчальний комплекс / уклад. О.В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.
187. Ситар Г.В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
188. Скарбниця народної мудрості / упоряд. Т.М. Панасенко. Харків : Фоліо, 2007. 286 с.
189. Скиба Н.Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 18 с.
190. Скоробагатько Н.О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2009. 20 с.
191. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 278 с.

192. Слободян М.В. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 460–467.
193. Словник буковинських говірок / за. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
194. Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т.М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
195. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <https://sum.in.ua/> (дата звернення: 25.08.2023).
196. Словник фразеологізмів української мови / укл. : В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.
197. Соколевська О. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів, 2018. 43 с.
198. Соловець Л.О. Джерела фразеологізмів етнокультурознавчого змісту. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2004. № 8. С. 52–56.
199. Список українських народних ігор. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_українських_народних_ігор (дата звернення: 04.07.2023).
200. Спринчак Я.О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі.* 1976. № 5. С. 33–38.
201. Ставицька Л. Українська мова без табу : слов. нецензур. лексики та її відповідників : обценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ : Критика, 2008. 454 с.
202. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
203. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 334 с.
204. Стахова В. Поняттєво-виражальна сутність «фраземіки» в українському лінгвотермінологічному просторі. *Мандрівець.* 2010. № 3. С. 76–80.
205. Стишов О.А. Основні джерела поповнення фразеологічного складу

- української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Мовознавство*. 2015. № 1. С. 33–46.
206. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П. Грищенко та ін. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
207. Сучасний фразеологічний словник української мови / Ярещенко А.П., Бездітко В.І., Козир О.В., Немировська Н.Г. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. 640 с.
208. Тимошук Н.М. Фразеологізми з компонентом-орнітонімом у лексичній системі англійської мови. *Вісник Університету ім. Альфреда Нобеля. Серія : Філологічні науки*. 2019. № 2. С. 249–256.
209. Титар О.В. Українські національні і культурні ідентичності у глобалізованому світі (на прикладі культури Слобожанщини) : монографія. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 349 с.
210. Тлумачний словник української мови у 20 томах. URL: <https://sum20ua.com> (дата звернення: 23.08.2023).
211. Тоненчук Т.В. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 284 с.
212. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. Київ : Вища школа, 1984. Т. 1 : А–М. 304 с. Т. 2 : Н–Я. 384 с.
213. Ужченко В.Д. Концепт журавель в українській мовно-фразеологічній картині світу. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка: зб. наук. праць (Концептологія: світ – мова – особистість)*. 2005. Вип. 6. С. 49–58.
214. Ужченко В.Д. Українська фразеологія. Харків : Основа, 1990. 167 с.
215. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 552 с.

216. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 552 с.
217. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
218. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
219. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
220. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: посіб. для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.
221. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2000. 179 с.
222. Українська афористика / упор.: Р. Коваль, В. Шевчук, М. Михальченко. Київ : Просвіта, 2001. 320 с.
223. Українська лінгвокультурологія : підруч. для студентів зі спец. «Українська мова і література» / О.І. Потапенко та ін. ; за ред. О.І. Потапенка. Київ : Міленіум, 2016. 367 с.
224. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
225. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С.П. Павлюка та ін. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.
226. Українські прислів'я та приказки / упор. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.
227. Українські символи / Дмитренко М.К. та ін. Київ : Народознавство, 1994. 140 с.
228. Устенко Л.Ф. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови. *Наук. зап. Ніжинського державного*

- університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки. 2021. С. 40–44.
229. Федіна О.В. Фразеосемантичне поле концепту людина в російській мові: функційно-прагматичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2020. 235 с.
230. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття / В.Д. Ужченко та ін.; за ред. В.Д. Ужченка. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 288 с.
231. Фразеологія говірок Центральної Слобожанщини. URL: https://studwood.net/2496850/literatura/istoriyi_frazeologichnoyi_nauki (дата звернення: 22.06.2023).
232. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2002. 735 с.
233. Хмара В.В. Фразеологічні одиниці з антропним компонентом у західногерманських і східнослов'янських мовах: зіставний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, Одеса, 2018. 22 с.
234. Хороз Н.С. Інноваційні процеси у хорватській фразеології. *Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серія «Филология»*. 2007. Т. 20(59). № 6. С. 212–217.
235. Царьова І.В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослобожанських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. 258 с.
236. Цеацура О. Лаба. Тлумачний словник музичного та мистецького сленгу. Київ : Український Ренессанс, 2009. 350 с.
237. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1992. Т.1 : А–Ж. 326 с. Т.2 : З–Н. 371 с. Т.3 : О–П. 303 с. Т.4 : Р–Я. 262 с.
238. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1993. Ч. I. 216 с.
239. Чабаненко В.А. Стилїстичне увиразнення фразеологізмів. *Українська мова та література в школі*. 1981. № 9. С. 60–62.

240. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя, 2001. 201 с.
241. Шарманова Н.М. Етнолінгвістика : навч. посіб. для студентів факультету української філології. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.
242. Шевченко Л.І., Сизонов Д.Ю. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа : словник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. Ч. 1. 120 с.
243. Шевченкова Криниця: Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка / упор. В. Дорошенко, Т. Майданович. Київ : Криниця, 2003. 288 с.
244. Школяренко В.І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20 століття : монографія. Суми : СДПУ, 2003. 234 с.
245. Шостак К. Етнолінгвістичний аспект вивчення фразеологізмів української мови. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. № 6. С. 227–233.
246. Шульженко А.С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах: структурний та семантичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2020. 215 с.
247. Щербачук Л.Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у художніх текстах (на матеріалі художніх творів О.Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
248. Юрій Весняний. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Юрій_Весняний (дата звернення: 07.05.2023).
249. Юрченко О.С. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
250. Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич : Коло, 2002. 148 с.
251. Яцьків М.Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2021. 244 с.

252. Alavi S. Analyzing Idioms and Their Frequency in Three Advanced ILI Textbooks: A Corpus-Based Study. *English Language Teaching*. 2015. Vol. 8, No. 1. P. 170–179.
253. Cowie A.P. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford : Oxford University Press, 1998. 272 p.
254. Cowie A.P., Howarth P. *Phraseology – a Select Bibliography*. *International Journal of Lexicography*. 1996. Vol. 9. No. 1. P. 38–51.
255. Everaert M. *Idioms: structural and psychological perspectives*. New York : Psychology Press, 2014. 336 p.
256. Fernando C. *Idioms and Idiomaticity*. Melbourne : OUP, 1996. 184 p.
257. Fiedler S. *English Phraseology. A Coursebook*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2007. 198 p.
258. Fraser B. Idioms within a Transformational Grammar. *Foundations of Language*. 1970. Vol. 6, No. 1. P. 22–42.
259. Keysar B., Bly B. Intuitions of the Transparency of Idioms: Can One Keep a Secret by Spilling the Beans? *Journal of Memory and Language*. 1995. №. 34. P. 89–109.
260. Knappe G. *Idioms and Fixed Expressions in English Language Study before 1800*. Peter Lang, 2004. 664 p.
261. Lakoff G. *Cognitive Semantics. Meaning and Mental Representations*. Bloomington, Indianapolis : Indiana University Press, 1988. P. 119–154.
262. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
263. Langacker R.W. *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2000. 401 p.
264. Leaney C. *In the know: Understanding and using idioms*. New York : Cambridge University Press, 2005. 209 p.
265. Miller J. The Bottom Line: Are Idioms Used in English Academic Speech and Writing? *Journal of English for Academic Purposes*. 2020. Vol. 43. P. 1–14.
266. Moon R. *Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach*.

- Oxford : Clarendon Press, 1998. 338 p.
267. Naciscione A. Stylistic use of phraseological units in discourse. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins publishing company, 2010. 292 p.
268. Ren C. Translation of English Idioms from the Perspective of Cultural Context. *Cross-Cultural Communication*. 2013. Vol. 9, No. 5. P. 78–82.
269. Saeed J. Semantics. Oxford : Blackwell, 2008. 480 p.
270. Sailer M. Idioms: Pull Strings, Spill the Beans, and Kick the Bucket. *The Wiley Blackwell Companion to Semantics*. 2020. №. 1. P. 1–28.
271. Taylor A. Selected writings on proverbs. Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica, 1975. 203 p.
272. Tymoshchuk N. Phraseological units with the ornithonym component: a comparative analysis. *Scientific Journal of Polonia University*. 2022. 53(4). P. 158–163.
273. Udosen E.E., Offong I.J., Ekah M.H. The Structure of Idioms in Ibibio. *International Journal*. 2017. Vol. 5, №. 2. P. 185–196.
274. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. *Substance and Structure of Language* / J. Puhvel (ed.). Berkeley, California : University of California Press, 1969. P. 23–82.